

Національний університет «Львівська політехніка»

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОЛІЙНИК ХРИСТИНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.352 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ,
ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКУ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ
ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

081 – Право

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Х. В. Олійник

Науковий керівник – **Канцір Володимир Степанович**, доктор юридичних наук, професор

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Олійник Х. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право»). – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2022.

Дисертація охоплює вивчення питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. У межах виконаної роботи отримано науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для правозастосовної діяльності.

У дослідженні, в умовах загострення загроз суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності держави, здійснено переоцінку кримінально-правової охорони таких правовідносин. Обґрунтовано необхідність встановлення кримінально-правової заборони пропаганди збройного конфлікту міжнародного характеру, а також підготовки, розв'язування та ведення збройного конфлікту міжнародного характеру. Доведено, що використання у диспозиції ч. 1 ст. 437 КК України юридичних конструкцій «планування» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» є зайвим, оскільки вони охоплюються поняттям «підготовка», яке є ширшим за змістом та обсягом, і виступають його формою.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Стан теоретичного дослідження та історія розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» виокремлено загальновизнані

аспекти, а також ті, які залишаються невирішеними. Окреслено загалом дискусійні проблеми. Завдяки відповідному вивченню частину досі невисвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних — наведено додаткові аргументи.

Здійснено огляд історико-правових джерел у яких регламентувалась відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Кримінально-правові норми, які були спрямовані на охорону суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави розвивались поступово.

Констатовано, що тривалий час злочини агресії не піддавались кримінально-правовій оцінці. Лише з розвитком людської цивілізації заборона ведення агресивних воєнних дій набула імперативного характеру. Попри це, норми, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, продовжують розвиватись, а відтак вирішення питання їх дієвості й ефективності, оцінки виваженості караності таких діянь ймовірно лише завдяки всебічному дослідженню.

У підрозділі 1.2 «Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» виокремлено положення, які є вартими для наслідування українським законотворцем, та ті, які є невдалими. Встановлено, що акти агресії не завжди здійснюються з метою захоплення території іншої держави. Доведено, що поняття агресії не охоплює інформаційного чи економічного впливу, оскільки такі дії є складовими ідеологічної боротьби, мета якої – послабити сили супротивника та, відповідно, зміцнити власні позиції.

На підставі аналізу приписів кримінального законодавства окремих європейських і пострадянських держав констатуються спільні і відмінні риси нормативного урегулювання цього питання. Висловлюється авторська точка зору щодо доцільності імплементації деяких положень зарубіжного

законодавства у вітчизняне. Проаналізовано кримінальне законодавство держав, які є членами Європейського Союзу.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Об'єкт складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни» проаналізовано зміст і структуру суспільних відносин, які охороняються відповідними кримінально-правовими нормами. Встановлено, що предметом охоронюваних суспільних відносин є суверенітет, територіальна цілісність або політична незалежність іншої держави, проти якої використовують збройні сили.

У підрозділі 2.2 «Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни» проаналізовано ознаки об'єктивної сторони складів злочинів, які посягають на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави, та запропоновано рекомендації щодо їх тлумачення та використання у КК України.

Вивчено форми злочинного діяння за ст. 437 КК України («планування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту», «розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», «ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій»), а також форми пропаганди війни («публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту», «виготовлення матеріалів із закликами», «розповсюдження таких матеріалів»).

У підрозділі 2.3 «Суб'єкт складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни» констатовано, що не для всіх форм вчинення злочину за ст. 437 КК України характерним є вчинення посягання пересічним громадянином. Лише

службові особи, які займають особливо відповідальне становище із використанням владних повноважень мають потенційну можливість та відповідні засоби для участі у змові, плануванні, підготовці або розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Встановлено, що злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, можуть бути вчинені від імені та в інтересах юридичної особи (ч. 4 ст. 96-3). За загальним правилом такої відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Водночас в окремих випадках може бути встановлена і вища вікова межа, з досягненням якої особа може бути піддана кримінальному покаранню (планування чи підготовку агресивної війни можуть здійснювати особи, які займають високі керівні посади, як-от глава держави, глава уряду, міністр оборони, керівник політичної партії та інші), а тому вік не може бути однаковим для всіх категорій.

У підрозділі 2.4 «Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни» обґрунтовано, що згадані злочини вчиняються з умисною формою вини у виді прямого умислу. Мета та мотив не є обов'язковими ознаками розглядуваних складів злочинів, а тому на кваліфікацію не впливають (корисливі мотиви, політичні мотиви, кар'єризм, ідеологічні спонукання, помста тощо).

Розділ 3 «Актуальні питання кваліфікації, караності та призначення покарання за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Питання кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни» розглянуто типові (спеціальні) правила кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни чи воєнного конфлікту, а саме: кваліфікація закінченого та незакінченого злочину; кваліфікація

кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті; кваліфікація сукупності норм.

Доведено, що для всіх форм учинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, стадія готування є неможливою. Встановлено, що планування, підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, є фактично готуванням до вчинення злочину. А тому вчинення замаху на вказані дії (фактично замаху на готування) не є суспільно небезпечним, оскільки не становлять реальної загрози для миру та безпеки людства.

Виокремлено перелік складів кримінальних правопорушень, які є суміжними зі складами злочинів, що встановлюють кримінально-правову заборону планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, а також її пропаганди.

У підрозділі 3.2 «Караність та призначення покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни» проаналізовано правила конструювання кримінально-правових санкцій, що засвідчило відсутність системного підходу законотворця до їх побудови, оскільки за посягання «спорідненої» небезпечності фактично встановлені різні покарання.

Зауважено, що застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни є неможливим, оскільки аналізоване посягання належить до категорії особливо тяжких злочинів, а також таких, щодо яких давність не застосовується (ч. 5 ст. 49 КК України) у зв'язку з їх високою суспільною небезпекою, позаяк становлять загрозу не лише національним інтересам, а й мають руйнівний вплив на мирне співіснування людства.

Ключові слова: агресивна війна, воєнний конфлікт, територіальна цілісність та недоторканність, пропаганда війни, планування, підготовка, розв'язування, ведення, кримінальна відповідальність.

ABSTRACT

Oliinyk Kh. V. Criminal Liability for Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare. – Qualifying Scientific Work as a Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (081 «Law»). – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2021.

The thesis deals with the study of criminal liability for propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive warfare. Within the framework of the work performed, scientific and theoretical results have been obtained, valuable not only for science, but also for law enforcement activities.

In the conditions of exacerbation of threats to the sovereignty, territorial integrity or political independence of the state, the study reassesses the criminal law protection of such legal relations. The need for establishing a criminal law ban on propaganda of an international armed conflict, as well as the preparation, initiation and conduct of an international armed conflict is substantiated. It is proved that the use in the disposition of Part 1 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine legal constructions «planning» and «participation in a conspiracy to commit such actions» is irrelevant, because they are covered by the concept of preparation, being broader in content and scope and acting as its form.

Section 1 «General Principles for the Study of Criminal Liability for the Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare», consists of two sub-sections.

Sub-section 1.1 «The State of Theoretical Research and the History of the Development of Criminal Liability for Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» highlights the generally accepted aspects, as well as those that remain unresolved. Generally, the debatable issues have been outlined. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not

illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

A review of historical and legal sources is made where the liability for the manifestations for propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive warfare has been regulated. Criminal law, aimed at protecting the sovereignty, territorial integrity or political independence of another state, have been developing gradually.

It is stated that for a long time the crimes of aggression had not been subject to criminal law assessment. The prohibition of aggressive hostilities became imperative only with the development of human civilization. Nevertheless, the rules governing criminal liability for propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war continue to develop today, and therefore the answer to the question of their effectiveness and efficiency, assessment of the severity of punishment for such acts is possible based on a comprehensive study only.

Sub-section 1.2 «International Regulations and Foreign Experience in Criminal Liability for Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» identifies provisions which should be inherited by the Ukrainian legislator and those that failed. It is established that acts of aggression are not always carried out in order to capture the territory of another state. It is proved that the concept of aggression does not include information or economic influences, as such actions are part of the ideological struggle, which aims to weaken the enemy and strengthen their own positions.

On the basis of analysis of orders criminal legislation separate European and most post-Soviet countries the general and excellent lines of the normative regulation this question. Problematic issues and ways of their elimination are determined. The author point of view speaks out in relation to expedience of implementation of some positions of foreign legislation in domestic practice. The criminal law of the states which are members of the European Union has been analysed.

Section 2 «Criminal Characteristics of Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» comprises four sub-sections.

Sub-section 2.1 «The Actus Reus of Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» analyzed the features of the objective side of the corpus delicti, which encroach on the sovereignty, territorial integrity or political independence of another state, are analyzed, and recommendations for their interpretation and use in the Criminal Code of Ukraine are proposed.

Analyzes the content and structure of public relations, which are protected by relevant criminal law. It is established that the subject of protected social relations is the sovereignty, territorial integrity or political independence of another state against which the armed forces are used.

Sub-section 2.2 «The Target of Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» studies the forms of criminal activity under Article 437 of the Criminal Code of Ukraine («planning of aggressive war or military conflict», «preparation of aggressive war or military conflict», «initiation of aggressive war or military conflict», «participation in a conspiracy to commit such acts», «conduct of aggressive war or aggressive military action»), as well as forms of war propaganda («public appeals to aggressive war or to initiation of a military conflict», «production of propaganda materials», «distribution of such materials»).

Sub-section 2.3 «The Mens Rea of Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» states that not all forms of crime under Article 437 of the Criminal Code of Ukraine are characterized by the commission of encroachment by the average citizen. Only officials in a particularly responsible position with the use of power have the potential and appropriate means to engage in conspiracy, planning, preparing for or resolving an aggressive war or military conflict.

It is established that crimes that consist in propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war can be committed on behalf

of and in the interests of a legal entity (Part 4 of Article 96-3). As a rule, persons reach the age of 16 before committing a crime are subject to such liability. In addition, in some cases, a higher age limit may be set, at which a person may be subjected to criminal punishment (planning or preparation of an aggressive war may be carried out by persons holding senior management positions, such as head of state, head of government, defense minister, political party and others), and, therefore, the age may not be the same for all categories.

Sub-section 2.4 «Perpetrator of the crimes of Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» argues that crimes of propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war are committed with an intentional form of guilt through direct intent. The purpose and motive are not obligatory features of the considered corpus delicti, and therefore the qualification is not affected (selfish motives, political motives, careerism, ideological motives, revenge, etc.).

Section 3 «Relevant Issues of Qualification, Punishment and Sentencing for Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» includes two sub-sections.

Sub-section 3.1 «Issues of Qualification of Crimes Consisting in the Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» discusses the standard (special) rules of criminal law qualification of crimes, which are the promotion, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war or military conflict, i.e. qualification of completed and unfinished crime; qualification of a criminal offense committed in complicity; qualification of a set of norms.

It is proved that for all forms of committing a crime under Article 437 of the Criminal Code of Ukraine, the stage of preparation is impossible. It has been established that planning, preparing for an aggressive war or military conflict, as well as participating in a conspiracy to commit such acts is in fact preparation for the commission of a crime. Therefore, the attempt to commit these actions (i.e. an

attempt to prepare) is not socially dangerous, because they do not pose a real threat to peace and security of mankind.

The list of components of criminal offenses that are related to the components of crimes that establish a criminal law prohibition of planning, preparation, initiation and conduct of aggressive warfare, as well as its propaganda.

Sub-section 3.2 «Penalty and Punishment for Crimes Involving the Propaganda, Planning, Preparation, Initiation and Conduct of Aggressive Warfare» analyzes the rules of construction of criminal sanctions, showing the lack of a systematic approach of the legislator in their construction, as different penalties actually set for encroachment of «related» danger.

It is noted that the application of the institution of exemption from criminal liability for planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war is impossible, because the analyzed encroachment belongs to the category of especially serious crimes, as well as those for which the statute of limitations does not apply (Part 5 of Article 49 of the Criminal Code of Ukraine) in connection with their high public danger, as they pose a threat not only to national interests, but also have a devastating effect on the peaceful coexistence of mankind.

Key words: aggressive war, military conflict, territorial integrity and inviolability, war propaganda, planning, preparation, resolution, conduct, criminal liability.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Олійник Х. В. Особливості суб'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 121–126.

2. Олійник Х. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 191–195.

3. Олійник Х. В. Караність злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2021. № 7. С. 234–237.

4. Олійник Х. В. Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Наше право*. 2021. № 3. С. 97–102.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Олійник Х. В. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол.: Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2019. Вип. 8. С. 117–124.

6. Канцір В. С., Олійник Х. В. Іноземний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки. Т. 7. 2020. № 1. С. 191–196.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Канцір В., Олійник Х. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав*

особи в Україні : матеріали Міжнародної конференції від 7 червня 2019 року; кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 94–97

8. Олійник Х. Історія розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір*: матеріали Міжнародної конференції (25 жовтня 2019 року); кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 250–252.

9. Олійник Х. В. Міжнародний досвід протидії агресивній війні. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства* : Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 82–86.

10. Олійник Х. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Львів, 06 грудня 2019 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 415–420.

11. Канцір В. С., Олійник Х. В. Планування та підготовка агресивної війни як форми вчинення злочину, передбаченого ст. 437 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір* : збірник матеріалів Міжнародної конференції (30 жовтня 2020 року); кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2020. С. 259–262.

12. Олійник Х. В., Канцір В.С. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (26 березня 2021 року); кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 213–216.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОПАГАНДУ, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКУ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ.....	28
1.1. Стан теоретичного дослідження та історія розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.....	28
1.2. Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.....	42
Висновки до першого розділу.....	61
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОПАГАНДИ, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКИ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ.....	64
2.1. Об'єкт складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.....	64
2.2. Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.....	88

2.3. Суб'єкт складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.....	112
2.4. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.....	123
Висновки до другого розділу.....	133
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ, КАРАНОСТІ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПРОПАГАНДУ, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКУ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ.....	136
3.1. Кваліфікація злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.....	136
3.2. Караність та призначення покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.....	161
Висновки до третього розділу.....	178
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Австрія	–	Австрійська Республіка
Азербайджан	–	Азербайджанська Республіка
Бельгія	–	Королівство Бельгія
Білорусія	–	Республіка Білорусь
Болгарія	–	Республіка Болгарія
АТО	–	Антитерористична операція
АРК	–	Автономна Республіка Крим
ВРУ	–	Верховна Рада України
Вірменія	–	Республіка Вірменія
Грузія	–	Республіка Грузія
Данія	–	Королівство Данія
ДНР	–	Донецька Народна Республіка
Естонія	–	Республіка Естонія
ЗУ	–	Закон України
ЗСУ	–	Збройні Сили України
Іспанія	–	Королівство Іспанія
Казахстан	–	Республіка Казахстан
Киргизстан	–	Киргизька Республіка
КК України	–	Кримінальний кодекс України
Латвія	–	Латвійська Республіка
ЛНР	–	Луганська Народна Республіка
Молдова	–	Республіка Молдова
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
Польща	–	Республіка Польща
ПУ	–	Президент України
РФ	–	Російська Федерація
США	–	Сполучені Штати Америки
Таджикистан	–	Республіка Таджикистан
Узбекистан	–	Республіка Узбекистан
УРСР	–	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	–	Федеративна Республіка Німеччина
Франція	–	Французька Республіка
Швеція	–	Королівство Швеція

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Донедавна в Україні норми про пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни взагалі не застосовувались. З огляду на це, питанням захисту від так званих злочинів агресії приділялось мало уваги у юридичній літературі, оскільки означена проблематика не вважалась актуальною. Втім із 2014 р. у зв'язку зі збройним вторгненням РФ на Сході України назріла необхідність розробки ефективних кримінально-правових засобів протидії проявам агресії. Цікаво, що в засобах масової інформації агресію РФ проти України у різні періоди трактували неоднозначно, як-от: тероризм, сепаратизм, участь у діяльності непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, реалізація права народів на самовизначення.

Після тривалого нарощування російської військової сили біля кордонів України, 24 лютого 2022 р. РФ здійснила відкритий воєнний напад на територію України, який був іменований очільником держави-агресора як так звана «воєнна операція». Внаслідок зазначеного нападу по всій території України російськими окупантами завдано ракетні удари, вбито тисячі цивільних людей, знищено об'єкти інфраструктури (житлові будинки, заклади освіти та охорони здоров'я, підприємства тощо). Вказані злочинні діяння є одними із найбільш тяжких злочинів проти миру та безпеки людства та трактуються світовим співтовариством як агресія РФ проти України.

Аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, які підготовлені Генеральною прокуратурою України, засвідчує, що 2018 р. за пропаганду війни (ст. 436 КК України) не зареєстровано жодного кримінального правопорушення; 2019 р. – лише одне; 2020 р. – 3. Щодо злочину за ст. 437 КК України, то кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, хоча й не істотно, однак є більшою. Скажімо, 2018 р. їх налічувалось 4; 2019 р. – 6. Зрештою, 2020 р. – 4 [320]. Така ситуація пояснюється неоднозначним трактуванням фактичних подій на

Сході України (до моменту вторгнення на Україну, яке мало місце 24 лютого 2022 р.), що, своєю чергою, породжує неправильну кримінально-правову кваліфікацію.

Проблематика кримінальної відповідальності за планування, підготовку, пропаганду, розв'язування та ведення агресивної війни частково знайшли відображення у працях О. В. Базова, О. М. Броневицької, С. Ф. Денисова, В. С. Канціра, Н. С. Кончук, У. З. Коруц, Г. В. Маляр, В. О. Навроцького, О. В. Олішевського, Н. А. Орловської, В. Л. Ортинського, П. В. Пекар, М. А. Рубашенка, Л. І. Скреклі, М. Б. Стиранки та інших. Попри важливість цих наукових розвідок, у кримінально-правовій літературі досі відсутній єдиний підхід стосовно оптимальної конструкції складів злочинів за ст.ст. 436, 437 КК України, а також щодо окремих аспектів юридичної оцінки цих посягань. Деякі питання залишаються дискусійними чи невирішеними. Зокрема, нема єдиного бачення, які ж дії охоплюють поняття «планування» та «підготовка» до агресивної війни; як співвідносяться між собою поняття «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт»; які дії агресора слід вважати участю у змові, що спрямована на планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни тощо.

Ситуація ускладнена і тим фактом, що питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані. У практичній діяльності виникають також труднощі щодо визначення конкретної форми агресії з боку іншої держави (планування агресивної війни чи участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій). А з'ясування цього має важливе значення, аби відповідати принципу повноти та точності кримінально-правової кваліфікації. Мають місце випадки неоднакового застосування положень КК України (наприклад, одні і ті ж дії особи кваліфікують як ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України), а в інших – як посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 110 КК України)

чи участь у непередбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях (ст. 260 КК України) або ж у терористичній організації (ст. 258-3 КК України). Наведене не вичерпує переліку правозастосовних проблем, які потребують негайного вирішення. Через невизначеність суб'єкта ведення агресивної війни суди нерідко виносять виправдувальний вирок особі за вчинення дій, які за змістом і характером посягання підпадають під ознаки складу злочину за ст. 437 КК України.

Отож, означені аспекти засвідчують актуальність розгляду задекларованих питань, а також необхідність та своєчасність здійснення відповідного аналізу проблеми у контексті обраної тематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 р.р., затверджених Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; Плану заходів із виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року №213-р.

Роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» у межах теми: «Концептуальна доктрина правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах розбудови правової держави» (каф. НДР в УкрІНТЕІ).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – здійснення аналізу кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, оцінка ефективності кримінально-правової охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності держави за КК України.

Реалізація мети передбачас вирішення таких основних завдань:

- проаналізувати стан теоретичного дослідження та історію розвитку окресленої проблематики;
- розглянути міжнародно-правові стандарти та законодавчий досвід окремих іноземних держав;
- обстежити об'єкт складу злочинів, стосовно пропаганди, планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни;
- провести розвідку об'єктивної сторони складів злочинів, стосовно пропаганди, планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни;
- здійснити кримінальний правовий аналіз суб'єктів складів злочинів, стосовно пропаганди, планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни;
- деталізувати наповнення суб'єктивної сторони складів злочинів, стосовно пропаганди, планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни;
- окреслити особливості кваліфікації досліджуваних суспільно-небезпечних діянь;
- розкрити питання караності та призначення покарання.

Об'єктом дослідження виступає моніторинг суспільних відносин у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Предметом дослідження є проблематика кримінально-правової відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження формують наукові доробки у галузі кримінального права, міжнародного права, політології, соціології, пам'ятки кримінального права України, кримінальне законодавство окремих іноземних держав, Постанови Пленуму Верховного Суду України, монографічна й енциклопедична література.

Емпіричну базу дослідження репрезентовано матеріалами судової практики, акумульованих, зокрема, у Єдиному державному реєстрі судових рішень; показниками проваджень відповідних органів досудового розслідування. Окрім того, використано результати власного соціологічного опитування працівників правоохоронних органів і суддів Львівської і Тернопільської областей (всього 250 осіб).

Нормативну, науково-теоретичну та емпіричну бази дослідження використано станом на 1 липня 2022 року.

Методи дослідження. З огляду на окреслені у дисертації мету та завдання, використано такі загальнонаукові і спеціально-наукові методи: діалектичний (як філософський фундаментальний метод, що сприяв визначенню понятійного апарата дослідження (всі розділи); історичний (у процесі дослідження пам'яток українського кримінального права про відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий (для виявлення спільних та відмінних ознак в частині кримінально-правової заборони «злочинів агресії» в кримінальному законодавстві зарубіжних держав (підрозділ 1.3); системно-структурний (у рамках аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни (розділ 2); формально-юридичний (для розгляду змісту кримінально-правових норм, які встановлюють заборону пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, зокрема сформульовано відповідні пропозиції та рекомендації щодо їх удосконалення (розділи 2, 3); соціологічний (під час анкетування респондентів із питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (розділи 2, 3); статистичний (з метою підсумування судової практики про «злочини агресії» (підрозділ 3.2); узагальнення (для виокремлення теоретично та практично значущих висновків дослідження (усі розділи).

Наукова новизна одержаних результатів. Серед результатів, що наділені ознаками наукової новизни, є проектними для подальшого розвитку теорії кримінального права та практики правозастосовних органів, а також маркують особистий внесок автора, можна виокремити наступні:

уперше:

– запропоновано відмовитись від використання поняття «воєнний конфлікт» у ст.ст. 436, 437 КК України задля забезпечення єдності термінології та системного підходу до її вживання, а також увідповіднення до норм міжнародного права. Натомість обґрунтовано необхідність встановлення кримінально-правової заборони пропаганди збройного конфлікту міжнародного характеру (ст. 436 КК України) та підготовки, розв'язування та ведення збройного конфлікту міжнародного характеру (ст. 437 КК України);

– доведено, що використання у диспозиції ч. 1 ст. 437 КК України юридичних конструкцій «планування» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» є зайвим, оскільки вони охоплюються поняттям «підготовка», яке є ширшим за змістом та обсягом, і становлять форму підготовки;

– виокремлено помилки, яких припускаються правозастосовні органи у процесі кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, а саме: «надлишкове» застосування статей КК України (коли злочинні дії, які полягають у веденні агресивної війни, кваліфікують ще й за іншими статтями КК України); «підміна» статей кримінального закону (неправильний вибір норми для кваліфікації злочину); невизнання в діяннях наявності складу кримінального правопорушення;

– обґрунтовано, що стадія готування та замаху у формах вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, є неможливою, оскільки: 1) планування, підготовка агресивної війни та участь у змові на вчинення таких дій охоплюються поняттям готування до вчинення злочину, однак

караються нарівні зі закінченим кримінальним правопорушенням, а тому посилання на ст. 14 КК України є зайвим; 2) готування до планування чи агресивної війни та участі у змові на вчинення таких дій не є суспільно небезпечними, оскільки не становлять реальної загрози для миру та безпеки людства; 3) вчинення готувальних дій у разі розв'язування та ведення агресивної війни отримає кримінально-правову оцінку як планування чи її підготовка (лише за ч. 1 ст. 437 КК України без посилання на ст. 14 КК України);

удосконалено:

– питання щодо формування змісту ст. 436 КК України. Запропоновано внести відповідні зміни у вказану статтю, виклавши її у такій редакції: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування збройного конфлікту міжнародного характеру, а також виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів,...»;

– наукові твердження, на основі яких запропоновано ч. 5 ст. 49 КК України викласти у такій редакції: «Давність не застосовується у разі вчинення злочинів... проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 436, 437–439 і частині першій статті 442 цього Кодексу»;

– теоретичні позиції, на основі яких санкція ст. 436 КК України має мати такий зміст: «караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої»;

– питання, що дали змогу обґрунтувати застосування амністії. Зокрема, запропоновано доповнити п. «г» ст. 4 ЗУ «Про застосування амністії в Україні» від 24 листопада 1996 р. № 392/96-ВР, виклавши його у такій редакції: «...осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти миру та безпеки людства (ст. 436, ст. 437)...»;

набули подальшого розвитку:

– міркування, що ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту не може обмежуватись лише управлінськими діями, оскільки насильницьке захоплення частини території іншої держави є можливим із використанням силового блоку, тобто за безпосередньої участі у веденні бойових дій;

– твердження, що публічні заклики до агресивної війни чи воєнного конфлікту є інформаційними діями, націленими на широке коло людей, та доведені до їх відома задля схиляння до вчинення ними злочинних дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави;

– висновок про те, що суб'єктивна сторона складів злочинів, що полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу;

– положення про порушення правил при конструюванні санкції статті, яка встановлює кримінально-правову заборону пропаганди війни, оскільки за посягання «спорідненої» небезпечності фактично встановлені різні покарання.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані за результатами виконаного дослідження наукові доробки мають перспективи використання у:

– правотворчості – для подальшої модернізації відповідних законодавчих платформ у площині регламентації відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (Лист Голові Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від _____ №___);

– правозастосовній практиці – під час здійснення кримінально-правової оцінки злочинних діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни (Довідка про впровадження результатів дисертаційної роботи у діяльність Ради адвокатів Львівської області від 29 вересня 2021 р. №272; Акт впровадження наукових розробок дисертації в діяльність Франківського районного суду від 29 вересня 2021 р.);

– навчальному процесі – у рамках викладання кримінального права та відповідних спецкурсів (Довідка про використання результатів дисертаційного дослідження у викладанні навчальних дисциплін Національного університету «Львівська політехніка» від 26 листопада 2021 р.);

– науково-практичній діяльності – задля подальшого правового дослідження питань кримінальної відповідальності за вчинення відповідних посягань.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднено на таких науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні» (м. Львів, 7 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір» (м. Львів, 5 жовтня 2019 р.); Науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 6 грудня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір» (м. Львів, 30 жовтня 2020 р.); Всеукраїнській конференції «Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євро інтеграції» (м. Львів, 26 березня 2021 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 12 наукових праць, із них шість статей: три статті – в наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»; одна стаття – у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до

Організації економічного співробітництва і розвитку та Європейського Союзу; дві статті – у фахових наукових виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською й англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (394 найменування) та семи додатків. Повний обсяг дисертації становить 255 сторінок, із них основний текст – 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОПАГАНДУ, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКУ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

1.1 Стан теоретичного дослідження та історія розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни

Наукове дослідження будь-якої проблеми здійснюється у певній логічній послідовності та насамперед передбачає пошук і вивчення відповідного матеріалу, що дає змогу систематизувати й узагальнити весь обсяг теоретичних напрацювань [143, с.94]. Це стосується і питання кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, яке донедавна знаходилося на периферії науки. Втім, із 2014 року збройна агресія РФ проти України призвела до насильницького відторгнення АРК та м. Севастополь від України. Воєнної окупації зазнали також деякі райони Донецької та Луганської областей. Вказані дії є грубим порушенням не лише норм національного законодавства, а й принципів міжнародного права, позаяк посягають на мирні відносини між державами, а відтак порушують міжнародну безпеку. Отож підвищений рівень суспільної небезпеки злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є очевидним [243, с.118]. У Зверненні ВРУ до парламентів іноземних держав та міжнародних організацій щодо засудження ескалації збройної агресії Російської федерації проти України [126] від 7 лютого 2017

р. зазначено, що нова хвиля ескалації російської збройної агресії може призвести до ще жахливіших наслідків для цивільного населення, викликаних варварськими діями іррегулярних та регулярних збройних формувань РФ. У зв'язку з цим ВРУ закликає парламенти іноземних держав та міжнародні організації здійснити всі можливі заходи, що сприятимуть припиненню застосування нападів невибіркового характеру збройних формувань Російської федерації на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення [126], а також вжити відповідних заходів реагування щодо розслідування випадків серйозних порушень міжнародного гуманітарного права в ході нинішньої ескалації збройної агресії Російської федерації проти України, зокрема можливого скоєння воєнних злочинів і злочинів проти людяності [126]. З огляду на це актуалізувалось питання пошуку шляхів кримінально-правової протидії відповідним злочинним проявам, що передусім вимагає вивчення стану теоретичного дослідження цієї проблеми та з'ясування питань, які є дискусійними чи взагалі невисвітленими або описані поверхнево.

Передусім зазначимо, що вивчені джерела, які стосуються предмета дослідження, поділено на три групи. Перша група наукових робіт розглядається з позицій міжнародного права, соціології, політології. В рамках цієї галузі права розпочато наукові дослідження щодо з'ясування поняття агресії, видів збройного конфлікту, причин та способів їх розв'язання, питань відповідальності держави за акти агресії. Ці праці представлені такими науковцями, як: Н. О. Акімов [5], І. І. Бойко [24], С. Я. Бескоровайний [20], К. А. Важна [31; 32], І. В. Касинюк [145], Е. Е. Кузьмін [198], О. П. Ладиненко [203], І. Є. Лоссовський [209], А. В. Майснер [212], А. А. Нікітін [240], Я. С. Пилипенко [260; 261], О. І. Полторак [265], В. С. Ржевська [298], С. В. Стасюк [318], Я. Б. Турчин [339] та інші.

Друга група наукових досліджень охоплює праці, які стосуються кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного

правопорядку. Йдеться про розвідки таких науковців, як: О. М. Броневицька [27], Я. М. Жукорська [120], І. І. Карпець [144], А. Г. Кибальник [146], В. О. Навроцький [233], В. О. Поповичук [267], Ю. С. Резнік [294], Ю. А. Решетов [297], П. С. Ромашкін [302], А. В. Савченко [310; 311; 312], С. С. Сірий [315], А. В. Шамара [385], К. В. Юртаєва [393] та інші. Варто виокремити напрацювання С. М. Мохончука, в яких здійснено теоретичне узагальнення проблематики формулювання концептуальних платформ удосконалення правового захисту миру та безпеки громадянського суспільства у КК України через призму міжнародно-правових зобов'язань, а також розкрито особливості механізму імплементації норм міжнародного права про кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства у національне кримінальне законодавство [226].

Врешті, третя група наукових досліджень безпосередньо охоплює аналіз питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Це, зокрема, праці таких авторів, як: О. П. Базов [15], О. М. Броневицька [28], В. В. Гапончук [83], С. Ф. Денисов [102], В. С. Канцір [140; 253], В. Л. Ортинський [251], Л. І. Скрекля [140], Н. А. Орловська [252], М. Б. Стиранка [322; 323] та інші. Не можна оминати увагою і дисертаційну роботу П. В. Пекар, присвячену кримінально-правовій характеристиці пропаганди війни [258]. Попри важливість наведених досліджень, варто зауважити, що стан розробленості цієї проблеми можна вважати поверхневим, оскільки зазначені наукові розвідки не вирішують ключові проблеми.

За традицією, що склалася у теорії кримінального права, у процесі визначення стану теоретичного дослідження зазначеної проблематики насамперед необхідно зупинитись на загальновизнаних аспектах. Так, злочин «агресивна війна» існує у двох вимірах. Із позиції міжнародного права та національного кримінального права [102, с. 98] агресія виступає однією із

найвагоміших загроз міжнародній безпеці та миру [210, с. 285; 297, с. 79]. Для реалізації агресії необхідне залучення збройних сил бодай однієї держави, які повинні перебувати та функціонувати безпосередньо під централізованим організованим командуванням зазначеної держави [27, с. 270–271; 31, с. 89–90].

Незважаючи на те, що проблематика кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни недостатньо вивчена, доводиться констатувати, що окремі теоретичні напрацювання засвідчують широкий діапазон підходів, що є закономірним для науки. Дискусійним найперше є питання щодо співвідношення понять агресії та агресивної війни. Зокрема, одні автори ототожнюють ці поняття [213, с. 10; 146, с. 35], натомість інші розглядають агресивну війну як різновид агресії, яка відрізняється масштабами дій [194, с. 339; 219, с. 1278]. Різні міркування фігурують щодо визначення поняття «агресивна війна». Скажімо, одні науковці розглядають це поняття як звернення до сили всупереч міжнародним зобов'язанням з метою збройного захоплення (відторгнення території) іншої держави, чи для повалення уряду іншої держави або здійснення державного перевороту в іншій державі [391, с. 38; 235, с. 8]. Інші вважають, що визначення агресивної війни за міжнародним правом береться за основу для з'ясування цього поняття у національному праві [219, с. 1270; 179, с. 674].

Немає одностайності й щодо розуміння кількісної характеристики публічності. У його вирішенні можна виокремити щонайменше три підходи: публічними визнають звернення, спрямовані до широкого кола осіб [307, с. 122]; до двох чи більше осіб [191, с. 45]; сприйняті хоча б однією людиною [136, с. 157]. Неоднаковим є і визначення моменту закінчення пропаганди війни у формі публічних закликів до агресивної війни. Відмінності полягають у тому, що одні автори вважають, що для визнання закінченим злочином достатньо лише одного публічного заклику [307, с. 129]; другі переконані, що коли одна дія заклику вчиняється з наміром її повторення, то дії особи містять замах на

вчинення злочину [136, с. 159]. Існує неоднозначність у тлумаченні таких понять, як «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт». У цьому разі наявний дуалізм. Так, одні автори вважають, що ці поняття необхідно ототожнювати [314, с. 393]; натомість інші обґрунтовують позицію, що відмінності між ними полягають у тому, що при воєнному конфлікті із використанням зброї обов'язкова наявність політичних мотивів, тоді як для збройного конфлікту достатньо лише використання зброї [84, с. 78].

Належну увагу питанням, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, приділено лише поодинокими авторами. Скажімо, Ю. А. Решетов вказує, що агресія є міжнародним особливо небезпечним злочином, характерними рисами якого є широка масштабність, високий рівень суспільної небезпеки, й, який прогнозує винний умисел держави-агресора. Вона не є результатом ексцесів чи недогляду певних посадових осіб, а є наслідком продуманої і спланованої агресивної політики [297, с. 85–88]. О. В. Малахова зауважує, що керуючись конституційним принципом пріоритету норм міжнародного права, розуміння агресивної війни має збігатися з розумінням агресії, яке визначено у нормах міжнародного права [213, с. 6]. Своєю чергою, І. І. Бойко стверджує, що реалії сьогодення диктують нагальність розширити список дій, що вважаються агресією, і пропонує врахувати появу нових «технологій» заподіяння шкоди та нові типи загроз [24, с. 179].

Утім багато питань досі описано поверхнево або є невирішеними. Зокрема, жоден із науковців не проводив співвідношення форм злочинної поведінки у виді планування агресивної війни та участі у змові, що спрямована на вчинення таких дій. Практика не отримала від науки однозначних рекомендацій щодо кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у площині пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни (стосовно розмежувальних ознак у складах злочинів за ст. 437 та ст. 110; ст. 436 та ч. 1

ст. 110 КК України – у формі публічних закликів або поширення матеріалів із закликами до здійснення умисних дій щодо зміни територіальних меж). У кримінально-правовій літературі не розглядалися питання караності та призначення покарання за аналізовані посягання.

Відтак проблемні аспекти, що стосуються особливостей регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, окреслено загалом. Вони мають здебільшого дискусійний характер, а тому засвідчують потребу ретельного вивчення.

Далі варто зупинитись на ретроспективному аналізі кримінального законодавства про відповідальність за аналізовані посягання, що, вочевидь, дасть змогу окреслити неузгодженості, які існували у минулому, а разом уникнути негативного правового досвіду в цій частині. Вивчення генези та розвитку кримінально-правової охорони мирних відносин між державами дозволить водночас встановити, в який період історичного розвитку вперше з'явився факт відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, а також визначити переваги окремих законодавчих конструкцій. М. С. Таганцев з цього приводу слушно зауважує, що будь-яка норма права певної держави, неодмінно базується на ретроспективі, оскільки для аналізу конкретного правового інституту, необхідно здійснити моніторинг його юридичної долі, тобто обставин, які виступали первинними появі зазначеного припису, а також його еволюційні видозміни [328, с. 2].

Аналізуючи історію розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, насамперед необхідно звернутись до правової системи Київської Русі, основними джерелами права якої були звичаєве право, договори Русі з Візантією, князівське законодавство та Руська Правда [137, с. 73]. Варто зазначити, що у договорах Київської Русі з Візантією містилась згадка про заборону посягань на володіння іншої держави. Прикладом цьому слугує

договір, укладений між князем Святославом Ігоровичем та імператором Іоанном Цимісієм, згідно з яким Київська Русь зобов'язалась утримуватись від нападів на Візантію, не піднімати проти неї народи та надавати імперії військову допомогу [168]. Втім ведення війни проти іншої держави на той час було поширеним явищем, свідченням чого є, зокрема, походи київських князів на Візантію та Константинополь. Нерідко також відбувалися напади кочівників, татаро-монгольських навал на Київську Русь, що вимагало об'єднання зусиль до спільної боротьби проти територіальної експансії інших народів.

Не можна оминати увагою кодифікований юридичний збірник «Руська Правда» (Коротка Правда, Поширена Правда, Скорочена Правда), який вважався основним джерелом давньоруського права. Однак у цій пам'ятці не містилось норм, які б регламентували кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Зрештою, не було навіть вказівки на такі терміни, як «війна» чи «агресія». Це можна пояснити власне тим, що ведення війни проти іншої держави було так би мовити звичним явищем, а відтак не вважалось злочинним, оскільки саме так регулювались відносини між народами і державами та відбувались процеси державотворення, утверджувались «позиції на міжнародній арені» [242, с.250].

Наступними пам'ятками права вважаються Судебники Великого князя Казимира IV (1468 і 1550 рр.), які запозичили низку правових положень із «Руської Правди». Так, у ст. 9 Судебника 1468 р. містився такий припис: «... Той, хто вчинив підпал міста з метою передати його ворогу... карається смертною карою» [325, с. 340]. Фактично в цьому разі йдеться про пособницькі дії у веденні війни, оскільки внаслідок підпалу міста ворог мав можливість безперешкодно туди потрапити. Схоже положення також знаходимо у ст. 61 Судебника 1550 р., де наводилося поняття «традский здавец», що означало «той, хто здав зрадою ворогу місто». Проте розглядати зазначені дії як такі, що посягають на відносини миру між державами,

є поспішним рішенням, оскільки вони, найімовірніше, підпадають під ознаки складу злочину «державна зрада».

У XV ст. переважна більшість українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського, а відтак на її територію поширювалась дія Литовських Статутів (1529, 1566, 1588 рр.), які забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі [11, с. 24]. Однак доводиться констатувати, що у цих пам'ятках права не містилось жодної згадки про заборону пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни.

Однією з визначних пам'яток права належить вважати Соборне Уложення 1649 р., яке значно поширило кримінально-правову охорону відносин щодо захисту державної влади [333, с. 50]. Зокрема, у ст. 2 глави II «Про державну честь і як оберігати державне здоров'я» містився припис про заборону надавати допомогу іншій державі у захопленні території, зокрема: «будет кто помочь всячески чинить, чтобы тем государевым недругом, по его ссылке, Московским государством завладеть, или какое дурно учинить, и про то на него кто известит ... по тому же казнити смертию» [317, с. 76]. Фактично тут йдеться про пособництво до посягання на територіальну цілісність держави, але не конкретизується, як саме це здійснюватиметься. Однак гадаємо, що вказівка у кримінально-правовій нормі на поняття «захоплення території» таки дає підстави вважати, що таке захоплення ймовірно у разі ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту. Втім саме захоплення території іншою державою не вважалось кримінально караним діянням, а тому про кримінально-правову охорону відносин миру між державами цього періоду говорити зарано.

Не можна оминати увагою «Артикул воїнський» 1715 р., який застосовувався до всіх військовослужбовців (і підданих, і чужоземців), які перебували на службі уряду, а також цивільних осіб [303, с. 327]. У цьому документі законодавцем чітко прописані положення, які стосуються

захоплення міст, кріпостей, здобичі і полонених (Глава XIV), здачі кріпостей, капітуляції та акордів з неприятелем (Глава XV). Водночас кримінально-правову заборону пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни законодавцем не регламентовано.

У XVIII ст. відбулась кодифікація українського права, у результаті якої з'явилася пам'ятка права 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ», яка стала першим проєктом національного правового акта. Незважаючи на те, що ця пам'ятка права не була офіційно затвердженою, її приписи застосовувались у правозастосовній діяльності, а відтак є цінними для аналізу в історичному аспекті. Варто зазначити, що у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» увагу зосереджено на кримінально-правовій охороні абсолютної влади самодержавного монарха та здоров'я держави. Так, у Главі 3 артикула 2 «О преступлениях против маестата государева» у пункті 8 передбачалась відповідальність за зрадницьке введення ворожого війська на територію «государевої держави» у вигляді четвертування із позбавленням честі й імені. Окрім того, в пункті цього артикула регламентувалась заборона пособництва неприятелю: «хто би оберігав у будь-чому ворогу..., допомагав йому зброєю, грошима або будь-яким іншим чином, того покарати смертю у виді четвертування» [270]. З огляду на семантичний зміст поняття «ворог» (той, що нападає на державу, порушуючи її кордони), то, з одного боку, можна говорити про пособницькі дії у веденні війни проти держави. Однак з іншого, зважаючи на об'єкт посягання (суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони державної безпеки), – йдеться, ймовірно, про вчинення державної зради.

У 1845 році прийнято «Уложення про покарання кримінальні і виправні», яке вважалось доволі обширним документом (налічувалось 2224 статті) [304, с. 213]. Чи не вперше у цьому документі відносини миру між державами розглядалися як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Прикладом цьому слугує норма ст. 281 Уложення, в якій передбачено: «Якщо будь-хто з російських підданих у мирний час нападе

відкрито силою на громадян сусідніх чи інших держав, і через це наразить свою вітчизну на небезпеку розриву відносин з дружньою державою, або, по крайній мірі, такому ж зі сторони підданих цієї держави на Російські території нападу..., то підлягає покаранню у виді позбавлення всіх прав власності і заслання на каторжну роботу у фортецях на строк від восьми до десяти років». Варте уваги також положення ч. 2 ст. 275, за яким кримінально-правова заборона поширюється на дії, які полягають у спонуканні російських підданих будь-якої іноземної держави до війни чи інших неприязних дій проти Росії. Отже, попри те, що вказані норми позбавлені конкретизації, все ж можна стверджувати, що у цій пам'ятці права вперше регламентується кримінальна відповідальність за ведення агресивної війни (ст. 281) чи підбурювання до неї (ч. 2 ст. 275).

Ще однією важливою пам'яткою права є Кримінальне уложення 1903 р. [362], яке було останнім із-поміж низки кодифікованих нормативних актів, виданих за часи Російської імперії, та водночас значущою віхою у розвитку законодавства про кримінальну відповідальність як такого, що розвивається динамічно і вимагає швидкого реагування на зміну структури та змісту суспільних відносин [389, с. 105]. До об'єктивних причин створення цього нормативно-правового акта відносили зростання злочинності та зміну її структури, недосконалість «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 р. (його багатостатейність, суперечливість), а також наявність декількох джерел кримінального права [269, с. 193]. У цьому історичному документі не було передбачено комплексно системи норм, спрямованих на охорону миру та безпеки людства (деякі з них були «розпорошені» в Уложенні 1903 р.). Зокрема, відповідальність за спонукання до воєнних або інших ворожих дій проти Росії або до припинення з нею воєнного союзу або ухилення від укладення такого союзу була передбачена у главі четвертій під назвою «Про державну зраду» (ч. 1 ст. 110). Отже, у цьому документі, як і у попередньому, простежується наявність кримінальної відповідальності до підбурювання до воєнних чи інших ворожих дій проти Росії. Окрім того,

негайній каторзі підлягала обіцянка російського підданого іноземній державі, перед початком оголошення війни, за себе та за інших сприяти її воєнним діям проти Росії (ч. 2 ст. 110). Відтак фактично можна стверджувати про відповідальність за співучасть у воєнних або ворожих діях проти Росії (ч. 1 ст. 110) й участь у змові, спрямованій на вчинення зазначених дій (ч. 2 ст. 110). Проте у цій пам'ятці права законодавцем не регламентувалася відповідальність за безпосереднє вчинення дій, щодо пропаганди, планування, підготовки, розв'язування й ведення агресивної війни.

Не можна оминати увагою «Декрет про мир» від 26 жовтня 1917 р., який був першим зовнішньополітичним актом Радянської Росії. У цьому нормативно-правовому акті йшлося про нагальну потребу розпочати переговори про справедливий демократичний мир «без анексій (без захоплення чужих земель, без насильницького приєднання чужих народностей) і без контрибуцій». Продовження війни розглядалося як найбільший злочин проти людства [100].

15 вересня 1922 р. введено в дію КК УРСР, який складався з двох частин – Загальної та Особливої. КК РСФРР виступав платформою уніфікованого кримінального законодавства й каральної політики радянських республік [80, с. 44]. У цій пам'ятці права відповідальність за розглядувані посягання передбачена у Главі I Особливої частини «Державні злочини». Зокрема, у ч. 1 ст. 58 КК УРСР встановлювалась заборона організації в контрреволюційних цілях збройних повстань або вторгнення на радянську територію збройних загонів або банд [189] або участь у будь-якій спробі з цією ж метою захопити владу в центрі й на місцях [189] чи насильницьким способом порушити територіальну цілісність УССР або розірвати ратифіковані договори. Як бачимо, у вказаній статі наведено окремі види дій, які охоплюються поняттям «агресія». За їх вчинення передбачалась вища міра покарання з конфіскацією всього майна. Втім законодавцем були встановлені також певні обмеження щодо кола осіб, до яких не могла бути застосована вища міра репресій, зокрема до неповнолітніх. За наявності

пом'якшуючих обставин призначалось покарання на строк не менше п'яти років зі строгою ізоляцією та конфіскацією всього майна. Якщо ж співучасник злочину, передбаченого ч. 1 ст. 58 КК УРСР, не усвідомлював його кінцевої мети, то міра покарання знижувалась (позбавлення волі на строк не менше, ніж 3 роки).

Згодом прийнято КК УРСР 1927 р., який майже не відрізнявся від попереднього. Аналізовані посягання законодавцем було віднесено до контрреволюційних злочинів, якими вважалися, зокрема, дії, спрямовані на повалення, підрив або послаблення влади, а також зовнішньої безпеки Союзу РСР (ст. 54-1) [189]. Чи не вперше відповідальність за пропаганду війни передбачалося у ст. 54-10 із таким приписом: «За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до підриву, повалення або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст.ст. 54-2–54-9), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту застосовується позбавлення волі на строк, не менше як [189] шість місяців...». Як бачимо, законодавець того часу не диференціював відповідальність за окремі різновиди пропаганди, а об'єднав їх в одну загальну норму, серед яких наявна заборона пропаганди до збройного повстання або вторгнення на радянську територію озброєних банд, щоб силоміць відірвати від Союзу РСР та окремої союзної республіки будь-яку частину її території (ст. 54-2). Проте у теорії кримінального права зазначають, що фабули Кримінальних кодексів УРСР 1922 та 1927 рр., не деталізовано, що створювало можливість різного тлумачення та застосування широкого кола репресій до осіб, визнаних винними у скоєнні певного суспільно небезпечного діяння [138, с. 293].

Вартим уваги є Закон «Про захист миру» від 12 березня 1951 р., прийнятий Верховною Радою ССРСР, який містив положення щодо заборони пропаганди війни, в якій би формі вона не велася, оскільки це підриває справу війни, створює загрозу нової війни і є найтяжчим злочином проти людства. Осіб, винних у пропаганді війни, віддавати до суду і судити як

тяжких кримінальних злочинців [123]. Отже, можна висновувати, що у цьому нормативно-правовому акті пропаганда війни не розглядалась як один із контрреволюційних або державних злочинів, а вважалася найтяжчим злочином проти людства. Дещо схожими є положення Закону «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 р. [124], у якому пропаганда війни, в якій формі вона б не велася, каралася позбавленням волі терміном на 3-8 роки, із засланням на строк від трьох до п'яти років або без такої (ст. 71) [124]. Як бачимо, зазначена норма є дещо «розмитою», оскільки законодавцем не конкретизовано форми пропаганди, що могло призвести до необґрунтованої криміналізації діяння. Окрім того, як впливає з аналізу санкції вказаної статті, за пропаганду війни встановлено доволі суворе покарання. Скажімо, у цьому ж Законі за публічні заклики до вчинення державної зради, терористичного акту або диверсії (ст. 70-1), а також до насильницької зміни конституційного устрою (ст. 70) передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років або штраф [124]. Така позиція законодавця, гадаємо, є виправданою, позаяк пропаганда війни несе загрозу не лише конкретній людині, а й нації, державі та міжнародній спільноті загалом.

28 грудня 1960 р. прийнято КК УРСР [190]. Попри те, що цей нормативно-правовий акт є останньою ланкою в дослідженні історії розвитку кримінальної відповідальності за аналізовані злочини та, за твердженням науковців, є найбільше схожим зі законодавчими підходами в частині кримінально-правової регламентації відповідальності за злочинні посягання (порівняно з КК України) [107, с. 15], у цьому документі не міститься норми, яка б встановлювала відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Очевидно, це можна пояснити тим, що законодавець того періоду не вважав за необхідне доповнити КК відповідною статтею, оскільки аналізовані посягання визнавались злочинами міжнародного характеру, а відтак каралися нормами міжнародного законодавства.

Водночас у КК УРСР 1960 р. вперше згадується про такі поняття, як «агресивна війна» та «воєнний конфлікт». Зокрема, у ст. 63 «Пропаганда війни» кримінально караними визнавались публічні заклики до агресивної війни або до воєнного конфлікту і вважались одними зі злочинів проти держави. Отже, ця норма за окремими ознаками об'єктивної сторони не відрізняється від тієї, яка регламентує відповідальність за пропаганду війни за КК України. Втім у ній не описано таких форми пропаганди війни, як формування матеріалів із закликами до вчинення зазначених дій з метою їх популяризації або поширення таких матеріалів.

Отже, історичний екскурс щодо обґрунтовує регламентацію кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни:

1) у період існування Київської Русі не існувало кримінально-правової заборони ведення війни проти іншої держави, оскільки завоювання територій інших держав та захист від вторгнення чужоземних військ на території руських князівств вважались правомірними, завдяки чому відбувались процеси державотворення та утверджувались «позиції на міжнародній арені»;

2) впродовж історичного розвитку кримінального законодавства існуючі норми поступово зазнавали змін. Утім поняття «агресивна війна» чи «воєнний конфлікт» не фігурували у жодній пам'ятці права (виняток становить КК УРСР 1960 р.);

3) історично простежується неоднаковий підхід в частині кримінально-правової протидії вчиненню аналізованих посягань. Якщо в Артикулі воїнському 1715 р. не регламентувалась заборона пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, то вже в «Уложенні про покарання кримінальні і виправні» 1845 [294], кримінально караним вважалось ведення агресивної війни чи підбурювання до неї. У Законі «Про захист миру» від 12 березня 1951 [294], прямо було передбачено кримінально-правову заборону пропаганди війни.

Однак злочини агресії тривалий час не піддавались кримінально-правовій оцінці. Лише з розвитком людської цивілізації заборона ведення агресивних воєнних дій набувала імперативного характеру. Попри це, норми, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, розвиваються й досі, а відтак відповідь на питання щодо їх дієвості та ефективності, оцінки виваженості караності таких діянь можлива лише на основі всебічного дослідження.

1.2 Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни

Існує певне коло проблем, які виходять за межі матеріалу, що стосується національного кримінального права. Вони варті вивчення з урахуванням того, що основним предметом і міжнародного кримінального права, і національного кримінального права виступають злочин та покарання за нього [232, с. 216]. Це, безумовно, стосується і злочину агресії, про небезпеку і наслідки для людства якої засвідчують власне цифри. Так, за останні п'ять тисяч років відбулося близько чотирнадцять тисяч воєн, у яких загинуло понад п'ять мільярдів людей. У XX ст. внаслідок Першої світової війни загинуло тридцять один мільйон людей, серед яких двадцять один мільйон осіб померло від голоду і хвороб. У Другій світовій війні ці показники дещо зросли – загинуло понад сорок мільйонів людей [86]. Міжнародній практиці також відомі випадки засудження осіб за здійснення змови з метою підготовки та ведення агресивних війн проти Австрії, Польщі, Данії, Греції, колишнього СРСР та інших держав. Зокрема, Нюрнберзький судовий процес завершився (30 вересня – 1 жовтня 1946 р.) вирокком

Трибуналу щодо визнання вини та засудження до смертної кари (довічного позбавлення волі) групи військових злочинців [210, с. 143].

Злочини агресії не залишилися у далекому минулому, а в сучасному світі набирають якісно нових форм. Як слушно зауважує А. В. Майснер, агресивні дії камуфлюються демократичними прагненнями і цілями забезпечення прав людей, нехтуваних в умовах диктаторських і тоталітарних режимів, гуманітарними інтервенціями, поліцейськими операціями тощо. До того ж, сама агресія набуває інших виявів, у яких сила і насильство як сутнісний фактор цього міжнародного злочину набуває вигляду легітимної політичної, інформаційної та інших різновидів діяльності [212, с. 25]. З огляду на зазначене, актуалізується потреба у визначенні міжнародно-правових механізмів протидії агресії.

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р. [253], агресією є використання державних збройних сил проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або у будь-який інший спосіб, що суперечить Статуту (ст. 1) Організації Об'єднаних Націй [253].

Водночас жодні міркування будь-якого характеру (політичного, економічного, військового тощо) не можуть слугувати виправданням агресії (ст. 5). Її заборона регламентується ще кількома міжнародними документами, а саме: Декларацією про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах [241] від 18 листопада 1987 р.; Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [254] від 24 жовтня 1970 р.; Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельстінським заключним актом) від 1 серпня 1975 р. [122].

Своєю чергою, ст. 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» [253] від 14 грудня 1974 р. містить перелік дій, які кваліфікуються актом агресії:

а) навала або вторгнення збройних сил однієї держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація чи анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

в) блокада портів чи узбережжя держави збройними силами іншої держави;

г) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили, або морські й повітряні флоти іншої держави;

д) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, у порушення умов, передбачених угодою, або будь-яка пролонгація їх перебування на такій території після припинення терміну дії угоди;

е) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;

ж) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це вважається рівним вище перерахованим актам, або його вагому участь у них [253].

Із наведеного визначення очевидно, що акти агресії не завжди здійснюються з метою захоплення території іншої держави (скажімо, напад збройними силами держави на повітряні сили іншої держави імовірний з метою тиску на органи державної влади щодо прийняття певного політичного рішення; засилання державою або від імені держави збройних банд на територію іншої держави з метою її послаблення або впливу на можливість прийняття рішення всередині держави чи у відносинах з іншими державами). У науковій літературі акцентують, що поряд зі збройними формами агресії не менш ефективними формами руйнівного впливу на інші

держави стають так би мовити «мирні» вияви агресії, передусім – економічний та інформаційний [212, с. 47]. З огляду на це І. І. Бойко вважає, що на сьогодні визначення поняття агресії є застарілим, оскільки воно має охоплювати ширший перелік злочинних дій у зв'язку з появою нових «технологій» заподіяння шкоди та нових типів загроз (втручання в роботу автоматизованих інформаційних систем) [24, с. 179]. Утім, гадаємо, що віднесення до поняття агресії інформаційного чи економічного впливу не можна вважати виправданим, оскільки такі дії, найімовірніше, є складовими ідеологічної боротьби, метою якої є послабити сили супротивника та, відповідно, зміцнити власні позиції [248, с.83]. Водночас негативні наслідки, скажімо, інформаційної війни важко переоцінити. Яскравим прикладом цьому слугує пропаганда ідеолога доктора Йозефа Геббельса, яка стала тією силою, яка привела до влади у Німеччині фашистів й призвела до розв'язання Другої світової війни [87, с. 138]. Як більш сучасний приклад можна навести інформаційну війну РФ проти України, за результатами якої нагнітається ненависть до української армії та населення загалом. Тому видається, що інформаційна війна може слугувати причиною для кровопролиття, призвести до руйнувань та людських жертв. Словом, вона може бути, так би мовити, передумовою агресивним воєнним діям чи спонукати до їх ведення, однак вона не є різновидом агресії однієї держави проти іншої, для якої характерним є застосування насильства і примусу.

Із 31 травня по 11 червня 2011 р. в Кампалі відбулась конференція держав-учасниць Римського Статуту, де на обговорення ставилося питання з'ясування поняття агресії. За її результатами було прийнято текст поправок, зокрема в частині введення нової статті (8 bis), із таким визначенням поняття «злочин агресії»: планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка спроможна ефективно контролювати або керувати політичною чи військовою діяльністю держави, акту агресії, який за своїм характером, серйозністю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН [268]. Тут доводиться констатувати, що Україною наразі не ратифіковано Римський

статут Міжнародного кримінального суду, а відтак і так звані Кампалійські поправки. Однак наша держава вже зверталася до МКС із заявами про визнання його юрисдикції, зокрема щодо кримінальних правопорушень супроти людяності та воєнних злочинів, вчинених вищими посадовими особами РФ і керівниками так званих «ЛНР» та «ДНР», а також агресії, в результаті якої було відторгнуто АРК [22, с. 88].

Нормами міжнародного права також регламентуються випадки, коли допускається застосування сили однієї держави проти іншої, зокрема:

– у разі збройного нападу однієї держави на іншу «потерпілій стороні» (жертві нападу) дозволено застосовувати силу у відповідь, що, згідно зі Статутом ООН є невід'ємним правом на індивідуальну чи колективну самооборону (ст. 51);

– вживання заходів військового характеру, які санкціоновані Радою Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушенню миру і вчинення актів агресії (Розділ VII Статуту ООН) [320].

За першим епізодом застосування сили однієї держави проти іншої вважатиметься правомірним, якщо наявна невідворотна для неї загроза чи неминучий напад, а необхідність самооборони є нагальною. У науковій літературі слушно зауважують, що «застосовуючи випереджувальну самооборону як припустимі підвалини для застосування сили, можна допустити, що тягар доказування лягає на державу, яка використала це право. Держава повинна показати, що збройний напад дійсно був неминучим і випереджувальні дії є необхідними» [30]. Очевидно, що здійснення відсічі Україною агресивним воєнним діям РФ належить вважати правомірною індивідуальною самообороною, оскільки запобігти нападу іншими засобами було неможливо.

Своєю чергою, А. Г. Трегубенко зазначає, що під час застосування основних положень Статуту на практиці доводиться стикатися зі ситуацією, коли держава заявляє про своє право завдати в порядку самооборони превентивного удару у відповідь на загрозу, що не має безпосереднього

характеру (наприклад, придбання з ворожим наміром потенціалу для виробництва ядерної зброї) [337, с. 105]. Очевидно, що у разі превентивної самооборони відповідний ворожий намір має бути підкріплений вагомими доказами, які засвідчують небезпечність, серйозність та неминучість дій, а відтак і наслідків потенційного супротивника. Прикладом так званої випереджувальної самооборони є інцидент за участі корабля «Кароліна», який належав громадянам США й використовувався для надання підтримки повстанцям на території Канади. 29 грудня 1837 р. Великобританія розпочала дії у відповідь: підрозділи королівської поліції висадилися на території США і знищили корабель, не допустивши таким чином поставок боєприпасів та спорядження на територію Канади. На протест США Великобританія повідомила, що її збройні сили діяли законно і використали право на самооборону. Необхідність дій була обґрунтована терміновістю, силою обставин, відсутністю інших способів і моментом умисності [30]. Що стосується вживання заходів військового характеру, які санкціоновані Радою Безпеки ООН проти держави-агресора, то, відповідно до ст. 42 Статуту ООН, вона має повноваження їх вжити повітряними, морськими або сухопутними силами, які необхідні для підтримання або відновлення глобального миру та безпеки. Зазначені дії можуть включати демонстрацію сили, блокаду та інші операції повітряних, морських або сухопутних військ членів Організації.

Далі доцільно розглянути питання регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Марк Ансель слушно зауважує, що вивчення норм міжнародного права відкриває нові горизонти для юриста, надає можливість удосконалити пізнання права власної держави, оскільки специфіка зазначеного виду права особливо чітко виявляється у компаративістиці з іншими системами права. Компаративістика надає можливість отримання нових ідей та аргументів, які неможливо отримати навіть за умови високого рівня знань норм державного права [9, с. 38]. Справді, порівняння кримінального законодавства зарубіжних держав сприятиме всебічному

аналізу досліджуваного питання, що дасть змогу оцінити ефективність існуючих норм, виявити схожі, а головне – відмінні, риси у КК України та інших держав. У рамках наукового пошуку удосконалення законодавчих норм доцільно застосовувати новітні шляхи кримінально-правового захисту міждержавиних відносин на засадах миру. Вивчення зарубіжного досвіду споможе у визначенні переваг окремих законодавчих конструкцій задля впровадження у національну правову систему позитивного досвіду, а також в окресленні відповідної перспективи [141, с.191].

В. О. Навроцький наголошує, що у світі налічується понад двісті держав, кримінальне законодавство кожної з яких має свою специфіку. Тому очевидно, що проаналізувати кримінальні закони всіх держав практично неможливо [231, с. 4]. З огляду на те, що Україна обрала шлях європейської інтеграції першочергового вивчення потребує кримінальне законодавство держав-членів ЄС, зокрема: Франції [360], ФРН [359], Польщі [355], Бельгії [343], Данії [345], Австрії [341], Іспанії [346], Естонії [347], Швеції [361], Болгарії [351], Латвії [348]. Така необхідність зумовлена тим, що найважливішим правилом формування національного законодавства, в тому числі і кримінального, є зближення правових систем [332, с. 53].

Для аналізу і порівняння оберемо також кримінальне законодавство держав, які свого часу перебували у складі Радянського Союзу, оскільки вони були в одному правовому просторі [249, с.415] (Молдова [354], Вірменія [350], Казахстан [353], Грузія [344], Узбекистан [357], Азербайджан [342], Білорусь [352], Таджикистан [356], Киргизстан [349]). Більше того у період існування Радянського Союзу чи не в усіх республіках назріла потреба вдосконалення кримінального законодавства [301, с. 67].

Передусім належить з'ясувати, чи взагалі передбачена кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни у диспозиціях статей КК зарубіжних держав. Відповідний аналіз засвідчує, що КК окремих держав не містить норм, які встановлюють кримінально-правову заборону на вчинення аналізованих

посягань (Данія, Киргизстан). За КК Естонії, кримінально караними визнаються лише дії, які полягають у пропаганді війни (ст. 69). Законодавцем не регламентовано питання кримінально-правової заборони планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни. Втім у нормах про тероризм (ст. 64) та терористичний акт проти представника іноземної держави (ст. 65) встановлено відповідальність за провокацію війни або міжнародного конфлікту.

Норми про відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни законодавець зарубіжних держав відніс до різних розділів Особливої частини КК. У кримінальному законодавстві держав, які є членами ЄС, відповідні злочини наведені у таких главах: «Про злочини проти безпеки королівства» (КК Швеції), «Злочини проти людяності, миру, військові злочини, геноцид» (КК Латвії), «Злочини проти держави» (КК Естонії), «Про зв'язки з іноземною державою» (КК Франції), «Злочини проти миру і людяності» (КК Болгарії), «Злочини проти миру, людяності і військові злочини» (КК Польщі), «Зрада миру» (КК ФРН), «Про злочини і проступки проти зовнішньої безпеки держави» (КК Бельгії), «Порушення відносин з іноземними державами» (КК Австрії). Очевидно, що відмінність правового досвіду цих держав щодо протидії злочинам, які посягають на відносини миру, зумовлена передусім специфікою системи права, особливістю кримінально-правового товариства, з яким ідентифікується певна держава, і, також, залежить від правових та політичних умов.

Щодо кримінального законодавства держав, які входили до складу колишнього Радянського Союзу, то відповідальність за такі злочини передбачено у трьох розділах: «Злочини проти миру та безпеки людства» (КК Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Таджикистану, Узбекистану), «Злочини проти миру, безпеки людства і військові злочини» (КК Білорусі, Молдови), «Злочини проти людяності» (КК Грузії). Варто зауважити, що навіть побіжний огляд КК держав СНД свідчить про спільність регламентації

кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Власне така ситуація зумовлена змістовною подібністю кримінального законодавства держав пострадянського простору та спільністю їхнього історичного підґрунтя.

У КК зарубіжних держав законотворець, як правило, безпосередньо зазначає про пряму заборону агресивної війни (ст. 117 КК Польщі, ст. 409 КК Болгарії, ст.ст. 72, 73 КК Латвії, ст.ст. 100, 101 КК Азербайджану, ст.ст. 384, 385 КК Вірменії, ст. 122 КК Білорусії, парагр. 80, 80а КК ФРН, ст.ст. 156, 157 КК Казахстану, ст.ст. 404, 405 КК Грузії, ст.ст. 395, 396 КК Таджикистану, ст. 151 КК Узбекистану) чи агресії однієї держави (групи держав) проти іншої (ст. 123 КК Білорусії, ст. 411-4 КК Франції, ст. 150 КК Узбекистану). Попри те, що КК окремих зарубіжних держав не містить прямої вказівки на юридичні конструкції «агресивна війна» чи «агресія», з аналізу диспозицій статей очевидно, що законодавець таки встановив відповідну кримінально-правову заборону. Приміром, ст. 2 Глави 19 КК Швеції має таке положення про те, що особа, яка з іноземною допомогою чи з використанням насильницьких засобів створює загрозу втягнення Королівства у війну, то вона повинна бути піддана кримінальному покаранню. Відповідно до положень КК Іспанії кримінальній відповідальності підлягає той, хто вступить у відносини з іноземними урядами, Організаціями чи Асоціаціями з метою провокації війну (ч. 2 ст. 592).

Цікавим є той факт, що за КК Молдови передбачена відповідальність за пропаганду (ст. 140), планування, підготовку, розв'язування або ведення війни (ст. 139). Тобто законодавець так би мовити «упустив» термін «агресивна». Гадаємо, така позиція є доволі дискусійною, оскільки, незважаючи на те, що війна є актом насильства, яке засуджується суспільством, нормами міжнародного права передбачена заборона ведення саме агресивної війни, яка суперечить принципам територіальної цілісності і недоторканності та поваги до суверенітету держав і народів. У науковій

літературі згадується про таке поняття, як «справедлива війна», однією з умов ведення якої є оборонний, а не агресивний характер, метою якої є мир, а не знищення [169, с. 163]. Як приклад такої війни можна назвати війну України з РФ, громадяни якої захищають свою землю від подальшого російського вторгнення та окупації. З огляду на це вважаємо, що законодавцю Молдови доцільно узгодити положення ст.ст. 139 та 140 КК з нормами міжнародного права, передбачивши у диспозиціях відповідних статей термін «агресивна».

Належить також розкрити об'єктивну сторону розглядуваних складів злочинів. У кримінальному законодавстві всіх проаналізованих держав «злочини агресії» є посяганнями з формальним складом. Злочинними визнаються наступні види діянь: публічний заклик до агресивної війни (ст. 77 КК Латвії [348], ст. 101 КК Азербайджану [342], парагр. 3 ст. 117 КК Польщі [355], ст. 405 КК Грузії [344], ст. 385 КК Вірменії [350], ст. 396 КК Таджикистану) [356], планування, підготовка, розв'язування збройної агресії, ведення агресивної війни, участь у ній (ст. 72 КК Латвії) [348], пропаганда до розв'язування агресивної війни (ст. 157 КК Казахстану) [353], участь у змові, планування або підготовка та ведення агресивної війни чи її початок (ст. 151 КК Узбекистану) [357], планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 395 КК Таджикистану [356], ст. 122 КК Білорусії [352], ст. 100 КК Азербайджану [342], ст. 404 КК Грузії [344], ст. 156 КК Казахстану [353], ст. 384 КК Вірменії [350]), розв'язування, ведення (парагр. 1 ст. 117 КК Польщі [355]), підбурювання чи схиляння до агресивної війни чи її розв'язування (парагр. 80а КК ФРН [359], ст. 114 КК Бельгії [343]), підбурювання до оголошення війни (ст. 581 КК Іспанії [346]), підготовка агресивної війни (парагр. 80 КК ФРН [359]), пропаганда війни (ст. 150 КК Узбекистану [357], ст. 69 КК Естонії [347], ст. 140 КК Молдови [354], ст. 123 КК Білорусії [352]).

При цьому об'єктивна сторона пропаганди війни полягає у вчиненні наступних дій: публічні заклики до розв'язування агресивної війни (парагр. 3

ст. 117 КК Польщі, ст. 385 КК Вірменії [350], ст. 405 КК Грузії [344], ст. 157 КК Казахстану [353], ст. 396 КК Таджикистану [356], ст. 101 КК Азербайджану), пропаганда війни у будь-якій формі (ст. 69 КК Естонії), публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту (ст. 77 КК Латвії [348]), розповсюдження поглядів або заклик метою якого слугує викликати міждержавну агресію (ст. 123 КК Білорусі [352], ст. 150 КК Узбекистану [357]).

Варті уваги положення ч. 1 ст. 140 КК Молдови, де пропаганда війни розглядається як поширення тенденційної і вигаданої інформації, що сприяє розпалюванню війни, або інші дії з метою розв'язання війни, вчинені усно, письмово, по радіо, за допомогою телебачення або кінематографа або іншими способами. Своєю чергою, у КК Болгарії, поряд із передбаченням кримінальної відповідальності за пропаганду війни (ст. 407 КК), регламентовано заборону підбурювання до збройного нападу однієї держави на іншу. Зокрема, такі дії можуть бути вчинені і прямо, і опосередковано через друк, радіо, усно або іншим способом, що розглядається як підбурювання (ст. 408). Втім, видається, доцільність у використанні одночасно двох зазначених норм у КК є сумнівною. У ст. 1 Міжнародної Конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру [223] від 1936 р. зазначається, що пропаганда війни охоплює дії, зорієновані на підбурювання мешканців будь-якої держави до дій, несумісних із внутрішніми безпековими нормами, чинними на території певної держави [223]. Такий припис дає підстави стверджувати, що законодавець фактично двічі продублював відповідальність за одні і ті ж злочинні дії, оскільки, відповідно до положень Конвенції, пропаганда війни включає в себе підбурювання до вчинення таких дій. Однак варто зауважити, що ці поняття все ж не можна ототожнювати. Відомо, що для пропаганди війни характерне розповсюдження відкритих закликів, які адресовані широкому колу осіб у публічному місці чи з використанням телерадіотрансляції, телекомунікаційних мереж тощо. Натомість суть підбурювання полягає у

схиланні конкретного адресата до вчинення злочину. Тимчасом законодавець Білорусії як підбурювання розглядає заклики до збройного нападу однієї держави на іншу, що вчиняється, зокрема, з використанням радіо. Відтак важко провести розмежування між зазначеними поняттями, а тому вважаємо, що самостійна криміналізація закликів до збройного нападу є сумнівною, оскільки у разі вчинення таких дій вони повинні отримати кримінально-правову оцінку як підбурювання до агресивної війни з посиланням на положення ч. 3 ст. 20 (співучасть) Загальної частини та ст. 409 КК.

Доречно також зосередитись на кваліфікуючих ознаках пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни. Так, кваліфікуючими ознаками «агресивних воєнних дій» виступають наступні: розв'язання або ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 395 КК Таджикистану [356], ч. 2 ст. 384 КК Вірменії [350], ч. 2 ст. 404 КК Грузії [344], ч. 2 ст. 151 КК Узбекистану [357], ч. 2 ст. 122 КК Білорусії [352]), ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 139 КК Молдови [354], ч. 2 ст. 100 КК Азербайджану [342], ч. 2 ст. 156 КК Казахстану [353]).

Наявність у КК окремих зарубіжних держав як кваліфікуючих ознак агресивної війни її розв'язування та ведення, видається, вартим для наслідування, оскільки планування і підготовку до агресивної війни слід розглядати як попередню злочинну діяльність, тоді як її розв'язування чи ведення є більш небезпечними злочинними проявами. А тому невиправданою є позиція законодавця Болгарії, де відповідальність за планування, підготовку та ведення агресивної війни передбачена в основному складі злочину, натомість кваліфікуючі ознаки відсутні. З таким підходом законодавця важко погодитись, оскільки вказані діяння не є рівнозначними за ступенем суспільної небезпеки, позаяк має бути посилена відповідальність за ведення агресивної війни. З цього приводу необхідно погодитись із В. О. Навроцьким, який зауважує, що протиставлення КК України законодавству іноземних держав, де, буцімто, усе краще й досконаліше, видається недоцільним,

оскільки уміле застосування КК України може використовуватись для виконання поставлених завдань [231, с. 50].

Кваліфікуючими ж ознаками пропаганди агресивної війни є наступні: вчинення злочину особою, що займає державну посаду (ч. 2 ст. 396 КК Таджикистану [356]), державно-політичну посаду (ч.2 ст.405 КК Грузії [344]), відповідальну державну посаду (ч. 2 ст. 140 КК Молдови [354], ч. 2 ст. 157 КК Казахстану [353]), вищу державну посаду (ч.2 ст.123 КК Білорусії [352], ч.2 ст.385 КК Вірменії [350]), службовою особою (ч. 2 ст. 101 КК Азербайджану [342]), з використанням засобів масової інформації (ч. 2 ст. 396 КК Таджикистану, ч. 2 ст. 385 КК Вірменії [350], ч. 2 ст. 157 КК Казахстану [353], ч. 2 ст. 101 КК Азербайджану [342], ч. 2 ст. 405 КК Грузії [344]).

Безсумнівно, передбачення тієї чи іншої кваліфікуючої ознаки у кримінальному законі, яка є засобом диференціації кримінальної відповідальності, не може здійснюватись у довільній формі, оскільки такі ознаки істотно посилюють ступінь суспільної небезпеки злочину, а тому їх закріплення має відповідати певним вимогам. Видається, що законодавець виправдано відніс до пропаганди війни таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення злочину з використанням засобів масової інформації, оскільки за їх допомогою здійснюється в оперативній формі великий вплив на суспільну та індивідуальну свідомість. Окрім того, схвалення варта вказівка на одну з кваліфікуючих ознак – пропаганда агресивної війни особами, які займають державні посади (посади в державних органах та їх апараті) чи відповідальні державні посади. Це власне пояснюється тим, що на відповідну категорію суб'єктів покладається безпосередній обов'язок виконання завдань та функцій держави. Відтак ці особи зобов'язані діяти лише на підставі та у визначених Законом межах. А тому їх злочинні дії, які полягають у пропаганді війни, не можна прирівнювати до дій інших, так би мовити, пересічних суб'єктів. З огляду на це вважаємо, що диференціація

кримінальної відповідальності за пропаганду війни з урахуванням суб'єкта складу злочину у КК окремих зарубіжних держав є виправданою.

Далі доцільно зацентувати на особливостях суб'єкта складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Відповідний аналіз засвідчує, що в КК окремих держав він є і загальним (ст. 2 Глави 19 КК Швеції [361], ст.ст. 72, 77 КК Латвії [348], ст. 69 КК Естонії [347], ст. 411-4 КК Франції [360], ст.ст. 407-409 КК Болгарії [351], ст. 117 КК Польщі [355], парагр. 80, 80а ФРН [359], ст. 581 КК Іспанії [346], ст. 114 КК Бельгії [343], ст. 100, ч. 1 ст. 101 КК Азербайджану [342], ст. 384, ч. 1 ст. 385 КК Вірменії [350], ст. 122, ч. 1 ст. 123 КК Білорусії [352], ст. 404, ч. 1 ст. 405 КК Грузії [344], ст. 156, ч. 1 ст. 157 КК Казахстану [353], ст. 139, ч. 1 ст. 140 КК Молдови [354], ст. 395, ч. 1 ст. 396 КК Таджикистану [356], ст. 150, 151 КК Узбекистану [357]), і спеціальним (ч. 2 ст. 101 КК Азербайджану [342], ч. 2 ст. 385 КК Вірменії [350], ч. 2 ст. 123 КК Білорусії [352], ч. 2 ст. 405 КК Грузії [344], ч. 2 ст. 157 КК Казахстану [353], ч. 2 ст. 140 КК Молдови [354], ч. 2 ст. 396 КК Таджикистану [356]).

Також необхідно встановити вік, з досягненням якого можливе настання кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни за КК зарубіжних держав.

У кримінальному законодавстві пострадянських держав відповідальності за вказані дії підлягає особа, яка на момент вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку (ст. 20 КК Азербайджану [342], ст. 24 КК Вірменії [350], ст. 27 КК Білорусії [352], ст. 15 КК Казахстану [353], ст. 17 КК Узбекистану [357], ст. 18 КК Киргизстану [349], ст. 21 КК Молдови [354], ст. 23 КК Таджикистану [356]).

У кримінальному законодавстві держав, які є членами ЄС, не встановлено диференційованих вікових меж для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Варто зазначити, що у законодавців немає

єдиного підходу до вирішення цього питання. Зокрема, мінімальним віком, із якого може наставати кримінальна відповідальність, є такий: із чотирнадцяти років (ст. 11 КК Литви), п'ятнадцяти (парагр. 15 КК Данії, ст. 10 КК Естонії), вісімнадцяти років (ст. 20 КК Іспанії). У КК ФРН, Австрії, Франції та Польщі взагалі не визначається вік, із якого можна притягнути до кримінальної відповідальності. Приміром, у парагр. 19 КК ФРН лише закріплено норму, за якою неосудною є та особа, яка до моменту вчинення діяння не досягла чотирнадцятирічного віку. У Французькому Ордонансі про правопорушення неповнолітніх від 2 лютого 1945 р. наведено специфіку відповідальності трьох вікових груп неповнолітніх (які не досягли тринадцятирічного віку – для них не може бути призначене покарання; у віці від тринадцяти до шістнадцяти років – передбачена можливість застосування окремих видів покарання; у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років – притягується до кримінальної відповідальності на загальних підставах або покарання таким скорочується через вік) [172, с. 40–41]. Цікавими видаються положення КК Болгарії, де, зокрема, у ч. 1 ст. 31 зазначається, що кримінально-відповідальною є особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку. Втім уже у ч. 2 ст. 32 міститься певне уточнення: неповнолітня особа (досягла 14 років, але не досягла 18 років) є кримінально відповідальною, якщо вона могла розуміти характер і значення діяння і керувати своїми вчинками. Звідси випливає, що фактично особа може підлягати кримінальній відповідальності за публічні заклики до агресивної війни з чотирнадцяти років, якщо судом буде встановлено, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого злочинного діяння. Однак, на думку міжнародних експертів ООН, якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на дуже низькому рівні, то поняття відповідальності стає безглуздом [139, с. 5]. Погоджуючись із такою позицією, гадаємо, що зниження мінімального віку у КК окремих зарубіжних держав (14–15 років), з досягненням якого, особа може підлягати кримінальній відповідальності, не можна вважати виваженим кроком законодавця. Відомо, що одним із критеріїв, на підставі яких законотворець

визначає перелік злочинів, за вчинення яких відповідальність настає значно раніше, є здатність особи усвідомлювати суспільну небезпечність і протиправність своїх дій. Зокрема, В.О. Навроцький зазначає, що такими є діяння, злочинність яких є очевидною для підлітків [363, с. 237]. Тобто йдеться про злочинні посягання, які порушують, так би мовити, загальні морально-етичні заборони, до яких допевне, не можна відносити посягання на відносини миру.

Вивчення зарубіжного досвіду нормативної регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни зазначає, що такі злочини вчиняються виключно з прямим умислом. Незважаючи на те, що в диспозиціях аналізованих статей не вказується на умисний характер злочинних дій чи мету їх учинення, втім, виходячи з аналізу ознак об'єктивної сторони відповідних складів злочинів, зокрема законодавчого опису злочинного діяння, можна стверджувати про умисну форму вини у виді прямого умислу.

Підлягає розгляду також караність аналізованих посягань. Так, у КК держав пострадянського простору за дії, які полягають у плануванні та підготовці агресивної війни, передбачене покарання у виді позбавлення волі від восьми до десяти років (ч. 1 ст. 100 КК Азербайджану [342]), від п'яти до десяти років (ч. 1 ст. 384 КК Вірменії [350]), від п'яти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 122 КК Білорусії [352]), від семи до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 404 КК Грузії [344]), від дванадцяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна (ч. 1 ст. 395 КК Таджикистану [356]), від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 151 КК Узбекистану [357]). Отже, за фактично попередню злочинну діяльність, яка полягає у готуванні до агресивної війни, законодавець передбачив доволі суворі покарання, що загалом є виправданим, зважаючи на високий ступінь суспільної небезпеки таких діянь.

Що ж до видів покарань за розв'язування та ведення агресивної війни, то варто зазначити, що за ці злочинні прояви також передбачена різна караність, зокрема: від восьми до п'ятнадцяти років (ч. 2 ст. 384 КК Вірменії

[350]), від десяти до двадцяти років або безстроковим позбавленням волі (ч. 2 ст. 404 КК Грузії [344]), від п'ятнадцяти до двадцяти років позбавлення волі (ч. 2 ст. 395 КК Таджикистану [356], ч. 1 ст. 151 КК Узбекистану [357]). Як бачимо, в окремих санкціях статей законодавець запровадив надто широкі межі покарання. Зокрема, у КК Білорусії (ч. 1 ст. 122) [352] та КК Грузії (ч. 2 ст. 404) [344] різниця між нижньою та верхньою межею санкції сягає десяти років, що не можна сприйняти схвально, оскільки це створює широкий простір для суддівського угляду. Разючим прикладом загального використання кримінально-правових приписів є санкція ч. 2 ст. 122 КК Білорусії [352], де за розв'язування та ведення агресивної війни передбачено покарання від семи до двадцяти п'яти років або довічне позбавлення волі чи смертна кара з конфіскацією майна чи без такої (ч. 2 ст. 122 КК Білорусії [352]). Гадаємо, що така санкція є необґрунтованою, оскільки різниця між верхньою та нижньою межею санкції становить аж вісімнадцять років. З цього приводу слушним є міркування В. К. Грищука, що такий стан речей руйнує сутність правосуддя, оскільки за таких умов тяжкий злочин може бути покараний м'якше, аніж злочин, який до тяжких не належить, а відтак санкція втрачає своє призначення складової кримінально-правової норми [91, с. 126–127]. Окрім того, призначення покарання у виді смертної кари, виходячи з гуманістичних принципів, є найбільшим проявом недотримання прав людини.

У кримінальному законодавстві держав, які є членами ЄС, передбачено такі види покарань за аналізовані посягання: позбавлення волі на строк від трьох до двадцяти років або довічне позбавлення волі (ст. 72 КК Латвії [348]), тридцять років позбавлення волі або штраф у розмірі три мільйони франків (ч. 1 ст. 411-4), позбавлення волі на строк не менше десяти років або довічне позбавлення волі (парагр. 80 КК ФРН [359]), позбавлення волі на строк від двадцяти до тридцяти років або пожиттєво (ст. 114 КК Бельгії [343]). Суворая регламентація покарання за планування, підготовку і ведення агресивної війни передбачена у ст. 409 КК Болгарії [351] (позбавлення волі

на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років або довічне позбавлення волі). За КК Польщі, дії, які полягають у розв'язуванні та веденні агресивної війни, підлягають покаранню на строк від дванадцяти до двадцяти п'яти років чи довічному позбавленню волі (ч. 1 парагр. 117) [355]. Натомість за приготування до вчинення зазначених дій особа підлягає покаранню на строк не менше трьох років (ч. 2 парагр. 117) [355]. Найменш сувора міра покарання передбачена у ст. 2 Глави 19 КК Швеції [361], відповідно до якої особа, котра створить небезпеку втягнення Королівства у війну або інші військові дії, підлягає позбавленню волі терміном від двох до восьми років. Утім у КК цієї держави законодавець не передбачає безпосередньо відповідальності за розв'язування чи ведення агресивної війни, а створення небезпеки втягнення Королівства у війну є лише попередньою злочинною діяльністю, яка ще не має такого високого ступеня суспільної небезпеки порівняно з діями, які полягають у розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Окремого розгляду потребує питання щодо караності пропаганди війни у кримінальному законодавстві зарубіжних держав. Відповідний аналіз засвідчує, що покарання за вказані дії у КК деяких держав є менш суворим порівняно з покаранням за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, а в інших – частково збігається, зокрема: обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк (ч. 1 ст. 101 КК Азербайджану [342]), штраф або позбавлення волі терміном до трьох років (ч. 1 ст. 385 КК Вірменії [350], ч. 1 ст. 123 КК Білорусії [352], ч. 1 ст. 405 КК Грузії [344], ч. 1 ст. 157 КК Казахстану [353]), штраф або позбавлення волі від двох до п'яти років (ч. 1 ст. 396 КК Таджикистану [356]), позбавлення волі на строк до восьми років (ст. 77, КК Латвії [348], ст. 407 КК Болгарії [351]), від трьох до восьми років (ст. 69 КК Естонії [347]), від трьох місяців до п'яти років (парагр. 3 ст. 117 КК Польщі [355], парагр. 80а КК ФРН [359]).

Однак найбільш суворою є регламентація покарання за КК Узбекистану – від п'яти до десяти років позбавлення волі (ст. 150) [356].

Якщо порівнювати санкцію цієї статті зі санкцією статті, яка регламентує кримінальну відповідальність за планування або підготовку агресивної війни (позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років), то виходить, що за пропаганду війни та її підготовку може бути призначена однакова міра покарання, що не можна сприйняти схвально, оскільки пропаганда – це лише метод стимулювання інших осіб до вчинення злочину, а відтак за ступенем суспільної небезпеки поступається більш рішучим злочинним проявам, як-от підготовка та планування агресивної війни.

Загалом розгляд зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії «злочинам агресії» дає змогу зробити наступні висновки. Зокрема, невартим запозичення, є досвід кримінального законодавства Болгарії, за яким одночасно встановлена кримінально-правова заборона пропаганди війни (ст.407) [351] та закликів до збройного нападу на іншу державу (ст.408) [351], тобто мають місце одні і ті ж злочинні дії (дублюється відповідальність).

Не цілком успішними, на наш погляд, виступають законодавчі норми певних держав, які імплементують надто широкі межі покарання за вчинення аналізованих посягань, що є порушенням правил конструювання кримінально-правових санкцій (2 ст. 122 КК Білорусії – позбавлення волі на строк від семи до двадцяти п'яти років [352]; ч. 2 ст. 404 КК Грузії – від десяти до двадцяти років [344]; ст. 72 КК Латвії – від трьох до двадцяти років [348]; ч.1 парагр. 117 КК Польщі – від дванадцяти до двадцяти п'яти років [355]).

Тут слушною постає позиція А. В. Савченка з приводу того, КК України має реформуватися з урахуванням найкращих іноземних стандартів, оскільки за сучасних умов без звернення до позитивного іноземного досвіду неможливо розбудувати національну правову доктрину, дотичну до правових систем розвинених держав світу, а також забезпечувати обмін правовою інформацією [311, с. 24]. З огляду на це позитивним видається законотворчий досвід Вірменії (ч. 2 ст. 384 [350]), Білорусії (ч. 2 ст. 122 [352]), Грузії (ч. 2 ст. 404 [344]), Таджикистану (ч. 2 ст. 395 [356]),

Узбекистану (ч. 2 ст. 151) [356], за яким як кваліфікуючу ознаку передбачено такі дії, як розв'язування та ведення агресивної війни, оскільки вони суспільно небезпечніші за тих, хто плагує та провадить підготовку до провадження агресивної війни. Варто використовувати досвід тих держав, КК яких кваліфікуючими ознаками пропаганди агресивної війни визначає вчинення певних дій особами, які займають публічні посади (ч. 2 ст. 396 КК Таджикистану [356]) або відповідальні державні посади (ч. 2 ст. 157 КК Казахстану, ч. 2 ст. 140 КК Молдови [354]), оскільки зазначена категорія суб'єктів права в реалізує безпосередній обов'язок виконання державних завдань та функцій.

В цілому доводиться констатувати, що злочин агресії є одним із найтяжчих міжнародних посягань, що становить серйозну загрозу відносинам миру та безпеки у світовому просторі. При цьому акти агресії здійснюються як з метою захоплення території іншої держави, так і з будь-якою іншою метою, яка суперечить міжнародному законодавству (тиск на органи державної влади з метою прийняття певного політичного рішення; послаблення держави тощо). З огляду на це заборона агресії розглядається як імперативна норма міжнародного права, відхилення від якої – неприпустиме.

Висновки до першого розділу

Аналіз кримінально-правової літератури дав змогу виокремити і загально визнані, і невирішені аспекти задекларованої тематики. У загальних рисах окреслено проблеми, які стосуються особливостей регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, які мають дискусійний характер: співвідношення понять агресії та агресивної війни; тлумачення дефініцій «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт»; розуміння кількісної характеристики публічності; визначення моменту закінчення пропаганди

війни у формі публічних закликів до агресивної війни. Короткий огляд кримінально-правових джерел засвідчив, що стан розробленості відповідної проблеми можна вважати поверхневим, а відтак необхідний подальший ретельний аналіз питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.

На основі ретроспективного аналізу кримінального законодавства про відповідальність за аналізовані посягання встановлено, що у період існування Київської Русі не існувало кримінально-правової заборони ведення війни проти іншої держави, оскільки завоювання територій інших держав та захист від вторгнення чужоземних військ на території руських князівств вважалося правомірним. Вперше відносини миру між державами розглядалися як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони в «Уложенні про покарання кримінальні і виправні» 1845 р. Незважаючи на те, що відповідні норми були позбавлені конкретизації, з їх аналізу випливає, що кримінально-правову заборону було встановлено на ведення агресивної війни чи підбурювання до неї. Згодом у КК УРСР 1922 р. було закріплено окремі види дій, які охоплюються поняттям «агресія». За їх учинення передбачалась вища міра покарання з конфіскацією всього майна.

Кримінально-правову протидію пропаганді війни як найтяжчого злочину проти людства вперше встановлено у КК УРСР 1927 р. Втім таку відповідальність не було диференційовано за окремі різновиди пропаганди, а об'єднано в одну загальну норму, зокрема: заборона пропаганди до збройного повстання або вторгнення на радянську територію озброєних банд, щоб силоміць відірвати від Союзу РСР.

Акти агресії здійснюються як з метою захоплення території іншої держави, так і з будь-якою іншою метою, яка суперечить міжнародному законодавству (тиск на органи державної влади з метою прийняття певного політичного рішення; послаблення держави тощо). Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни засвідчив, що КК

деяких держав не містить норм, які передбачають кримінально-правову заборону на вчинення відповідних дій (Данія, Киргизстан). Завдяки аналізу положень кримінального законодавства зарубіжних держав встановлено відмінність правового досвіду щодо протидії злочинам, які посягають на відносини миру, зокрема: в частині форм агресивної війни (участь у ній, її початок, підбурювання до оголошення війни), кваліфікуючих ознак пропаганди війни (використання засобів масової інформації; вчинення злочину службовою особою; особами, які займають вищі державні посади; державно-політичну посаду), призначення покарання (в окремих випадках довічне позбавлення волі та смертна кара).

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОПАГАНДИ, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКИ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

2.1 Об'єкт складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни

Дисертаційні роботи з кримінального права, що присвячені окремому складу кримінального правопорушення чи їх системі, традиційно містять структурну частину щодо розгляду об'єкта складу кримінального правопорушення. Не становить винятку і розгляд питання щодо об'єкта складів кримінальних правопорушень, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. Вивчення такого об'єкта є одним із основних, із високим рівнем розвитку та водночас дискусійних питань у теорії кримінального права. Правильне встановлення його ознак має і теоретичне, і практичне значення, оскільки сприяє розкриттю соціальної сутності та юридичної природи злочину, з'ясуванню його характеру та ступеня суспільної небезпеки, правильній кваліфікації суспільно небезпечного діяння, а відтак його відокремленню від суміжних посягань. Як слушно зазначає В. П. Ємельянов, вчення про об'єкт складу кримінального правопорушення є наріжним каменем вітчизняної кримінально-правової науки, проте, саме відповідь дослідників на зазначене питання є найменш однозначною [134, с. 125]. Розвиваючи цю думку, П. П. Андрушко пише, що сьогодні проблеми концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення не тільки є нерозв'язаними до кінця, але і не вирішуються у найближчому часі, оскільки в принципі це неможливо

реалізувати [7, с. 106]. І такі міркування є виправданими, оскільки дослідження об'єкта складу кримінального правопорушення та виявлення його сутності має виняткове значення. А тому у кримінально-правовій доктрині наукова полеміка з приводу цього питання не втрачає актуальності. Насамперед зауважимо, що існує чимало концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення. Втім, за твердженням О. М. Кривулі та В. М. Куц, спроба його визначити є вдалою лише на формальному рівні. Власне ніхто не заперечує того факту, що об'єктом складу кримінального правопорушення є те, що потерпає від кримінально протиправної діяльності. Однак намагання наповнити формальне визначення об'єкта змістом, тобто показати, що саме потерпає від кримінального правопорушення, поки що не досягло успіху [171, с. 70].

Згрупувавши позиції науковців, можна виокремити, щонайменше, чотири концептуальні підходи щодо трактування об'єкта складу кримінального правопорушення. Зокрема, найбільш сталим вирізняють підхід щодо визнання суспільних відносин об'єктом складу кримінального правопорушення [228, с. 162; 331, с. 144–145; 19, с. 144; 160, с. 46; 85, с. 36]. Вперше таку думку висловив А. А. Піонтковський, вказавши, що такі відносини охороняються усім апаратом кримінального примусу [263, с. 130]. Розвиваючи цю концепцію, В. Я. Тацій зазначив, що загальним, родовим і безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення може виступати лише цілісна система суспільних відносин, а не їх складові [330, с. 114]. Своєю чергою, критикуючи такий підхід, А. В. Наумов пише, що розуміння людини «як сукупності суспільних відносин» принижує абсолютну цінність її як біологічної істоти, а відтак життя як біологічного явища. З огляду на те, автор вважає, що за таких умов людина перетворюється із незалежної абсолютної автентичної цінності у носія відносин сучасного суспільства [238, с. 147].

Обґрунтовується й інший підхід, відповідно до якого об'єктом складу кримінального правопорушення належить визнавати охоронюваний

кримінальним законом порядок відносин між людьми [166, с. 36; 206, с. 278–279; 105, с. 177–179; 106, с. 63]. З цього приводу О. М. Костенко зауважує, що сутність усіх кримінальних правопорушень полягає не в тому, що вони є суспільно небезпечними (посягають на суспільну безпеку), а у тому, що вони є проявом сваволі і посягають на законодавчо усталений суспільний порядок. Таким чином, загальним об'єктом будь-яких кримінальних правопорушень є не суспільна небезпека, а законодавчо регламентований закріплений у законодавстві механізм міжособистісних відносин, необхідний для формування безпекового середовища [167, с. 27–28].

Представники третього підходу об'єктом складу кримінального правопорушення вважають соціальні цінності, що охороняються кримінальним законом та проти яких спрямоване кримінально протиправне діяння [370, с. 11; 371, с. 76; 114, с. 218]. Його прихильники зазначають, що така позиція відповідає Основному Закону України [157], за яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [157; 369, с. 67]. Вказується також, що поняття «цінності» має суттєве значення для людини та суспільства загалом, а тому вони охороняються нормами різних галузей права, серед яких найважливіші бере під захист кримінальний закон [114, с. 218]. В. Т. Дзюба до таких цінностей відносить об'єкти кримінально-правової охорони, об'єкти посягань та об'єкти кримінальних правопорушень, із-поміж яких основне місце відводить потерпілому (людина, суспільство, держава) [104, с. 60]. Доцільність такого підходу під сумнів поставив М. Й. Коржанський, зауважуючи, що відповідне визначення об'єкта складу кримінального правопорушення не має жодного практичного значення, оскільки його буде складно використати для визначення суспільної сутності кримінального правопорушення, його кваліфікації, а також відмежувати від суміжних посягань [162, с. 24].

Розглядаючи об'єкт складу кримінального правопорушення як правові відносини [207, с. 78–79; 89, с. 57–59], представники четвертого підходу

зазначають, що їх специфіка полягає в тому, що існуючи між конкретними суб'єктами (фізична особа, юридична особа, держава), взаємна поведінка яких юридично закріплена, вони регулюються правовими нормами, які виходять від держави, а їхнє здійснення забезпечується державним примусом. Водночас окремі елементи правовідносин (права, цінності, свободи, блага) не можуть виступати як самостійні об'єкти кримінального правопорушення [207, с. 78–79, 50].

Кожна з наведених позицій має право на існування, однак не вступаючи у полеміку «pro» чи «contra», найбільш прийнятною та логічно обґрунтованою видається концепція тих науковців, які визнають об'єктом складу кримінального правопорушення суспільні відносини, оскільки за твердженням С. В. Чмут, тільки таке його розуміння відповідає теоретичним основам законотворення і практичним потребам правозастосування [382, с. 453]. Водночас, варта уваги позиція В. Я. Тація, який вважає, що широке визнання суспільних відносин як об'єкта кримінально протиправного посягання ще не дає підстав вважати це питання до кінця вирішеним, оскільки впливають нові проблеми, які потребують подальшого дослідження та вирішення [331, с. 4].

У юридичній літературі об'єкти кримінально-правової охорони прийнято класифікувати «за вертикаллю», згідно з якою розрізняють три рівні: загальний, родовий і безпосередній [174, с. 92; 225, с.13]. Деякими вченими пропонувано також виділяти видовий об'єкт (досить незначна група суспільних відносин у рамках родового об'єкта, дотична до кількох схожих кримінальних правопорушень) [300, с. 47; 374, с. 203]. Таку позицію обґрунтовує М. Й. Коржанський, зазначаючи, що класифікація об'єктів «по вертикалі» має чотири ступені: загальний об'єкт (сукупність усіх суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом), родовий об'єкт (окрема група однорідних відносин, що становлять певну галузь суспільного життя), видовий (суспільні відносини одного виду), безпосередній об'єкт (конкретний прояв суспільних відносин такого виду) [159, с. 66]. Втім з

приводу його виокремлення існує певне застереження. Так, за твердженням М. А. Рубашенка, видовий об'єкт необхідно виділяти у двох випадках: у тому випадку, коли родовий об'єкт формується із великої групи суспільних відносин, які доцільно виокремити у відносно самостійні підгрупи, кожна з яких об'єднувала би два та більше безпосередніх об'єктів; тоді, коли виокремлення такого видового об'єкта матиме значення в науці або практиці [306]. Гадаємо, у рамках дослідження об'єкта складів кримінальних правопорушень, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, недоцільно розглядати чотириступеневу класифікацію об'єктів, оскільки потреби у виділенні певних груп кримінально-правових норм немає.

Слушною постає позиція В. П. Ємельянова, що під класифікацією об'єктів «по вертикалі» необхідно розуміти не класифікацію об'єктів реальних кримінальних правопорушень, а класифікацію ознак об'єктів, що містяться у складах кримінальних правопорушень, – конкретних, видових, родових і загальних. Однак, на думку вченого, такі поняття, як загальний, родовий і видовий об'єкти, на противагу безпосередньому, насправді не існують, вони – сутність категорії, що узагальнюють і структурно імплементуються у такі ж абстрактні категорії, як загальне, родове і видове поняття [135, с. 228–229], а тому належать до категорії «склад кримінального правопорушення» як наукової абстракції [135, с. 228–229]. Такі міркування справді виправдані, оскільки загальний об'єкт складу кримінального правопорушення охоплює весь конгломерат регламентованих вимогами кримінально-правового законодавства суспільних відносин, а родовий захищає групу однорідних суспільних відносин, що власне сприяє систематизації кримінально-правових норм, а відтак їх об'єднанню в межах того чи іншого розділу кримінального закону. З огляду на це можна говорити про їх, так би мовити, абстрактний характер.

Зауважмо, що загальний об'єкт є єдиним для всіх кримінальних правопорушень (зокрема, і злочинів, що передбачені ст.ст. 436, 437

КК України). Він охоплює найбільш важливі суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [331, с. 62]. М. І. Бажанов з цього приводу зауважує, що на кожен конкретний момент людського життя цей об'єкт стабільний, однак якщо змінюється закон (криміналізація, декриміналізація), він у своєму обсязі стає вузьчим або, навпаки, ширшим [14, с. 114]. Під родовим трактують об'єкт, що охоплює відповідне коло тотожних чи однорідних суспільних відносин, які повинні регламентуватись єдиним комплексом кримінально-правових норм [331, с. 63]. У теорії кримінального права пануючою є думка, що родовий об'єкт кримінального правопорушення ґрунтується на аналізі назви розділу Особливої частини КК України, яка містить статтю, що передбачає відповідальність за її виконання. Тому діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на один і той самий родовий об'єкт [330, с. 85; 161, с. 83]. Втім такий підхід не завжди спрацьовує, оскільки нерідко законодавчі рішення щодо розміщення норм у відповідній структурній частині кримінального закону є недостатньо виваженими. З огляду на зазначене, слушною постає позиція В. О. Навроцького та Л. П. Брич, які вважають, що для того, щоби встановити коло відносин, які складають родовий об'єкт посягання, потрібно не лише взяти до уваги місце відповідних норм в системі Особливої частини КК України, а й розглянути позиції, які висловлені в кримінально-правовій літературі, а також зміст порушуваних і охоронюваних суспільних відносин [26, с. 149].

Отже, передусім необхідно зазначити, що кримінально-правова заборона пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни передбачена Розділом XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст.ст. 436, 437 КК України [187]). Особливістю кримінальних правопорушень, закріплених у цьому розділі, є те, що вони посягають на міждержавні відносини та мають конвенційний характер. На цьому, зокрема, наголошує О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, зазначаючи, що ці кримінальні правопорушення

безпосередньо пов'язані зі сучасним міжнародним кримінальним правом як галуззю міжнародного публічного права, а тому при їх кваліфікації, з'ясовуючи зміст відповідних статей, необхідно звертатися до відповідних міжнародних актів [116, с. 882].

У теорії кримінального права не має сталого підходу щодо визначення родового об'єкта складів злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України. З цього приводу можна виокремити три підходи. Так, представники першого вважають, що кримінальні правопорушення, які передбачені Розділом XX Особливої частини КК України, взагалі позбавлені спільного родового об'єкта. Зокрема, такими об'єктами вважають: 1) мир; 2) безпеку людства; 3) міжнародний правопорядок. А тому щодо кримінальних правопорушень, сутність яких визначається пропагандою, плануванням, підготовкою, розв'язуванням та веденням агресивної війни родовим об'єктом визнають мир [387, с. 389; 267, с. 322; 181, с. 566]. Натомість представники другого підходу переконані, що родовим об'єктом цих злочинів належить визнавати мир та безпеку людства [239, с. 5; 199, с. 353; 226, с. 184; 183, с. 454]. Розвиваючи цю тезу, С. М. Мохончук пише, що такі суспільні відносини формуються у наслідок дотримання міжнародного права та регламентують засадничі положення існування держав і народів, й, разом з тим базові платформи забезпечення миру та безпеки (мирне розв'язання спорів, незастосування сили, недоторканність державних кордонів, гарантування територіальної цілісності, самоідентифікація народів, невтручання у внутрішні процеси інших держав) [226, с. 18]. Врешті, представники третього підходу родовим об'єктом вбачають міжнародний правопорядок [316, с. 81]. Свою позицію обґрунтовують тим, що об'єднання таких категорій, як «мир», «безпека людства» та «міжнародний правопорядок» є дещо умовним, оскільки поняття «міжнародний правопорядок» охоплює (включає) поняття миру та безпеки людства [18, с. 157].

Кожна з наведених позицій належно обґрунтована у кримінально-правовій літературі, а відтак варта уваги. Водночас для визначення родового

об'єкта складів злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України, необхідно з'ясувати зміст таких юридичних конструкцій, як «мир», «безпека людства» та «міжнародний правопорядок». Так, поняття «мир» трактується як відсутність ворожості, війни і збройних конфліктів, а безпека людства – як стан, за якого відсутня загроза війни, діянь, ймовірним наслідком виступатиме масове знищення людей та умов існування населення земної кулі [219, с. 11]. Своєю чергою, поняття «правапорядок» розглядається як стан або результат впорядкованості суспільних відносин, що існують в умовах законності та забезпечені нормами права, які впливають на формування, зміну чи розвиток таких відносин [266, с. 18]. Що стосується поняття міжнародного правопорядку, то під ним розуміють певну модель міжнародного функціонування співтовариства держав, головна мета якої – стабільне, продуктивне і безконфліктне їх існування за допомогою правових інструментів [16, с. 165]. Отже, міжнародний правопорядок – це весь конгломерат суспільних відносин, які виникають у ході міжнародного співробітництва та охороняються правовими приписами. З цього приводу С. М. Мохончук зазначає, що це поняття є змістовно ширшим, аніж «мир та безпека людства» (співвідноситься з ними як ціле та частина), оскільки є сукупністю суспільних відносин, охоронюваних в цілому нормами міжнародного права, зокрема: права та свободи людини і громадянина, громадський порядок та безпека, довілля, конституційний устрій тощо. Вчений переконаний, що «міжнародний правопорядок» недоцільно розглядати у контексті компоненти родового об'єкта складів злочинів, передбачених Розділом XX КК України, а тому це поняття необхідно вилучити з назви відповідного розділу задля уникнення термінологічних суперечностей [226, с. 18]. Поділяючи позицію автора, вважаємо, що визначення родового об'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді планування, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни як суспільних відносин, які забезпечують мир, безпеку людства і міжнародний правопорядок, є надмірно широким та не відповідає положенням

міжнародно-правових актів та національного законодавства. Так, у Статуті Міжнародного воєнного трибуналу від 8 серпня 1945 р. систематизовано злочини, які підлягають юрисдикції Трибуналу, а саме: злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності. Зокрема, до злочинів проти миру відносять планування, підготовку, розв'язання чи ведення агресивної війни або війни, яка порушує міжнародні договори [365].

У ст. 1 Статуту ООН зазначено, що головною її метою є підтримка міжнародного миру та безпеки і прийняття ефективних колективних заходів для попередження й усунення загрози миру, а відтак придушення актів агресії. У п. 3 ч. 2 задекларований принцип, який зводиться до необхідності вирішення всіх міжнародних спорів виключно мирними засобами, і в такий спосіб, щоб не порушувати мир, безпеку та справедливість [366]. Відповідно до ст. 11 ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. [287], однією з основних функцій Генерального штабу Збройних Сил України є здійснення в межах своєї компетенції міжнародного співробітництва зі збройними силами інших держав у воєнно-політичному, військово-технічному та інших керунках, забезпечення підготовки та участі національного контингенту та національного персоналу Збройних Сил України у міжнародних операціях щодо гарантування миру й безпеки [287]. Таким чином, із наведеного випливає, що ефективне реагування на виклики та загрози миру і безпеки людства є пріоритетним завданням міжнародного співтовариства. Відтак видається за необхідне підтримати позицію представників другого підходу щодо визнання родовим об'єктом аналізованих посягань охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують мир та безпеку людства. Така думка випливає не лише з аналізу міжнародно-правових актів, а ґрунтується на тому, що поняття «мир» та «безпека» не можуть співіснувати одне без одного. А тому, якщо наявне застосування збройної сили однією державою щодо іншої, то не лише здійснюється посягання на мир, але, як наслідок, виникає реальна загроза для безпеки людства.

Врешті, необхідно розглянути безпосередній об'єкт аналізованих складів злочинів, яким у теорії кримінального права прийнято вважати мир у всьому світі [164, с. 94; 116, с. 884; 185, с. 322]. З'ясування сутності безпосереднього об'єкта пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни зумовлює потребу проаналізувати зміст і структуру суспільних відносин, які охороняються відповідними нормами. Власне така структура складається з трьох елементів: 1) носії відносин (суб'єкти); 2) предмет, який є первинною існування відносин, чи факторів, які визнають сам факт виникнення й існування зазначеної кореляції; 3) суспільно значуща діяльність (соціальні взаємозв'язки) як сутність відносин [331, с. 56; 263, с. 138; 85, с. 14].

Найперше підлягає встановленню предмет охоронюваних ст. 437 КК України [188] суспільних відносин, яким виступає суверенітет, територіальна цілісність чи політична незалежність окремої держави, проти якої використовують збройні сили. Такий висновок випливає з аналізу поняття агресії, яке передбачене ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974р.[253]. Ці поняття необхідно вивчити детальніше з огляду на те, що розкриття їх змісту сприятиме правильній кримінально-правовій кваліфікації за ознакою об'єкта складу злочину.

Відповідно до Конституції України, носієм суверенітету, який поширюється на всю її територію, і єдиним джерелом влади в Україні є народ, що здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та місцевого самоврядування [157] (ст.ст. 2, 5). Зміст цього поняття знайшов своє відображення у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [94], у якій зазначено, що ВРУ проголошує державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах [94]. Юридична енциклопедія визначає суверенітет через призму національного (пов'язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного державними органами і посадовими особами)

та міжнародного права (уживається у зв'язку з правосуб'єктністю держави) [386, с. 684–685]. На підставі цього прийнято вирізняти внутрішній (незалежність держави від інших суб'єктів політичної системи) та зовнішній (незалежність у зовнішньополітичній сфері) суверенітет [258, с. 68–69]. Сутність цього поняття розглядають через призму таких принципів: поваги до державного суверенітету; територіальної цілісності і непорушності державних кордонів; суверенної рівності держав; незастосування сили або загрози силою, невтручання у справи, які є внутрішньою компетенцією держав, тощо. Обов'язок утримуватися від безпосереднього втручання, підривної діяльності й усіх форм непрямих впливу на внутрішні та/або зовнішні справи держави закріплений у низці міжнародних документів, зокрема: Декларації про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах від 18 листопада 1987 р. [97]; Декларації про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 квітня 1994 р. [99]; Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. [98]; Декларації щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи держав, захисту їх незалежності та суверенітету від 21 грудня 1965 р. [96].

Відтак суверенітет є однією з фундаментальних ознак держави, що засвідчує її політико-правову самостійність та незалежність від інших суб'єктів міжнародного права, що власне є гарантією прав і свобод людини та громадянина.

Необхідно також з'ясувати зміст поняття «територіальна цілісність», яка, відповідно до ЗУ «Про національну безпеку України» від 28 червня 2018 р., є одним із фундаментальних інтересів держави [286], а тому її захищеність є запорукою існування та розвитку держави як такої. Семантичний зміст поняття «цілісність» розглядається як стан ендогенної

єдності об'єкта, відносна незалежність від впливу екзогенних чинників, неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини [36, с. 758; 392, с. 442]. Варто зазначити, що посягання на територіальну цілісність може здійснюватись всередині держави (між її громадянами шляхом військової боротьби за владу) або зовні (шляхом нападу іншої держави). Водночас ст. 437 КК України спрямована на охорону міждержавних відносин, які регламентовані нормами міжнародного права, що покликані забезпечувати територіальну цілісність від злочинних посягань іноземної держави чи групи держав.

У національному праві юридична конструкція «територіальна цілісність», за правило, використовується «у парі» зі словосполученням «територіальна недоторканність». Приміром, у Конституції України вказано, що територія України є цілою та недоторканою (ст. 2). Словосполучення «територіальна цілісність і недоторканність» використовується у ст. 110 та ст. 111 КК України. Більше того, у міжнародному праві закріплено принцип територіальної цілісності та недоторканності держави, відповідно до якого Держави-учасниці зобов'язані утримуватись від будь-яких дій, пов'язаних зі застосуванням сили або загрозою силою, перетворенням території держави в окупований об'єкт або інших безпосередніх чи опосередкованих заходів застосунку сили [122].

За твердженням М. А. Рубашенка, цілісність характеризує стан території України з точки зору його просторових параметрів (єдність та неподільність), а недоторканність – стан того самого об'єкта з точки зору зовнішніх умов, в яких повною мірою виявляється соціальна цінність цього об'єкта [308, с. 224]. Розвиваючи цю думку, Л. І. Волова пише, що дотримання вимоги недоторканності державної території є умовою збереження її цілісності. Водночас різниця полягає у тому, що у разі порушення територіальної недоторканності не завжди метою виступає відторгнення її частини [79, с. 30–31].

Прикладом порушення принципу територіальної цілісності та недоторканності держави є насильницьке протиправне відторгнення АРК та м. Севастополя від України. Такі дії світовим співтовариством визнані як акт агресії з боку РФ. Скажімо, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про підтримку територіальної цілісності України від 27 березня 2014 р. [295], міститься заклик до всіх держав та міжнародних організацій не визнавати жодних змін статусу АРК та міста Севастополя, а відтак утримуватися від будь-яких дій, які можуть бути інтерпретовані як визнання зміни статусу [295].

Далі необхідно розглянути поняття «політична незалежність іншої держави» як предмет охоронюваних ст.ст. 436, 437 КК України суспільних відносин. У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. [98], зазначено, що кожна держава має невід'ємним правом обирати собі політичну систему без втручання в будь-якій формі з боку іншої держави. Окрім того, міститься нагадування щодо обов'язку держав утримуватись у своїх міжнародних відносинах від військової, політичної, економічної або будь-якої іншої форми тиску, направленої проти політичної незалежності будь-якої держави [98]. Відповідно до Короткого словника політологічних термінів, політична незалежність полягає у самостійності, суверенності держави у внутрішній і зовнішній діяльності; можливості для різних політичних сил в умовах демократизації суспільства давати власні оцінки діяльності органів влади, парламенту; пропонувати альтернативні плани і рішення соціально-економічних і політичних проблем, враховуючи міжнародний досвід [163]. Із наведеного простежується, що політична незалежність держави зводиться до її здатності самостійно визначати та провадити внутрішню і зовнішню політику без впливу влади ззовні інших суб'єктів. А тому вона є складовою державного суверенітету, в якому знаходить вияв політичне повновладдя,

що, на думку М. Т. Гаврильціва та Г. Ю. Лук'янова, «створює беззаперечну презумпцію повноти політичної правосуб'єктності держави» [82, с. 97].

Тут доцільно окреслити, хто є суб'єктом відносин, що дасть змогу визначити сутність і обсяг тих відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону, а також встановити механізм заподіяння шкоди об'єкту [330, с. 22]. Аналіз положень міжнародного та національного законодавства однозначно засвідчує, що «злочини агресії» існують у двох вимірах: з позиції міжнародного права та внутрішньодержавного кримінального права.

Аби з'ясувати, між якими учасниками виникають міжнародні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності, необхідно звертатись до іншогогалузевих нормативних приписів, оскільки зміст диспозиції ст. 437 КК України характеризується бланкетністю її ознак, як-от «агресивна війна» (це поняття розглядалося через призму поняття агресії у підрозділі 1.2. «Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни») [141, с. 193], «воєнний конфлікт» та «агресивні воєнні дії». У правовій науковій літературі щодо зазначеного вказується, що застосування статей із такими диспозиціями обумовлює певні проблеми, викликані потребою пошуку матеріалів нормативного характеру, який визначається вказівкою бланкетної диспозиції. А тому обсяг правової інформації, що підлягає вивченню, збільшується в декілька разів [260, с. 146; 394, с.32]. У законодавчих актах України (як діючих, так і тих, що втратили чинність) простежується різна термінологія для позначення агресивної війни, а саме: збройна агресія [287; 280; 283; 264], збройний конфлікт [287; 282], воєнні дії [278], агресивні дії [126], воєнний конфлікт [277; 279].

У ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. [287], вказується, що оборона України здійснюється системою «політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави» [287] щодо її захисту у разі збройної

агресії або збройного конфлікту [287]. Скажімо, у ст. 1 цього Закону збройна агресія розглядається як « ... застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України» [287]. У цьому нормативно-правовому акті не згадуються такі терміни, як «воєнний конфлікт» та «агресивні воєнні дії». Водночас вони передбачені у диспозиції ст.ст. 436, 437 КК України. Таку ситуацію аж ніяк не можна сприймати схвально, оскільки відсутність сталої термінології породжуватиме різні підходи до змістового навантаження наведених понять. А тому необхідно проаналізувати кожне із цих понять, аби з'ясувати, яке найбільш повно відповідає змісту аналізованих статей.

У Воєнній доктрині України, затвердженій 24 вересня 2015 р. за № 555/2015, воєнний конфлікт розглядається як форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт [78]. Аналогічна дефініція цього поняття передбачена статтею 1 Закону України «Про національну безпеку України» [286]. У юридичній літературі зазначається, що воєнний конфлікт містить усі види організованих форм збройних зіткнень у межах окремої держави, на міждержавному рівні, між державними коаліціями, для яких характерним є достатній рівень керованого насильства, трансформація способу життєдіяльності (від мирного до мілітарного) з неминучим порушенням прав та свобод населення [117, с. 30]. Своєю чергою, збройний конфлікт розглядається як збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [78]. Міжнародний збройний конфлікт полягає у зіткненні збройних сил держав та є засобом вирішення між ними суперечок, що характеризується інтенсивністю ведення бойових дій та відносною нетривалістю в часі [17]. Натомість внутрішній збройний конфлікт є збройним зіткненням, що відбувається у межах території держави, у протистоянні якого урядові збройні сили (з однієї сторони) та незаконні

воєнізовані або незаконні збройні формування, зокрема сепаратисти, революціонери (з іншої сторони) [20, с. 117]. Із наведеного можна зробити висновок, що поняття «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт» збігаються за сторонами та характером конфлікту, а також його засобами. Втім у юридичній літературі обґрунтовується позиція, що основною відмінністю між воєнним конфліктом та збройним конфліктом є те, що для виникнення першого необхідні політичні мотиви, тоді як для другого – достатньо лише застосування зброї [261, с. 144]. Такий підхід не є безапеляційним, оскільки міжнародній практиці відомо чимало випадків, коли виникненню збройного конфлікту передували певні передумови. Як приклад можна навести битву на озері Хасан, яка відбулась між Японською імперією та СРСР через суперечки про належність території біля озера Хасан та річки Туманна [21].

Варто зауважити, що у міжнародному законодавстві термін «воєнний конфлікт» не фігурує, натомість міститься посилання на «збройний конфлікт». Підтвердженням цьому слугує ціла низка міжнародно-правових документів, а саме: Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів від 14 грудня 1974 р. [95]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. [110]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 р. [111]; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. [119]; Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 26 березня 1999 р. [151]; Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [150]; Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. [152]; Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [153]; Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах

від 10 січня 2011 р. [154]; Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [299], тощо.

У КК України термін «збройний конфлікт» використовується у ст. 111 «Державна зрада», ст. 149 «Торгівля людьми» та ст. 447 «Найманство» КК України. Термін «воєнний конфлікт», окрім ст.ст. 436, 437 КК України, фігурує у ст. 258 «Терористичний акт» КК України. Водночас цікавим є той факт, що у міжнародних документах, які регламентують питання протидії тероризму, цим терміном не послуговуються. Приміром, у ч. 1 ст. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. [222] зазначено: « ... будь-яка особа чинить злочин, якщо вона надає кошти, щоб вони використовувались для вчинення ... діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях в ситуації збройного конфлікту ...» [222]. У цьому разі, гадаємо, для забезпечення єдності термінології, а також увідповіднення до норм міжнародного права українському законотворцю необхідно відмовитись від використання поняття «воєнний конфлікт». Із огляду на це пропонуємо внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 437 КК України, зокрема замість терміна «воєнний конфлікт» використовувати «збройний конфлікт». Аналогічно це потрібно передбачити у ст. 436 КК України.

Як уже зазначалося, збройний конфлікт може бути внутрішнім (неміжнародного характеру), і зовнішнім (міжнародного характеру). Втім видається, що дії особи мають отримати кримінально-правову оцінку за ст. 437 КК України, якщо наявне планування, підготовка або розв'язування воєнного конфлікту винятково міжнародного характеру. Такий висновок ґрунтується на тому, що відповідна норма розміщена у Розділі XX Особливої частини КК України, який встановлює кримінально-правову заборону вчинення злочинів проти миру та безпеки людства у міжнародному просторі. Відтак вона спрямована на охорону суспільних відносин від агресії виключно з боку зовнішніх ворогів, а не внутрішніх. Натомість при внутрішньому

збройному конфлікті не порушуються відносини миру між державами, оскільки такий конфлікт відбувається на території конкретної держави між її урядовими збройними силами та організованими злочинними формуваннями. А тому такі дії не посягають на міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави. Від цього, найімовірніше, потерпають основи національної безпеки держави. Отже, такі дії повинні оцінюватись, виходячи із норм ст. 109 чи ст. 110 КК України. Звідси, ч. 1 ст. 437 КК України має бути такого змісту: «Планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» [188]. Також аналогічні зміни потрібно внести до ст. 436 КК України, а саме: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування збройного конфлікту міжнародного характеру...». Показово, що за результатами проведеного анкетування на запитання: «Чи потрібно, на Вашу думку, внести зміни й доповнення у статті, що регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни?» 94% опитаних дали ствердну відповідь (Додаток А).

Потрібно також розглянути поняття «агресивні воєнні дії», відповідальність за ведення яких передбачена ч. 2 ст. 437 КК України. У кримінальному законі ця юридична конструкція не зазначається в інших статтях. Натомість законодавець використовує термін «воєнні дії» (ст. 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій», ст. 435 «Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала...» [188], ст. 447 «Вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях...» [188]). Варто наголосити, що жоден нормативно-правовий акт України не згадує поняття «агресивні воєнні дії». Водночас у ст. 1 III Конвенції про відкриття воєнних дій від 18 жовтня 1907 р. [155], зазначається, що: «Держави, які домовляються

визнають, що військові дії між ними не повинні розпочинатись без прелімінарного однозначного попередження, яке матиме або форму умотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни» [155]. Нормами міжнародного гуманітарного права розроблено основні засади ведення воєнних дій, серед яких власне такі: принцип розрізнення (сторони, що перебувають у конфлікті, мусять завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, цивільні та воєнні об'єкти); принцип необхідності (використання сторонами збройного конфлікту лише тих заходів, які необхідні для перемоги); принцип сумірності (конкретна військова перевага, здобута в ході військової операції, повинна перевищувати рівень шкоди (збитків), завданих цивільним особам чи цивільним об'єктам упродовж її перебігу) [224, с. 50].

Із наведеного випливає, що воєнні дії пов'язані зі застосуванням зброї або системи озброєння та мають місце і при веденні війни, і при збройному конфлікті. Водночас сторони, які перебувають у конфлікті, рамоквані у праві вибору методики й засобів (інструментів) провадження бойових дій. Норми міжнародного права забороняють методи ведення воєнних дій невивіркованої дії чи здатності завдати надмірних ушкоджень або страждань [224, ст. 18].

Якщо наявні такі факти, то, вочевидь, можна говорити про агресивні воєнні дії, які суперечать принципам міжнародного права. Заразом вважаємо, що використання у ч. 2 ст. 437 КК України поняття агресивних воєнних дій є зайвим, оскільки такі дії характерні і для агресивної війни, і для збройного конфлікту міжнародного характеру. Окрім того, така розмаїтість форм агресії створить ще більшу плутанину у законодавчій термінології. Варто зацентувати, що у ч. 1 ст. 437 КК України встановлена кримінально-правова заборона планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Водночас у ч. 2 ст. 437 КК України передбачена відповідальність за ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій. Тобто виходить, що за безпосереднє ведення воєнного конфлікту не встановлено кримінально-правової заборони або навпаки – за планування,

підготовку або розв'язування агресивних воєнних дій не передбачено кримінальної відповідальності. А це недопустимо і свідчить про законодавчу непослідовність. Тому задля єдиної термінології вважаємо за необхідне відмовитись від використання у ч. 2 ст. 437 КК України поняття «агресивні воєнні дії». Натомість пропонуємо замінити його на «збройний конфлікт міжнародного характеру» (попередньо у роботі обґрунтовувалось, що це поняття є більш доцільним, аніж поняття воєнного конфлікту).

Треба зауважити, що у назві ст. 437 КК України міститься вказівка на планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Водночас у диспозиціях статті міститься згадка про воєнний конфлікт чи агресивні воєнні дії, які доречно буде замінити більш точним поняттям – «збройний конфлікт міжнародного характеру». Отож, з урахуванням запропонованих нами змін вважаємо за доцільне назву ст. 437 КК України викласти як «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру». Також аналогічні зміни потрібно внести і в назву ст. 436 КК України зі змістом «Пропаганда агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру».

У юридичній літературі зазначається, що «Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю:

- а) суверенними державами;
- б) національно-визвольним рухом і метрополією;

в) визнаною повсталою або воюючою стороною й відповідною державою» [20, с. 122]. Водночас, зважаючи на визначення поняття «агресія», що передбачене ст. 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. [95], можна зробити висновок, що міжнародні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності складаються між такими воюючими сторонами: з однієї сторони таким учасником виступає держава або група держав (держава-агресор), яка першою незаконно застосовує збройні сили в порушення Статуту ООН, а з

іншої – держава, яка потерпає від такої агресії (держава, яка піддалась агресії).

Врешті, останнім елементом структури суспільних відносин є соціальний зв'язок, який має об'єктивний прояв та розглядається як певна взаємодія суб'єктів цих відносин [324, с. 147; 176, с. 103]. Беззаперечним є факт, що міжнародні відносини з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності держави мають правовий характер, а тому необхідно виокремити їх юридичний і фактичний зміст. Власне юридичний зміст розглядуваних відносин – це обов'язок їх учасників вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами, а відтак утримуватися у міжнародних відносинах від загрози силою або застосування сили з метою порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави або як засобу вирішення міжнародних спорів (територіальних спорів, питань, що стосуються державних кордонів). Окрім того, носії цих відносин зобов'язані утримуватися від організації або заохочення організації нерегульованих сил чи збройних угруповань, у тому числі найманців, для вторгнення на територію іншої держави [98].

Фактичний зміст цих відносин становить діяльність, спрямована на збереження миру, запобігання збройній агресії та збройному конфлікту. Стан захищеності суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності забезпечується шляхом ведення переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду тощо. Домагаючись такого врегулювання, сторони повинні домовитися про такі мирні заходи, які відповідали б обставинам і характеру спору [98]. Відтак, будуючи свої відносини як дружні, держави повинні утримуватися від військового, політичного, економічного та будь-яких інших форм тиску, у тому числі блокади, припинити відповідно до національного законодавства створення та діяльність на своїх територіях організацій, груп та окремих осіб, які спрямовані на підтримку і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності, політичної незалежності будь-якої з держав

[99]. А тому дотримання принципів міжнародного права в частині дружніх відносин і співпраці між державами є запорукою збереження миру. Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про оборону України» від 16 грудня 1991 р., охорона розглядуваних суспільних відносин зводиться також до: прогнозування та оцінки воєнної небезпеки; «... проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; ... здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії; ... забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення ...» тощо [287]. Якщо один із учасників порушує зазначені обов'язки, то це призводить до розриву соціального зв'язку. Відтак правила мирного співіснування перестають діяти, оскільки спірні питання та розбіжності між учасниками розглядуваних суспільних відносин вирішуються за допомогою сили чи погрози силою, що власне ставить під загрозу мирне співіснування людства. Таким чином, безпосереднім об'єктом складів злочинів, які полягають у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, що унеможлиблює вирішення спірних питань та розбіжностей за допомогою сили або погрози силою.

Потребує розгляду також і питання щодо безпосереднього об'єкта складу пропаганди війни (ст. 436 КК України), що зумовлює висвітлення змісту і структури суспільних відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону. Так, предметом охоронюваних суспільних відносин є інформаційні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету й територіальної цілісності чи політичної незалежності держави, проти якої використовують збройні сили. Носіями таких відносин, з однієї сторони, виступає держава в особі уповноважених нею органів, а з іншої, – особа, яка здійснює пропаганду війни.

У Конституції України закріплено положення, відповідно до якого кожен має право вільного вибору способу збору, зберігання, використання і поширення інформації (п. 1 ст. 34) [157]. Однак міститься застереження, що реалізація зазначених прав може законодавчо обмежуватись з метою запобігання заворушенням чи злочинам в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку (п. 2 ст. 34). [157]. Схоже положення регламентоване у ст. 28 ЗУ «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р: «Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі ...» [284]. Таким чином, державою, як одним із учасників суспільних відносин, законодавчо встановлена заборона щодо вільного поширення інформації, яка може бути використана для закликів до посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави. Отже, держава в особі уповноважених органів встановлює нормативні приписи та вказує правила реалізації права на інформацію. Відтак на суб'єктів інформаційних відносин покладений обов'язок утримуватись від публічних закликів, виготовлення матеріалів із такими закликами або їх розповсюдження. У разі пропаганди війни здійснюється вплив на певне коло людей та нав'язується думка про необхідність агресивної війни або розв'язання воєнного конфлікту, що в подальшому може створити можливість вчинення відповідних злочинних дій. На основі наведеного можна зробити висновок, що безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 436 КК України, є суспільні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, у сфері здійснення права вільно поширювати інформацію.

Далі належить розглянути додатковий (обов'язковий та факультативний) безпосередній об'єкт аналізованих складів злочинів, яким є суспільні відносини, що захищаються лише побіжно, тому що вони неминуче

вразливі до завдання шкоди у разі вчинення посягання на основний об'єкт [374, с. 24–25]. Тут П. С. Матишевський слушно зауважує, що ознаки складу конкретного кримінального правопорушення не можуть бути факультативними, оскільки вони завжди є обов'язковими. Вчений вважає, що у випадку, якщо те чи інше кримінально-протиправне діяння разом із основним чи додатковим об'єктом інколи посягає на інші соціальні блага, жодним чином не може виступати підставою для визнання зазначених соціальних благ об'єктом кримінального правопорушення, оскільки вони не відображають специфіку складу кримінального правопорушення, а відтак не впливають на його кваліфікацію [218, с. 104]. З аналізу ст. 436 та ст. 437 КК України випливає, що зазначені посягання не мають додаткових обов'язкових об'єктів. Водночас додатковим факультативним об'єктом можуть бути суспільні відносини щодо охорони життя та здоров'я, прав та свобод людини і громадянина, громадського порядку тощо.

Таким чином аналіз об'єкта складів правопорушень, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни засвідчує, що родовим об'єктом аналізованих посягань виступають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують мир та безпеку людства. Безпосереднім же об'єктом складів злочинів, які полягають у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, що унеможлиблює розв'язання спірних питань і розбіжностей опосередком застосування сили або погрози силою. При цьому дії особи мають отримати кримінально-правову оцінку за ст. 437 КК України, якщо наявне планування, підготовка або розв'язування воєнного конфлікту винятково міжнародного характеру. Щодо безпосереднього об'єкта складу злочину, визначеного ст. 436 КК України, то ним виступають суспільні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної

незалежності іншої держави, у сфері здійснення права вільно поширювати інформацію.

2.2 Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни

Будь-яку діяльність людини, зокрема і кримінально-протиправну, можна поділити на дві складові: інтелектуально-вольову (полягає у прийнятті відповідного рішення, усвідомлення шляхів та засобів досягнення поставленої мети) та дієву (пов'язана з перетворенням цього рішення в дійсність шляхом конкретної поведінки). Власне другу сторону людської діяльності прийнято називати об'єктивною стороною [214, с. 6], яка визначається як сукупність вказаних у кримінальному законі ознак, що характеризують зовнішній акт конкретного кримінально-протиправного посягання на об'єкт, що поставлений під кримінально-правову охорону [301, с. 110]. Беззаперечно, що саме ці ознаки, порівняно з іншими, найбільш повно відображені у диспозиціях статей Особливої частини КК України. М. В. Шепітько з цього приводу зауважує, що їх точне встановлення дозволяє визначити суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, спрямованість дій винуватого під час вчинення посягання, допомагає розмежувати його зі суміжними складами, а також відмежувати від діянь, які не є злочинними [388, с. 94–95]. Розвиваючи цю позицію, В. М. Кудрявцев пише, що розпливчастий та неточний опис ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення може призвести до розширення або звуження меж кримінальної відповідальності [193, с. 59]. Такі міркування є доволі слушними, оскільки сукупність ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення визначає межі дії кримінально-правового припису, є найбільш надійним критерієм вираження

ознак суб'єктивної сторони, сприяє визначенню ступеня суспільної небезпеки діяння та правильній кваліфікації кримінально-протиправного посягання, а відтак є надважливою [247, с.98].

Загальновідомо, що до ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення належать такі: кримінальна протиправність діяння у формі дії чи бездіяльності, кримінально-протиправні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками їх вчинення, спосіб, час та місце, стан та обставини, засоби й інструментарій вчинення кримінального правопорушення. Зазначені ознаки поділяють на обов'язкові та факультативні. До перших завжди належить кримінально протиправне діяння, оскільки без нього неможливо вчинити жоден злочин. Обов'язковими також можуть бути й інші ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за умови, що вони вказані в нормі кримінального закону [301, с. 111; 177, с. 103].

Аналіз судової практики України засвідчує порівняно невелику кількість випадків притягнення до кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, чи не слугують причиною цьому особливості формулювання об'єктивної сторони аналізованого складу злочину. Так, передусім склад злочину, передбаченого ст. 437 КК України, є формальним (за винятком того, який полягає в участі у змові на вчинення відповідних суспільно небезпечних дій, який є усіченим), а отже, обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння (суспільно небезпечні наслідки перебувають за межами складу злочину, а тому їх настання не впливає на кваліфікацію). Такий підхід законодавця видається виправданим, оскільки, скажімо, розв'язування чи ведення агресивної війни є діями, які самі по собі становлять велику суспільну небезпеку.

У ст. 437 КК України визначено п'ять можливих форм злочинного діяння: «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту», «розв'язування агресивної війни

чи воєнного конфлікту», «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», «ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій» [188]. Як бачимо, об'єктивна сторона аналізованого складу злочину описана доволі лаконічно. Його першою формою вчинення є планування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Справді, семантичний зміст поняття «планування» розглядається як складати план, визначати за ним термін виконання або здійснення чого-небудь, мати намір зробити, виконати що-небудь [3]. У кримінально-правовій літературі це поняття трактується як розробка системи чи сукупності дій, операцій, стратегії або тактики злочинних дій, які планується вчинити у майбутньому [181, с. 567; 326, с. 659; 312, с. 300].

У рамках засідання круглого столу на тему «Гібридна (інформаційна) війна РФ. Відповіді України» заступник начальника департаменту контррозвідувального захисту в сфері інформаційної безпеки СБУ Юлія Лапутіна [112], у доповіді повідомила, що планування агресивної війни проти України керівництвом РФ полягало в обґрунтуванні ідеї війни, розробки її політичної концепції, попереднього планування засобів ведення війни [112]. Власне одним із таких чинників, які, на її думку, можуть свідчити про спланованість таких дій, є внесення змін до законодавства РФ, на підставі яких розширюються межі права застосування військової сили за кордоном держави, зокрема, з метою захисту своїх громадян [112]. Окрім того, вона повідомила про те, що зібрано та проаналізовано факти, які свідчать про застосування РФ проти України не лише фізичних агресивних дій, а й інформаційної війни, яка сприяла вирішенню військових цілей держави-агресора на шкоду безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України [112]. Втім видається, що використання у диспозиції ч. 1 ст. 437 КК України поняття «планування» є зайвим, оскільки воно охоплюється поняттям підготовки. Такий висновок також базується на тому, що у процесі підготовки до агресивної війни складаються відповідні плани реалізації злочинних дій, визначаються терміни їх виконання. Власне ці форми агресивної війни є взаємопов'язаними та взаємозалежними. З огляду на це

необхідно відмовитись від використання у ст. 437 КК України поняття «планування, яке виступає формою підготовки агресивної війни. А тому ч. 1 ст. 437 КК України має мати такий зміст: «Підготовка або розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» [188]. Логічно, зазначене формулювання потребуватиме зміни назви ст. 437 КК України, який пропонуємо викласти у наступному форматі «Підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру».

Підготовкою відтак належить вважати дії, пов'язані з попереднім готуванням засобів ведення війни. Підготовка до воєнних дій полягає у збільшенні чисельності збройних сил; спеціальному навчанні, передислокації військових; накопиченні запасів зброї (боєприпасів); проведенні розвідувальних заходів, спеціальній ідеологічній підготовці населення, зокрема схиляння їх до ненависті до народів інших держав, та в іншому створенні умов для ведення агресивної війни або розв'язання воєнного конфлікту [181, с. 568; 326, с. 659–660; 312, с. 300; 186, с. 403]. Безсумнівно, що керівництво РФ впродовж багатьох років здійснювало підготовку до агресивної війни проти України. Інформаційному простору нашої держави нав'язувалась позиція, що зовнішніх загроз не існує, а відтак не має потреби в утриманні армії. Під виглядом реформування Міністерства оборони України здійснювалось знищення боєздатності та військового потенціалу української армії, зокрема скорочення її чисельності, мінімізація бойової підготовки ЗС України, розпродаж військового майна, сучасних зразків озброєння тощо [142, с.260]. Це власне відбувалось для усунення перешкод у разі вторгнення РФ на територію України. Скажімо, 29 грудня 2012 р. Радою національної безпеки і оборони України прийнято рішення «Про концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року» [258], в якому передбачалось скорочення чисельності армії та витрат на неї (втратило чинність) [285].

Варто навести також Угоду між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [340], яка була укладена 21 квітня 2010 р. Відповідно до ст. 1, Сторони подовжили дію Угоди між Україною і РФ щодо статусу й умов перебування Чорноморського флоту РФ на території України [340] на двадцять п'ять років із 28 травня 2017 р. до 2042 р. з подальшою автоматичною пролонгацією на п'ятирічні періоди, доки жодна із сторін у письмовому форматі не повідомить іншу про припинення їх чинності [340]. Її підписання, за твердженням директора Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбуліна, стало стартом для безпосередньої підготовки російської операції зі встановлення повного контролю над Україною [173]. Керівництво РФ, зокрема, визначило два основні сценарії підкорення України. Згідно з першим, передбачалось підпорядкування України політико-економічними методами, які мали забезпечити політичну ізоляцію від Заходу та приєднання до інтеграційних проєктів під приводом РФ. Одночасно з першим відпрацьовувався другий сценарій (на випадок втрати контролю над керівництвом України), який передбачав вчинення дій з метою відторгнення від України її південно-східних регіонів і АРК [173].

З цього приводу голова центру правових та кримінологічних досліджень Г. Маляр слушно зауважила, що планомірна інформаційна дискредитація оборонного відомства та кадрова політика в сфері оборони призвели до повної руйнації української армії [215]. Якщо проаналізувати ключові меседжі цієї інформаційної операції та її системність, стає очевидно, що вона не була спонтанною, а являла собою вдало розроблений план заходів [215]. Варто згадати, що міністром оборони в Україні аж до початку агресивної війни був громадянин РФ [215].

Тимчасом під розв'язанням агресивної війни чи воєнного конфлікту розуміють пред'явлення ультиматуму іншій державі, а також дії, які спрямовані на реалізацію плану початку агресивної війни чи воєнного конфлікту, які знаходять виявлення у створенні чи інсценуванні ситуації

конфлікту або приводу, провокації сторони супротивника на початок збройних дій. Відтак розв'язування війни полягає у знищенні останніх ідеологічних, дипломатичних, політичних перешкод, наданні можливостей для розвитку агресії [181, с. 568; 326, с. 660; 312, с. 300; 187, с. 1109].

У Гаазькій конвенції про «Про відкриття військових дій» від 18 жовтня 1907 р. зазначено, що держави, які укладають домовленості визнають, що воєнні дії не слід починати без попереднього і однозначного попередження у формі мотивованого оголошення війни, або в ультимативній формі з умовним оголошенням війни (ст. 1) [81]. Вказана норма не вводить збройну агресію однієї держави проти іншої у нормативну площину, проте, на думку Л. Б. Коблан, забезпечує певні гарантії іншій стороні і щодо можливості захисту, і щодо юридичних наслідків для обидвох сторін після завершення воєнного конфлікту [148, с. 154]. Водночас формальне оголошення війни однією державою проти іншої фактично означає визнання нею факту вчинення міжнародного злочину проти миру. А тому така дія з боку держави-агресора не є вигідною перед безпосереднім вторгненням в іншу державу, оскільки в такому разі існує ймовірність застосування різних санкцій з боку міжнародної спільноти. Яскравим прикладом цьому слугує збройна агресія РФ проти України, яка відбувалася у «замаскованій» формі.

Відповідно до Заяви ВРУ «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21 квітня 2015 р. [271]: «Збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення Збройними Силами Російської Федерації всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Російської Федерації порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму відповідно до Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України 28 травня 1997 року, для блокування українських військових частин. На початковій стадії агресії

особовий склад окремих російських збройних формувань не мав розпізнавальних знаків.

27 лютого 2014 року збройні підрозділи спеціального призначення Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації захопили будівлі Ради міністрів та Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас відбулося створення і озброєння іррегулярних збройних формувань найманців з числа місцевих жителів, якими керували офіцери спецслужб і Збройних Сил Російської Федерації, а Чорноморський флот Російської Федерації заблокував українські порти, де знаходилися кораблі Військово-Морських Сил України. За цих обставин лідер партії "Русское единство" Сергій Аксьонов у незаконний спосіб проголосив себе головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим та закликав Президента Російської Федерації "забезпечити мир і спокій в Криму". У відповідь на цей заклик Президент Російської Федерації, порушуючи як міжнародне право, так і чинну українсько-російську договірно-правову базу, звернувся до Ради Федерації Федеральних зборів Російської Федерації, яка своєю постановою від 1 березня 2014 року, протиправно легалізуючи ці порушення, надала згоду на використання на території України Збройних Сил Російської Федерації. Як наслідок, це призвело до збройного захоплення і воєнної окупації невід'ємної частини України - Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.» [271].

Наступною формою злочинного посягання за ст. 437 КК України є участь у змові на вчинення відповідних дій, встановлення кримінальної відповідальності за яку засвідчує факт високої суспільної небезпеки аналізованого посягання, оскільки сама лише змова розглядається як закінчений злочин. Водночас, аналіз ч. 1 ст. 437 КК України засвідчив, що законодавець встановив кримінально-правову заборону за участь у змові лише щодо планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Натомість за участь у змові щодо ведення агресивної війни така відповідальність не передбачена, незважаючи на те, що

безпосереднє ведення агресивної війни є більш суспільно небезпечним діянням порівняно з її плануванням, підготовкою або розв'язуванням.

Семантичний зміст поняття «змова» розглядається як таємна угода для досягнення будь-якої цілі; взаємодомовленість осіб про спільні дії із політичною чи іншою метою [36, с. 467; 336, с. 398]. Кримінально-правове поняття змови необхідно розглядати у двох аспектах: як один із способів готування до вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК України) [188] та як закінчене посягання. У першому випадку така змова відбувається до початку виконання хоча б одним із учасників групи діяння, передбаченого як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину. Причому проміжок часу між такою домовленістю й початком вчинення злочину може бути різним і вирішального значення немає [113, с. 132]. Відтак дії особи мають отримати кримінально-правову оцінку за ст. 14 КК України та відповідною статтею Особливої частини КК України. У другому випадку для своєчасного виявлення та запобігання вчиненню злочинів із підвищеним ступенем суспільної небезпеки відповідальність за участь у змові закріплена в Особливій частині КК України. Такі склади злочинів є усіченими, оскільки момент їх закінчення визначається на стадії готування. З огляду на те, під час здійснення кримінально-правової кваліфікації посилання на ст. 14 КК України є зайвим.

У кримінально-правовій літературі участь у змові розглядається як така, що полягає у досягненні попередньої домовленості кількох осіб щодо взаємообумовлених дій, місією яких виступає, – планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту або приєднання до такої домовленості після її досягнення іншими особами (створення організованих груп чи злочинних організацій, входження до них тощо) [181, с. 568; 326, с. 660; 312, с. 300]. Л. В. Мошняга з цього приводу констатує, нетиповість форми змови щодо вчинення кримінального правопорушення, оскільки це має певні ознаки дисонансу із системно-правовою несуперечливістю, як принципом криміналізації, а тому призводить до

окремої криміналізації формування злочинних груп, передбачених ст. 28 КК України [188], оскільки окремі криміналізації можуть підлягати лише організовані злочинні угруповання [227, с. 11].

Судовій практиці Україні відомі випадки засудження осіб за Планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій [188]. Як приклад наведемо вирок Колегії суддів Лисичанського міського суду Луганської області від 10 квітня 2019 р. Зокрема, К., маючи умисел на участь у діяльності непередбаченого законом збройного формування і, відповідно, вчинення злочину проти миру, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер вчинюваних дій, з особистих мотивів, разом з іншими невстановленими особами, будучи зарахованою до непередбаченого законом збройного формування, влітку 2014 р. (більш точні час та дату встановити не виявилось можливим), пройшла підготовку до збройної агресії проти України, тобто всі необхідні тренування щодо ведення бойових дій, здійснення розвідувальної і диверсійної діяльності проти підрозділів українських військових формувань на території України [51], а саме вивчила тактику проведення завдання (жести рук при виявленні бойової техніки – реактивної системи залпового вогню, танків та живої сили), прийоми рукопашного бою та ведення стрільби з автоматичної зброї. Вироком суду К. була визнана винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 260 (участь у діяльності непередбаченого законом збройного формування) та ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 437 (участь у змові, що спрямована на вчинення планування, підготовки [188] агресивної війни за попередньою змовою групою осіб) КК України [51]. Судом правильно кваліфіковані дії К. за ч. 1 ст. 437 КК України, однак очевидно, що дії засудженої вийшли за рамки участі у змові, оскільки мав місце цілеспрямований процес підготовки з метою набуття навичок та вмінь для ведення агресивної війни. А тому має йтися не про участь у змові, а про підготовку до ведення агресивної війни.

Деякі автори переконані, що для констатації змови недостатньо лише простої згоди декількох осіб на сумісне вчинення злочину, а необхідні певні їх сумісні дії щодо планування вчинення цього злочину, погодження розподілу ролей тощо [358, с. 28]. Така позиція не позбавлена раціональності, оскільки досягнення змови не може обмежуватись лише взаємною домовленістю кількох осіб щодо спільних дій, оскільки для того, щоби особа дала свою згоду на вчинення будь-яких злочинних дій, їй необхідно окреслити певний план їх учинення, висвітлити особливості його реалізації, надати гарантії того, що «спільна діяльність» не буде викрита правоохоронними органами тощо. Лише за таких умов особа, оцінивши всі «за» і «проти» приймає рішення щодо можливої подальшої участі у вчиненні суспільно небезпечних дій. Дещо схожа позиція відображена і в результатах анкетування. Так, на запитання: «Чи тотожні, з Вашого погляду, поняття «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій»? більшість респондентів дають ствердну відповідь (75%) (Додаток А). З огляду на вказане, доцільно резюмувати, що участь у змові може «переплітатися» із діями, які полягають у плануванні агресивної війни чи воєнного конфлікту. Підтвердженням цьому слугує інший приклад зі судової практики. Так, упродовж 2013 р. у зв'язку з демократичними процесами, які відбувалися в Україні, невстановлені вступили у злочинну змову та домовилися про здійснення протиправних умисних дій, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України, зміну меж її території та державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Досягти своєї мети вказані особи вирішили шляхом ведення агресивної війни проти України [45], зокрема й із використанням підрозділів Збройних Сил РФ, через створення і фінансування терористичних організацій та вчинення інших злочинів. З метою реалізації вказаного умислу, діючи за попередньою змовою з групою осіб, розробили злочинний план, яким передбачалося для досягнення військово-політичних цілей РФ, поряд із застосуванням

політичних, дипломатичних, економічних та інформаційних засобів, застосування засобів прихованого характеру, які полягали б у використанні протестного потенціалу населення південно-східних регіонів України, формуванні під інформаційним впливом внутрішньої опозиції для створення постійно діючого фронту по всій території України [45].

Із зазначеного можна зробити висновок, що юридична конструкція «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» [188] є зайвою у диспозиції ч. 1 ст. 437 КК України, оскільки охоплюється ширшим за змістом та обсягом поняттям (підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту). А тому ч. 1 ст. 437 КК України необхідно викласти у такій редакції: «Підготовка або розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру».

Ще однією формою злочинного посягання за ст. 437 КК України є ведення агресивної війни. 24 лютого 2022 р. РФ здійснила вторгнення на територію нашої держави, надуманою метою якого є «демлітаризація та денацифікація України». Внаслідок цього мають місце масові вбивства мирного населення окупантами, тортури та зґвалтування, знищені об'єкти цивільної інфраструктури. Ворогом використовуються види озброєння, які заборонені нормами міжнародного права, зокрема, фосфорні та касетні боєприпаси, запалювальні авіабомби, термобаричні ракети.

У теорії кримінального права зауважується, що ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій полягає в управлінських діях із реалізації агресивних планів, як-от керівництво усіма задіяними силами у війні або у воєнному конфлікті, проведення військових операцій тощо. Зазначені дії можуть вчинятися коли агресивна війна вже розв'язана, а також можуть включати в себе створення нових планів розпочатої війни, внесення до них відповідних змін тощо [181, с. 568; 326, с. 660; 312, с. 300; 182, с. 536]. Втім гадаємо, що ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту не може обмежуватись лише управлінськими діями, оскільки, скажімо, насильницьке захоплення частини території іншої держави є можливим із використанням

силового блоку, тобто безпосереднім веденням бойових дій, зокрема таких, як: обстріли ствольної артилерії, мінометні та гранатометні обстріли тощо. Про це також свідчить аналіз судової практики України. Так, у вироку Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 12 квітня 2017 [67] вказується, що з квітня 2014 р. по теперішній час, з метою реалізації злочинного плану, спрямованого на порушення територіальної цілісності України та зміну меж її території [67], представниками так званих «ДНР» та «ЛНР» здійснюються захоплення адміністративних будівель і ключових об'єктів військової та цивільної інфраструктури [67] на території Донецької та Луганської областей, у тому числі збройні напади на військові частини ЗСУ, дислоковані в цих областях, та вчиняються інші злочини.

Усвідомлюючи, що використання лише сил та засобів підконтрольних терористичних організацій недостатньо для реалізації злочинного плану зміни меж території та державного кордону України, представники влади РФ та інші особи продовжили ведення агресивної війни проти України. З цією метою, бажаючи завдати значних уражень військам (силам) АТО, з території РФ по позиціях сил АТО систематично здійснювалися масові ракетно-артилерійські обстріли з різноманітних гармат та реактивних систем залпового вогню.

Далі військовослужбовці повітрянодесантних військ ЗС РФ з метою зміни меж території та державного кордону України [67] здійснили вторгнення на адміністративну територію України в районі населених пунктів Победа – Берестове Старобешівського району Донецької області та маршем просунулись в район м. Іловайськ Донецької області задля прориву та оточення підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань України. Внаслідок цього угруповання військ (сил) ЗСУ, підрозділи поліції спеціального призначення і Національної гвардії України, які знаходились у районі м. Іловайська Донецької області, потрапили в оточення підрозділів Збройних Сил Російської Федерації і терористичних організацій та постійно піддавалися обстрілам [67]. Отже, без сумніву можна

говорити, що ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту полягає не лише в управлінських діях, а й у безпосередній участі у боях.

Науковці та політологи неодноразово зазначали, що агресивна війна, яка ведеться РФ проти України, має ознаки гібридності. Зокрема, Є. М. Магда вважає, що гібридна війна є прагненням однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних ресурсів і без оголошення війни. Відтак в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, оскільки найвагомішими стають інформаційні операції та інші компоненти, а війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість мешканців іншої [211]. Втім така війна не є новою у світі. Приміром, 2006 р. Ліван завдав Ізраїлю стратегічної поразки з використанням збройних сил нерегулярних збройних формувань, а також інформаційного впливу. Такий досвід відомий також РФ на прикладі Грузії, у війні з якою перша вела не лише бойові дії, а й інформаційну й економічну війну.

Головнокомандувач сил НАТО Філіп Брідлав на саміті в Уельсі заявив, що гібридний підхід РФ до війни полягає у намаганні використати увесь інструментарій, сформувавши проблему й «вирішувати» її, з використанням, у тому числі, військових інструментів [33]. Відтак гібридна війна полягає не лише у збройній боротьбі, а й у використанні невійськових засобів, що власне має перевагу над «традиційними» методами ведення війни, які діють в межах норм міжнародного права. Саме про це йдеться у вирокі Дзержинського міського суду Донецької області від 25 вересня 2015 р. Так, із грудня 2013 р. по лютий 2014 р. для забезпечення схвалення і підтримки громадянами РФ і жителями південно-східних регіонів України злочинних діянь, направлених на порушення суверенітету і територіальної цілісності України та відновлення впливу і вагомості РФ на світовій арені [42], підсудними організовано інформаційно-пропагандистську підривну діяльність, яка, зокрема, призвела до розпалювання національної ворожнечі. За допомогою ЗМІ здійснювалось спотворення відповідної інформації для

впливу на свідомість частини населення України з метою зміни його світоглядних настанов, зародження сумніву в необхідності та доцільності спільного існування в рамках самостійної, унітарної, суверенної держави Україна з європейським вектором розвитку, задля підбурювання до міжетнічних конфліктів, розпалювання сепаратистських настроїв серед населення окремих регіонів України (АРК і м. Севастополя та південно-східних областей), провокування національних зіткнень, формування хибного образу частини українського населення як «націонал-фашистів», котрі мають інші духовні та моральні цінності, пропагують культ насильства та знуцання над російськомовним населенням України [42]. У подальшому представники влади РФ, у тому числі генерал армії, продовжуючи виконання вказаного злочинного плану, віддали наказ на вторгнення підрозділів ЗС РФ на територію України – Крим і м. Севастополь, здійснили тимчасову окупацію вказаної території, чим змінили територіальні межі та межі державного кордону України у порушення конституційно регламентованого порядку [42].

Схожа ситуація також простежується у вироку Колегії суддів Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 27 січня 2017 р. Службові особи Збройних сил РФ та представники влади РФ вступили у злочинну змову щодо реалізації умисних протиправних дій, зорієнтованих на порушення суверенітету й територіальної цілісності. Досягти зазначеної мети вирішили шляхом ведення агресивної війни проти України, зокрема з використанням підрозділів Збройних Сил РФ, через створення і фінансування терористичних організацій, створення в їх складі незаконних збройних підрозділів та вчинення інших злочинів. Задля реалізації вказаного умислу розробили злочинний план, яка була спрямована на реалізацію військово-політичних цілей Російської Федерації, поряд із політико-дипломатичними, економічними та інформаційними заходами, застосування прихованих заходів, що полягають у використанні протестного

потенціалу населення південно-східних регіонів України, сформувався під впливом активного фронту по всій Україні [50].

Далі піддамо аналізу об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 436 «Пропаганда війни» КК України. Власне семантичний зміст поняття «пропаганда» (від латин. *propagare* – поширювати, розповсюджувати) охоплює діяльність, що передбачає системне поширення, поглиблене роз'яснення соціально-економічних, політичних, правових поглядів, ідей, теорії й забезпечує творення певних суспільних настроїв, формування відповідних цінностей, орієнтацій з метою максимального розширення кола прибічників тієї чи іншої ціннісної системи [88, с. 166]. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни» від 3 листопада 1947 р. [125] зазначено, що ООН засуджує будь-яку пропаганду, незалежно від того, в якій формі вона ведеться та чи має на меті створити або посилити загрозу миру, або спричиняє акт агресії [125]. Відповідно до положень ст. 1 Міжнародної конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру [223] від 23 вересня 1936 р., забороняється передача програм, які спрямовані на провокацію населення тієї чи іншої території до дій, несумісних із внутрішнім порядком або безпекою відповідної території [223]. Схожі положення передбачені у ст. 2 ЗУ «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. [276], де йдеться про: «... заборону виробництва та розповсюдження продукції, яка: пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України ...» [276].

Як слушно зазначає В. О. Васишин: «Сьогодні пропаганда стала більш організованою, активною і агресивною, використовуються сучасні методи “промивки мозків” та дезінформації. Відомо, що пропаганда є потужною зброєю у війні, вона використовується для дегуманізації та створення ненависті до відповідного ворога, як зовнішнього, так і внутрішнього, створенням хибного образу у свідомості. Це може відбуватися

з використанням принизливої націоналістичної або расистської термінології, з униканням деяких слів або з використанням непідтверджених заяв про ворожі звірства. Більшість пропагандистських заходів вимагають, щоб власне населення відчувало наявність ворога» [35, с. 102]. Свого часу П. Лайнбарджер писав, що сучасні війни не можуть вестись без пропаганди, яка є організованим переконанням без застосування насильницьких методів. Вона є дієвим засобом ненасильницького таємного примушування людини та зброєю психологічної війни [205, с. 249]. Пропаганда часто подає інформацію вибірково (хоча не до кінця сказана правда – це теж брехня), щоб спонукати до певних узагальнень, або використовує емоційно заряджені повідомлення, щоб спровокувати радше емоційну, ніж раціональну реакцію на подану інформацію [103, с. 41]. І така позиція є виправданою, оскільки злочинна пропаганда, зокрема й агресивної війни чи воєнного конфлікту, є сучасною та потужною зброєю, яка маніпулює свідомістю людей та сприяє формуванню способу їх мислення, а відтак викликає спонукання до вчинення відповідних суспільно небезпечних дій.

У кримінально-правовій літературі простежується пропозиція про розширення складу злочину «пропаганда війни» аж до дій, що пропагують неприязнь та ворожнечу між різними соціальними, етнічними, культурними групами... Тому пропаганда війни потребує включення до свого складу таких явищ, як «пропаганда насильництва», «пропаганда збройної агресії», «пропаганда сепаратизму» [165, с. 240]. Втім така позиція видається необґрунтованою, оскільки у КК України відповідальність за вказані дії регламентується іншими статтями. Так, «пропаганду насильництва» (а точніше насильства, оскільки перше у КК не фігурує) належить розглядати у широкому розумінні, позаяк, під вказані дії, гадаємо, підпадає і пропаганда геноциду (ч. 2 ст. 442), насильницької зміни чи повалення конституційного ладу (ч. 2 ст. 109), насильницького виселення громадян (ст. 295).

Під пропаганду ж сепаратизму підпадають ознаки складів злочинів, передбачених чч. 2, 3 ст. 109, 110 КК України, оскільки такі суспільно небезпечні дії вчиняються з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади [188] (відділення від держави з метою утворення автономного утворення), а також посягають на територіальну цілісність і недоторканність України (відділення від держави окремих територій з метою утворення нової держави чи приєднання до іншої), що є проявом сепаратизму. Більше того, ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту з метою посягання на територіальну цілісність також слід розглядати як сепаратизм. А тому його пропаганда закріплена у ст. 436 КК України. Про це доволі змістовно йдеться у дисертаційній роботі М. Б. Стиранки [322, с. 44–45].

Аналіз ст. 436 КК України засвідчує, що пропаганда війни вчиняється у трьох формах: публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [188]. Найперше зауважимо, що термін «публічний» трактується як прилюдний, громадський або такий, який відбувається в присутності публіки; призначений для широкого користування [36, с. 930]. Поняття «заклик» розглядається як: ... звук, вигук, що кличе, закликає [36]; ... звертання до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання [36]; ... прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе ... [36, с. 395]. Поняття «публічні заклики» використовується законодавцем у семи статтях Особливої частини КК України, а саме: чч. 2, 3 ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» [188], ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» [188], ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» [188], ст. 295 «Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку» [188], ст. 299 «Жорстоке поводження з

тваринами» [188], ст. 436 «Пропаганда війни» [188], ч. 2 ст. 432 «Геноцид» [188]. З огляду на це, «публічні заклики» належать до одного з наскрізних кримінально-правових понять.

У юридичній літературі немає сталої позиції щодо тлумачення поняття «публічні заклики». Скажімо, одні автори вважають, що такі заклики мають відкритий, зрозумілий характер та адресовні широкому колу осіб [384, с. 263], інші переконані, що публічні заклики звернені до багатьох осіб, що реально сприймають або можуть сприйняти ці заклики [237, с. 7], треті стверджують, що ті чи інші заклики повинні проголошуватися відкрито, в присутності багатьох людей [327, с. 326]. А тому існує необхідність у з'ясуванні змісту цього поняття.

Найпершою ознакою публічних закликів є те, що вони є інформаційними діями, оскільки спрямовані на передачу тієї чи іншої інформації. Особливістю такої інформації є те, що вона має антисупільний, злочинний характер. В. В. Гапончук зазначає, що при публічних закликах адресат не схиляє адресанта вчинити конкретний злочин, оскільки відповідна інформація є «розмитою» [83, с. 16]. Втім така позиція видається спірною. Передусім це пов'язано з тим, що у КК України чітко окреслено, до вчинення яких злочинних дій адресант схиляє адресатів: до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436) [188], насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (109) [188], до вчинення терористичного акту (ст. 258-2) [188], тощо. Якщо б така інформація не стосувалася вчинення конкретного злочину, то яким чином правоохоронні органи надаватимуть кримінально-правову оцінку діям такої особи. А тому така інформація не може бути «розмитою», натомість вона повинна мати суспільно небезпечний характер дій, до вчинення яких закликає адресант. З цього приводу варто погодитися з А. А. Арямовим, який дійшов слушного висновку, що заклики на кшталт «було б непогано повоювати, не важливо з ким» не підпадають під кримінально-правову оцінку [10, с. 28–29].

Ще однією ознакою публічних закликів є те, що вони мають бути звернені до широкого кола осіб, відповідної публіки. За твердженням О. О. Маслової, їх адресатом може бути як невизначене коло людей (у громадських місцях), так і відносно визначене (студентська група, трудовий колектив) [217, с. 99]. Вони, за правило, відбуваються на демонстраціях, зборах, мітингах інших масових заходах. Водночас обстановка публічності означає, що відповідне звернення можна виголосити (здійснити) не лише за безпосередньої присутності людей, а й через ЗМІ, мережу Інтернет тощо. Більше того, в останньому випадку зміст закликів буде доведений до значно більшої кількості людей, оскільки в такий спосіб інформація оперативно розповсюджується порівняно з класичним (демонстрації, мітинги тощо).

Публічні заклики належить відрізнити від підбурювання до вчинення злочину, яке має місце у разі схиляння конкретного адресата до актів агресії. З цього приводу існують різні думки у юридичній літературі. Так, П. Л. Фріс розглядає заклики як спеціальний вид «підмовництва» – дії, спрямовані на спонукання невизначеного кола осіб до вчинення відповідних злочинних дій [373, с. 158]. В. О. Навроцький вважає, що невдале підбурювання отримує кримінально-правову оцінку як готування до злочину, натомість заклики є злочином незалежно від їх ефективності [229, с. 33]. Н. А. Гуторова переконана, що обов'язковою ознакою співучасті є взаємна поінформованість спільно діючих осіб про спільне вчинення злочину [93, с. 25–26]. І такі міркування вченої є слушними, оскільки у разі підбурювання наявний двосторонній зв'язок між підбурювачем та іншим співучасником (фактичним виконавцем). А тому заклик, звернений до конкретного адресата з метою спонукати останнього до планування, підготовки, розв'язування чи ведення агресивної війни, повинен розглядатися за правилами про підбурювання до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 – ст. 437 КК України).

Наступною ознакою публічних закликів є те, що вони мають бути доведені до відома значної кількості людей. У кримінально-правовій

літературі з цього приводу зазначається, що публіка одержує таку інформацію в доступній для розуміння формі [307, с. 126]. Водночас, якщо заклик здійснювався у присутності публіки, однак вона не дізналася про його зміст (наприклад, через технічні несправності було вимкнено онлайн-трансляцію, або ж публіка не дізналася про зміст закликів через погані погодні умови під час їх оголошення), то мети закликів не досягнуто.

Врешті, останньою ознакою публічних закликів є схилення адресантом людей до вчинення ними злочинних дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави. Втім публічні заклики як такі є менш суспільно небезпечними порівняно із власне злочинними діями, до вчинення яких закликає адресант. Варто погодитися з М. А. Рубашенком, який наголошує, що «визначальним моментом в оцінці суспільної небезпечності публічних закликів виступає не можливість ознайомлення багатьох осіб із змістом закликів, а можливість того, що вже ознайомлені із закликами особи можуть учинити дії, до яких вони закликалися» [307, с. 127–128]. Таким чином, на основі наведеного можна висновувати, що публічні заклики до агресивної війни чи воєнного конфлікту є інформаційними діями, які звернені до широкого кола людей та доведені до їх відома з метою схилити останніх до вчинення ними злочинних дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави.

Наступною формою вчинення злочину пропаганди війни є виготовлення й поширення матеріалів із закликами до вчинення зазначених дій, яке розглядають і як створення текстів, виготовлення оригіналів, внесення змін до них, і як тиражування певної продукції з метою розповсюдження [132, с. 332; 185, с. 323; 326, с. 655].

У КК України зазначена форма пропаганди зустрічається ще у низці статей: ст. 258-2, ст. 295, ст. 436-1, ч. 2 ст. 442. Водночас як альтернативні форми у цих складах злочинів передбачено «розповсюдження» (ст. 258-2, ст. 295, ст. 442 КК України), «зберігання з метою розповсюдження»

(ст. 258-2, ст. 295 КК України), «поширення» (ст. 436-1 КК України), «публічне використання» (ст. 436-1 КК України) відповідної інформації. Натомість у ст. 109 КК України, яка регламентує кримінально-правову заборону «дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» [188], така форма вчинення злочину, як «виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій» [188], взагалі не передбачена. Однак кримінально караними визнаються публічні заклики, а також розповсюдження матеріалів із закликами до посягання на територіальній устрій держави. Схожа ситуація передбачена також у ст. 299 КК України, де одними із форм жорстокого поводження з тваринами є публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки такого поводження, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення відповідних дій.

Наведене відтак засвідчує несистемність підходу законодавця при конструюванні відповідних кримінально-правових норм. З цього приводу усталеною є теза, що кримінально-правовий термін повинен послідовно використовуватись у тексті Особливої частини КК України [338, с. 16]. Приміром, у ст. 295 КК України законодавець кримінально караними формами заклику до здійснення дій, які несуть загрозу громадському порядку поряд із публічними закликами до вчинення відповідних злочинних дій, розповсюдженням та виготовленням матеріалів такого змісту, називає ще й зберігання з метою розповсюдження матеріалів.

Натомість у ст. 436 КК України така форма пропаганди війни, як зберігання матеріалів із закликами до вчинення злочинних дій з метою розповсюдження не передбачена. Водночас, якщо порівнювати санкції аналізованих статей, виходить, що пропаганда війни є більш суспільно небезпечним діянням, аніж заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку.

Семантичний зміст поняття «зберігання» трактується як тримати що-небудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування; тримати у

належному стані; намагатися залишити перманентним, дбайливо ставитися до будь-чого [36, с. 1422]. Очевидно, що діяльність із розповсюдження матеріалів злочинного змісту не є одномоментною, оскільки їй передують й інші дії, як-от виготовлення та зберігання. Якщо особою виготовляються такі матеріали, то, відповідно, вона їх і зберігатиме протягом певного часу – до моменту, коли можна буде їх поширювати. Однак не можна виключати випадки, коли на конкретну особу може бути покладений лише обов'язок зберігання матеріалів злочинного змісту (скажімо, видавництво, де здійснювалось їх виготовлення і тиражування, дізнавшись про ймовірний обшук працівниками правоохоронних органів їхнього приміщення, передало відповідні матеріали на зберігання іншій особі з метою їх укриття). А тому задля забезпечення системного підходу до вживання термінології вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до ст. 436 КК України, включивши поняття «зберігання» як одну з форм вчинення аналізованого посягання. За таких умов диспозиція ст. 436 КК України матиме такий зміст: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування збройного конфлікту міжнародного характеру, а також виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів» [188].

Наступною формою пропаганди війни є розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення відповідних злочинних дій. Так, поняття «розповсюдження» розглядається як ознайомлення, роздача, поширення серед багатьох [36, с. 1265]. Воно полягає у будь-якому відчуженні іншим особам або розміщенні для іншого самостійного ознайомлення з матеріалами та може здійснюватися шляхом роздачі книг, розклеювання листівок, плакатів на стінах будинків, розсилання листів певним групам адресатів тощо [378, с. 20–21; 180, с. 196; 185, с. 323; 326, с. 655]. У п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та

юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. №1 [290], розповсюдження виступає одним із різновидів поширення інформації [290].

Зазначену форму пропаганди війни важко відмежувати від публічних закликів, оскільки в обох випадках має місце поширення відповідної інформації. Це, своєю чергою, негативно позначається на судовій практиці, оскільки розміщення інформації в мережі Інтернет із закликами до агресивної війни судом в одних випадках розглядається як публічні заклики, натомість в інших – як розповсюдження матеріалів із такими закликами. Так, за даними вироку Тернопільського міськрайонного суду від 11 червня 2015 р., засуджена, будучи активним користувачем соціально спрямованих ресурсів мережі Інтернет, опублікувала публічні заклики ввести іноземні війська держави агресора на територію України. Крім того, вона закликала вчинити вказані дії для окупації Тернопільської області: «Просимо вас надіслати на Тернопільщину, як один з головних осередків фашизму партії «Свобода» та «Правового сектору» захисників, як ви це зробили у Криму. Допоможіть нам, як наші батьки допомагали світові під час боротьби із Гітлером і формуваннями УПА, та бандерівцями, які сьогодні залякали усе наше населення...» [76].

В іншій справі, згідно з вироком Деснянського районного суду м. Чернігова від 23 січня 2020 р., засуджений, використовуючи персональний комп'ютер, у мережі Інтернет розмістив (розповсюдив) на власному сайті статтю з метою нав'язати певному колу осіб думку про необхідність агресивної війни та розв'язання воєнного конфлікту. Відповідно до висновку експерта, у фрагментах тексту цієї статті містяться висловлювання, які є образливими і формують негативний образ України та її громадян в очах, що, загалом, може сприяти формуванню почуттів неприязні до українців, популяризації нетерпимості й розпалюванню національної та міжнаціональної ворожнечі. Формою вираження ознак розпалювання національної та міжнаціональної ворожнечі у вказаному тексті статті є використання у ньому великої кількості лексем з вираженою негативною

конотацією, які характеризують нову центральну Українську владу, збройні сили, національну гвардію, українські добровольчі батальйони і їх вчинки, та протиставлення їм «ополченцев», які є представниками незаконних збройних формувань самопроголошених ЛНР і ДНР, і характеризуються лексикою з вираженою позитивною конотацією. Фрагменти тексту статті містять заклики та пропагандистські висловлювання, зміст яких спрямований на провокацію конфліктів, що може сприяти розв'язуванню агресивної війни або воєнного конфлікту [43]. У першому випадку, на думку суду, наявні публічні заклики до агресивної війни, тоді як у другому – розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Утім у двох випадках відповідна інформація набула поширення завдяки використанню мережі Інтернет.

Отже, поняття «публічні заклики» та «розповсюдження таких матеріалів із закликами» все ж не можна ототожнювати. За першої форми вчинення злочину, передбаченого ст. 436 КК України, зміст відповідної інформації одночасно надходить необмеженому колу людей (наприклад, через ЗМІ), тоді як за другої така інформація надходить широкому колу людей лише поступово, скажімо, у разі роздавання листівок, книг, розклеювання плакатів.

Таким чином аналіз складів кримінально караних діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни засвідчує, що вони є формальними (за винятком того, який полягає в участі у змові на вчинення відповідних суспільно небезпечних дій, який є усіченим), а отже, обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння. Обгрунтована необхідність звуження (зменшення) форм агресивної війни, зокрема, виключити поняття «планування» і «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» [188], що обумовлюється тим, що вони охоплюються ширшим за змістом та обсягом поняттям (підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту). Власне ці форми агресивної війни є взаємопов'язаними та взаємозалежними.

Задля забезпечення системного підходу до вживання термінології у КК України запропоновано включити поняття «зберігання» як одну з форм вчинення пропаганди війни, оскільки діяльність із поширення матеріалів із закликами до агресивної війни чи воєнного конфлікту не є одномоментною, оскільки їй передують й інші дії (виготовлення та зберігання).

2.3 Суб'єкт складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни

Поняття суб'єкта складу кримінального правопорушення є основним у схемі «суб'єкт – вина – кримінальна відповідальність» та окреслює симбіоз первинних детермінант кримінальної відповідальності особою, яка вчинила кримінально протиправне діяння [13, с. 21]. Характеристика суб'єкта складу кримінального правопорушення має важливе значення, оскільки він слугує інформативним файлом для кваліфікації посягання. Відтак його умовно називають ще основним елементом складу кримінального правопорушення, який із-поміж них має найменш проблемно-дискусійний характер [313, с. 289; 201, с. 17–18]. Отже, суб'єкт є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, який нерозривно пов'язаний із іншими елементами, оскільки своїм кримінально протиправним діянням завдає шкоди об'єкту посягання, діючи при цьому винно [383, с. 125]. У ч. 1 ст. 18 КК України окреслено ознаки суб'єкта кримінального правопорушення (кримінального проступку і злочину): наявність статусу фізичної особи; досягнення певного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; осудність. З огляду на це необхідно зупинитись на їх розгляді більш детально.

Першою ознакою, яка характеризує суб'єкта злочину, є те, що у якості суб'єкта може виступати тільки фізична особа. Така позиція у вітчизняній теорії кримінального права є загальноприйнятою [197, с. 82], хоча

неодноразово піддавалася критиці [8; 90]. Під такою фізичною особою розуміють окрему людину, яка має ім'я, характеризується іншими ознаками, які дають змогу її індивідуалізувати, є членом суспільства, оскільки перебуває у системі соціальних зв'язків [301, с. 130]. Утім варто зауважити, що науковці неодноразово порушували питання щодо необхідності запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Скажімо, В. К. Гришук та О. Ф. Пасєка зазначають, що їх складна організаційна структура, значна кількість осіб, залучених до сфери цієї діяльності сприяє збільшенню кількості фактів учинення протиправних дій з їх боку, що зумовлює потребу у запровадженні прямих каральних санкцій безпосередньо до юридичних осіб з метою посилити контроль за негативними наслідками [90, с. 4].

Свого часу Н. Ф. Кузнецова, критикуючи можливість запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, зазначала, що за колективною відповідальністю юридичної особи можуть сховатися справжні винуватці кримінального правопорушення, а також унаслідок «покарання» юридичної особи, у випадку винуватості її керівників, постраждати можуть працівники суб'єкта господарювання (невиплата заробітної плати, виникнення проблем із працевлаштуванням звільнених людей) [197, с. 82]. Розвиваючи цю думку, О. О. Дудоров й Д. В. Каменський стверджують, що відповідальність юридичних осіб за вчинені правопорушення повинна реалізовуватись у межах цивільного, податкового, трудового та інших (відмінних від кримінального) галузей права із застосуванням до них санкцій майнового та організаційного характеру [115, с. 105].

Незважаючи на численні дискусії з цього приводу, ідея запровадження інституту кримінальної відповідальності була лише частково втілена законодавцем із започаткуванням інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на підставі ЗУ «Про внесення деяких змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно

відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р. [274]. У зв'язку з цим у Загальній частині КК України передбачено Розділ XIV¹, в якому виокремлено перелік складів кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачено застосування інституту заходів кримінально-правового характеру. Відповідний перелік, зокрема, містить ті, що полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, що засвідчує, що вони можуть бути вчинені від імені та в інтересах юридичної особи (ч. 4 ст. 96-3). Така позиція законодавця є виправданою. Так, не є винятком випадки, коли, скажімо, власникам великих підприємств, які займаються пошиттям військової форми чи іншого військового спорядження, вигідна війна. Відтак за рахунок великих обсягів військових замовлень вони збагатяться, а тому займаються пропагандою агресивної війни [245, с.122]. Показово, що за результатами проведеного опитування на запитання: «Чи доцільним є застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочинів, передбачених ст.ст.436, 437 КК України?», більшість респондентів дали ствердну відповідь (97%).

Наступною ознакою суб'єкта складу кримінального правопорушення є законодавче встановлення віку, з досягненням якого настає кримінальна відповідальність. Вік людини розглядають як тривалість її життя, відповідний етап розвитку особи, який характеризує ступінь її формування та відображає анатомо-фізіологічний стан організму людини [394, с. 71; 36, с. 187; 178, с. 102]. Цілком поділяємо думку В. А. Михайлової, що визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, базується не лише на платформі еволюційних умов суспільного розвитку та державній кримінально-правовій політиці. Тут необхідно також враховувати дані таких наук, як психологія, медицина, фізіологія, педагогіка [220, с. 73].

У ч. 2 ст. 22 КК України не зазначено, що за злочини, передбачені ст.ст. 436, 437 КК України, кримінальна відповідальність настає з

чотирнадцятирічного віку, а тому за загальним правилом такій відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Зазначений підхід видається виправданим, оскільки аналізовані посягання характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки. Більше того, світовій та національній практиці, на жаль, відомі непоодинокі випадки участі неповнолітніх у збройному конфлікті. Беззаперечним є той факт, що для цього необхідна певна фізична підготовка, неабиякі вольові якості, а тому особа, яка не досягла 16-річного віку, вочевидь, має недостатній рівень психофізіологічної зрілості. У кримінально-правовій літературі з цього визначено, що особа у віці чотирнадцяти років розуміє значення лише тих злочинних діянь, які безпосередньо пов'язані з звичаєвими людськими відносинами і повсякденним життям і побутом [204, с. 26]. Вочевидь, йдеться про вбивство, спричинення тілесного ушкодження, крадіжку тощо. І це справді так. Скажімо, при публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту чи розповсюдженні матеріалів із такими закликами навряд чи особи у 14–15-річному віці усвідомлюють усю складність та небезпечність ситуації та ймовірні наслідки таких дій. До прикладу, школярі можуть займатись розповсюдженням матеріалів із закликами до ведення агресивної війни за грошову винагороду. У ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [368] від 1 січня 2000 р. зазначається, що збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку [368]. Водночас у ст. 77 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. [111] передбачено заборону приймати участь у воєнних діях особам, які не досягли п'ятнадцятирічного віку. Якщо ж такі випадки трапляються, і внаслідок цього діти « ... потрапляють під владу супротивної сторони, вони

продовжують користуватися особливим захистом, ..., незалежно від того, є вони військовополоненими чи ні.»[110].

У 2016 р. Державний Департамент США опублікував інформацію, де йдеться про так званий дитячий батальйон «Батальйон імені Святого Георгія Побідоносця», у складі якого перебували навіть 12-річні діти. Цього ж року Моніторинговою місією ОБСЄ в Україні були зафіксовані повідомлення про залучення дітей віком 15–17-ти років до участі у воєнізованих молодіжних групах. У разі успішного проходження підготовки надавалась можливість сформувати свої власні бойові підрозділи для ведення бойових дій [108; 335; 381, с. 152]. Такі випадки не притаманні сьогоденню, а мають більш давню історію. Скажімо, під час Другої світової війни діти повноцінно брали участь у веденні бойових дій. За твердженням Н. О. Філіпінської та О. Ю. Задніпровської, їх використання стало для солдат союзних сил надзвичайно сильним і несподіваним психологічним ударом, оскільки їм доводилось воювати із юнаками та дітьми, що, вочевидь, в подальшому впливало на їхній психологічний стан [372, с. 240].

У юридичній літературі з цього приводу зазначається, що діти-солдати, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, насамперед є жертвами злочинів, оскільки вони не вміють належним чином оцінити ситуацію й приймати певні рішення. А тому пропонують установити мінімальний вік, з настанням якого, особа підлягатиме кримінальній відповідальності – п'ятнадцять років. Як альтернативу такому судовому розгляду справи за доцільне вбачають запровадити амністію, із наголосом на її застосування винятково до дітей, із можливістю їх участі у реабілітаційних програмах [216, с. 405]. Але такі твердження не є виправданими, оскільки такі особи не усвідомлюють повною мірою протиправність своїх дій та швидко піддаються маніпулюванню. Вони виступають своєрідним знаряддям злочинів у руках зрілих злочинців. А відтак піддавати їх кримінальному переслідуванню, навіть за умови застосування до них амністії, буде хибно.

Тимчасом, за даними прес-служби Офісу Генерального прокурора, 29 неповнолітніх громадян України засуджено за участь у збройному конфлікті на Сході у складі незаконних воєнізованих формувань [255]. Як приклад наведемо вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 18 листопада 2015 р. Неповнолітній обвинувачений Ю. приблизно 15 квітня 2014 р. у м. Артемівську Донецької області увійшов до складу створеної терористичної організації «ДНР», взяв активну участь у підготовці та здійсненні цієї організації низки злочинів. Реалізуючи свій злочинний намір, Ю., усвідомлюючи протиправність своїх дій, став одним із учасників «силового блоку», а саме бійцем незаконного озброєного формування терористичної організації. Починаючи з 11 травня 2014 р. впродовж двох тижнів ніс чергування у камуфльованому одязі зі зброєю в адміністративних будівлях м. Артемівська; приблизно з 18–20 серпня 2014 р. до листопада 2014 р. перебував як борець незаконного збройного формування «Слов'яни»; зі зброєю в руках ніс чергування з охорони військової бази вказаного формування; з початку травня 2015 р. став бійцем батальйону «Восток» – спеціального військового підрозділу злочинної організації «ДНР» та протягом місяця ніс чергування на блокпосту. У вказаний час Ю. виконував функції зі забезпечення «силового» блоку [38].

Аналіз форм вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, дає змогу зробити висновок, що в деяких випадках може бути встановлена і вища вікова межа, з досягненням якої особа може бути піддана кримінальному покаранню. Не становить винятку ситуація, коли суб'єктами, скажімо, планування чи підготовки агресивної війни, можуть бути особи, які займають високі керівні посади, як-от глава держави, глава уряду, міністр оборони, керівник політичної партії та інші, а тому вік наведених осіб не може бути однаковим для всіх категорій. До прикладу, «Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років» [272]. Відповідно до статті 75 Виборчого кодексу України, однією з вимог, які

висуваються до особи, яка претендує на пост Президента України, досягнення тридцяти п'яти років [273]. Отже, можна стверджувати, що у разі планування чи підготовки агресивної війни зазначеними суб'єктами вони підлягатимуть кримінальній відповідальності явно пізніше, аніж у віці шістнадцяти років. Це також засвідчують результати проведеного анкетування. Так, на запитання: «Чи зустрічались Ви з випадками притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України осіб, які молодші вісімнадцятирічного віку?» 100 % опитаних дали заперечну відповідь (Додаток А).

Вік суб'єкта кримінального правопорушення найчастіше пов'язаний із іншою його ознакою – осудністю, оскільки такі ознаки доповнюють одна одну в складі кримінального правопорушення і становлять регламентовану передумову для визнання вини, а відтак, і настання кримінальної відповідальності [149, с. 104]. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України [188], осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [188]. Поняттю осудності протиставлене поняття «неосудність», яке розглядається як неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [188] (ч. 2 ст. 19 ККУ України [188]). Вищезазначена особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. А тому суд може застосувати до неї заходи медичного примусу, оскільки така особа за характером вчиненого нею діяння та своїм психічним станом становить загрозу для суспільства [175, с. 160].

За твердженням В. Я. Тація, здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої діяння означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення і має бути пов'язана зі здатністю керувати своїми вчинками.

У цьому разі свідомість та воля взаємообумовлені і лише у симбіозі визначають поведінку особи у кожній конкретній ситуації [176, с. 131]. Осудність прийнято розглядати на основі критеріального підходу: 1) змістовні критерії (психологічний; медичний); 2) формально-правовий (юридичний) критерій. Зокрема, психологічний критерій полягає у наявності в особи здатності повною мірою усвідомлювати свої діяння і керувати ними, а відтак формується на основі поєднання двох обов'язкових ознак – інтелектуальної та вольової [256, с. 110; 221, с. 61]. А тому, аби стверджувати, що особа підлягає кримінальній відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни та є осудною, вона повинна усвідомлювати, що своїми діями посягає на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави (наприклад, при здійсненні масових ракетно-артилерійських обстрілів із гармат та ракетних систем залпового вогню). Окрім того, така особа не лише усвідомлює їх суспільну небезпеку, а й керує своїми діями – вчиняє певні кроки задля досягнення злочинної мети (вступає до так званої «ДНР», проходить бойову підготовку, бере участь у боротьбі та протидії Збройним Силам України). Водночас не може йтися про те, що особа, яка, скажімо, займається розповсюдженням матеріалів із закликами до розв'язання воєнного конфлікту, вчиняє злочин, передбачений ст. 436 КК України, якщо вона не здатна орієнтуватися в об'єктивній дійсності та здійснювати звичні розумові операції (аналіз, синтез, порівняння). Також не підпадатиме під ознаки суб'єкта складу цього злочину особа, яка страждає, до прикладу, шизофренією, недоумством тощо.

Суть медичного критерію зводиться до наявності в особи відносного психічного здоров'я, яке не виходить за рамки «психічної норми». Відносність психічного здоров'я полягає в тому, що існує чималий перелік проміжних станів, який вказує на різні форми психічних аномалій, однак не виходить за рамки осудності. А тому осудним може бути визнано не лише психічно здорового суб'єкта, а й психічно аномального,

однак за умови, що психічні розлади психічно аномального суб'єкта не досягли такого ступеня і характеру, щоб повністю або істотно обмежувати його здатність свідомо і вольово поводитися [34, с. 132]. Нарешті, юридичний критерій допомагає встановити наявність факту вчинення кримінального правопорушення особою, яка є психічно здоровою, здатна повною мірою усвідомлювати сутність і суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними [34, с. 130–131; 4, с. 126].

У деяких випадках, окрім обов'язкових ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення, у нормі КК України можуть бути передбачені й додаткові ознаки, а тому їх наявність дає змогу зробити висновок про спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [188]. У статтях, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, не міститься вказівки на спеціального суб'єкта складу злочину. Однак, видається, не для всіх форм учинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, характерним є вчинення посягання пересічним громадянином. Зокрема, за результатами анкетування на питання: «Які форми злочину, передбаченого ст.437 КК України можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом?» 31% опитаних вважають, що суб'єкт планування агресивної війни чи воєнного конфлікту є спеціальним, натомість 29% переконані, що підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту не може здійснюватись загальним суб'єктом. Врешті, 40% стверджують, що розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту може вчинятися виключно спеціальним суб'єктом (Додаток А).

Війна є продовженням політики засобами озброєного насильства. А тому усі озброєні конфлікти, незалежно від масштабності та інтенсивності, є продовженням політичного конфлікту військовими засобами, за допомогою яких політичні сили прагнуть досягти різних зовнішньополітичних та

внутрішньополітичних цілей [375, с. 82]. Так, за поданням Президента України оголошується стан війни і укладення миру, схвалюється рішення про використання ЗСУ та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України [157]. У ст. 7 ЗУ «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. [281], зазначається, що керівництво ЗСУ в межах правового поля, визначених Конституцією України, здійснює Президент України, як Верховний Головнокомандувач ЗСУ. Натомість, міністр оборони України здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво ЗСУ (ст. 8) [281]. Тобто виходить, що такі особи діють від імені держави. А тому очевидним є той факт, що лише службові особи, які займають особливо відповідальне становище, із використанням владних повноважень мають потенційну можливість та відповідні засоби для участі у змові, плануванні, підготовці або розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Такий висновок також випливає з безпосереднього аналізу форм агресії, які закріплені у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. [95], й у ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. [287]. До прикладу, одним із проявів агресії є засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили [287] (ст. 1 ЗУ «Про оборону України»). Очевидно, що такі дії може вчинити лише особа, яка має повноваження на керівництво військовими формуваннями, організацію спеціальних операцій. Це також засвідчує аналіз судової практики.

Як приклад наведемо вирок Попаснянського районного суду Луганської області від 14 січня 2016 р. Упродовж 2013 р. представники влади Російської Федерації, щодо яких здійснюється окреме кримінальне провадження, на території РФ вступили у злочинну змову щодо вчинення умисних протиправних дій, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України. З метою реалізації вказаного умислу, діючи за попередньою змовою групою осіб, спланували, підготували, розв'язали і почали ведення агресивної війни проти України, а саме віддали

наказ на вторгнення підрозділів ЗС РФ на територію України – АРК і м. Севастополь, здійснили тимчасову окупацію вказаної території. 24 серпня 2014 р. військовослужбовці ЗС РФ, діючи на виконання злочинного наказу посадової особи Генерального штабу Збройних Сил РФ, здійснили вторгнення на адміністративну територію України в районі населених пунктів Победа – Берестове Старобешівського району Донецької області та маршем просунулись в район м. Іловайськ Донецької області з метою прориву та оточення підрозділів ЗС України та інших військових формувань.

Також службові особи Збройних Сил РФ, на виконання злочинних наказів посадової особи Генерального штабу Збройних Сил РФ, здійснювали подальшу координацію та управління діями учасників терористичних організацій, посилювали їх можливості шляхом укомплектування підрозділів зазначених терористичних організацій військовослужбовцями Збройних Сил РФ та громадянами РФ, надавали військову техніку, озброєння, боєприпаси та матеріально-технічні засоби [68]. Очевидно, що «звичайний» громадянин чи їх група, не маючи відповідного впливу та засобів для ведення агресивної війни, не у змозі спланувати, здійснити підготовку чи розв'язати агресивну війну чи воєнний конфлікт, оскільки вони діють на виконання злочинних вказівок вищих посадових осіб.

Що стосується суб'єкта вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 437 КК України, то він є загальним. Водночас деякі науковці зазначають, що власне ведення агресивної війни полягає винятково в управлінських діях [181, с. 568; 326, с. 660; 312, с. 300; 182, с. 536]. Тобто фактично йдеться про те, що суб'єкт аналізованого посягання є спеціальним (особа, яка займає відповідальне становище і здійснює керівництво збройними силами). Втім такий підхід хибний, оскільки безпосередню участь у веденні агресивної війни у здебільшого беруть рядові солдати чи пересічні громадяни. Водночас у судовій практиці існують випадки, коли фактично особа сприяла у веденні агресивної війни, однак суд визнав її невинуватою з огляду на те, що суб'єкт

аналізованого посягання є спеціальним [44]. Так, 7 червня 2015 р. Ю., перебуваючи у квартирі за адресою свого проживання, діючи умисно, за допомогою персонального комп'ютера, в ході листування у власному профілі в соціальній мережі з представником терористичної організації «ДНР», здійснюючи пособництво веденню агресивної війни з боку невстановлених представників влади РФ, передала останньому інформацію щодо кількості особового складу, форменого одягу, методів, способів і форм підготовки, кількості та різновидів військової техніки батальйону спеціального призначення «Азов» Національної гвардії України, що дислокуються навпроти її будинку. Окрім того, Ю. акцентувала на своєму позитивному ставленні до діяльності «ДНР» й повідомила інформацію щодо наявності військової техніки військових підрозділів України на території аеропорту м. Маріуполя та про можливість спостерігати за їх дислокацією за допомогою спеціальних карт. Дії обвинуваченої були припинені співробітниками Служби безпеки України у зв'язку з її затриманням [67].

Таким чином аналіз суб'єкта складів кримінальних правопорушень, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни притаманні дає підстави для висновку, що посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави можуть здійснюватись як загальним, так і спеціальним суб'єктом (посадовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, із використанням владних повноважень у випадку, коли має місце участь у змові, планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту).

2.4 Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни

Завершальним етапом у констатації наявності складів злочинів пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни є встановлення ознак їх суб'єктивної сторони, яка розглядається як внутрішня сторона кримінального правопорушення, тобто психічна діяльність, що репрезентує відношення свідомості особи та її волі до суспільно небезпечного діяння, яке вчиняється нею, і до наслідків [174, с. 148]. Водночас доводиться констатувати, що при аналізі конкретних складів кримінальних правопорушень найбільші труднощі виникають з установленням саме суб'єктивної сторони, доведення якої, за твердженням Я. М. Браїніна, не настільки достовірне, як встановлення об'єктивних ознак злочину, що призводить до помилок у правотворчій діяльності [25, с. 176]. Справді, суб'єктивна сторона є так би мовити невидимою стороною складу кримінального правопорушення, яка безпосередньо не спостерігається, а тому нерідко навіть аналіз «видимих» ознак кримінального правопорушення не може висвітлити повної картини внутрішнього психологічного змісту кримінально-протиправного діяння [244, с.191].

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення складається з трьох ознак: вини, мотиву та мети. Зокрема, вина є декларативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а мотив і мета – факультативними ознаками. Втім вони стають декларативними, у тому випадку, коли законотворець відносить їх до нормативних характеристик складу кримінального правопорушення [301, с. 141]. Психічне відношення особи до дії та її наслідків виявляється у відповідному поєднанні інтелектуально-вольової та мотиваційно-цілеспрямованої діяльності людини і характеризується як єдиний психологічний процес, що має певну послідовність: почуття провини формується на основі мотиву, і реалізується в дії. А тому вина, мотив та мета є різними моментами єдиного явища [377, с. 110].

З цього приводу В. М. Кудрявцев пише, що суб'єктивна сторона розкриває внутрішнє ставлення винного до вчинюваного ним діяння та його наслідків. Її відносна самостійність проявляється у визначенні, координації та регламентації об'єктивної сторони кримінального правопорушення [193, с. 12–13]. Такі міркування є цілком слушними, оскільки встановлення ознак суб'єктивної сторони має ключове значення для розмежування кримінальних правопорушень, відмежування суспільно небезпечного діяння від невинного заподіяння шкоди. Її зміст також впливає на визначення ступеня тяжкості кримінального правопорушення, а відтак розміру покарання.

Розгляд ознак суб'єктивної сторони аналізованих складів злочинів насамперед полягає у встановленні психічного ставлення суб'єкта до вчиненого ним злочинного посягання. Словом, платформою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення виступає вина, яка, відповідно до ст. 23 КК України, виражена у формі умислу чи необережності. Р. В. Вереша пише, що форма вини регламентується співвідношенням свідомості і волі, як психічних елементів, що складають зміст вини, тобто відмінностями в інтенсивності та інтенсивності інтелектуальних і вольових процесів, що відбуваються в психіці особи [37, с. 15]. Форма вини, за твердженням М. Б. Желіка, може бути безпосередньо зазначена у кримінально-правовій нормі, встановлюватися завдяки викладу диспозиції статті в тексті [118, с. 128] кримінального закону або впливати з аналізу певних ознак складу кримінального правопорушення [118, с. 128]. Хоча у диспозиціях відповідних статей не міститься конкретної вказівки на форму вини, втім на основі їх аналізу можна зробити висновок, що пропаганда, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни вчиняються виключно з умисною формою вини. Така ж позиція простежується у кримінально-правовій літературі [312, с. 300; 185, с. 323; 326, с. 660; 116, с. 884].

Підтвердженням цьому слугує той факт, що злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної

війни, описані як такі, що мають формальний чи усічений склад, тобто їх наслідки знаходяться за межами складу злочину, що є свідченням того, що відповідальність за аналізовані посягання настає незалежно від їх спричинення. Це можна пояснити тим, що агресія чи її пропаганда є діями, які самі по собі становлять високий ступінь суспільної небезпеки. Нерідко розміри заподіяної шкоди складно визначити, оскільки спричинені дії важко піддаються конкретизації. Так, в ході ведення агресивної війни проти України знищено життєво важливі об'єкти інфраструктури, будівлі, плодючість чорнозему тощо. За даними управління Верховного комісара ООН з прав людини, за весь період конфлікту з 14 квітня 2014 р. до 31 березня 2020 р. [390], жертвами військового конфлікту стало близько 44 тисячі осіб. Що стосується власне загиблих, то їх точну кількість підрахувати неможливо. За шість років війни загинуло від 13 до 13,2 тисячі осіб, із них близько 4 100 українських військовослужбовців та 5 650 членів озброєних груп [390].

Враховуючи, що законодавче визначення необережності акцентує увагу на суспільно небезпечних наслідках діяння і вони не вписуються в структуру об'єктивної сторони формальних ознак правопорушення, можливість вчинення такого правопорушення необережно виключається. Тому неможливо уявити необережний злочин за формальним складом без зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини. Такі злочини є надзвичайно свідомими [200, с. 36]. Водночас полеміка щодо з'ясування змісту вини у кримінальних правопорушеннях із формальним складом не вщухає. Тут можна виокремити дві позиції. Представники першої вважають, що у таких кримінальних правопорушеннях вина виражається у психічному ставленні як до дій, так і до наслідків цих дій [174, с. 140; 262, с. 147]. Як аргумент на слушність своєї позиції вказують, що такий підхід власне відповідає положенням ст. 23 КК України, яка визначає вину як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків [188]. Це пов'язано з тим, що безнаслідкових кримінальних правопорушень

не існує, оскільки в такому разі дії особи не вважалися би кримінально караними. Окрім того, у формальних складах кримінального правопорушення за межі складу виводяться не наслідки, а лише їхні розміри [262, с. 147; 23, с. 117]. Представники другої позиції стверджують, що психічне ставлення до наслідків не впливає на форму вини і кваліфікацію кримінального правопорушення, а тому необхідне визначення психічного ставлення лише до діяння [184, с. 88; 208, с. 174], оскільки в такому разі не ігнорується різниця між матеріальними і формальними складами, що обумовлена їхньою законодавчою конструкцією [305, с. 105]. Кожна із цих позицій належно обґрунтована та має право на існування. Водночас поділяємо позицію тих авторів, які обстоюють необхідність вияву психічного ставлення під час вчинення кримінального правопорушення лише до дій. Тоді вольова ознака полягає у прагненні здійснити дію, що формує об'єктивну сторону того чи іншого складу кримінального правопорушення [307, с. 164].

Для визначення умислу законодавець використовує зміст інтелектуального та вольового елементів психіки [174, с. 151–152]. Предметом усвідомлення є фактична основа вчинюваного діяння та його соціальне значення – суспільно-небезпечний характер [131, с.149]. Загальноприйнятою є позиція, що суть інтелектуальних ознак умислу безпосередньо залежить від способу нормативного трактування складу кримінального правопорушення [293, с. 16]. Зокрема, що стосується складу злочину, передбаченого ст. 436 КК України, то очевидно, що він вчиняється лише з прямим умислом. Інтелектуальна ознака зводиться до усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру свого діяння, а саме того, що він повідомляє широкому колу осіб інформацію, зміст якої має викликати у них бажання до ведення агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту. Водночас, нав'язуючи таку думку, суб'єкт не обов'язково сам повинен вважати за необхідне вчинення відповідних злочинних дій, оскільки він може діяти з корисливих мотивів (наприклад, грошова винагорода). Н. С. Кончук

слушно зауважує, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій відбувається зазвичай за умови розуміння суб'єктом їхньої протиправності. Однак, на її погляд, у даному випадку мова не йде про усвідомлення правопорушником наявності конкретної законодавчої норми, оскільки незнання закону не звільняє від кримінальної відповідальності [158, с. 128]. Словом, особа розуміє, що її дії не є безневинними та з позиції держави і суспільства оцінюються як суспільно небезпечні, оскільки ознайомлені із закликами особи можуть вчинити злочинні дії, до яких вони закликалися [250, с.213]. Вольова ознака умислу зводиться до бажання особи вчинити відповідні суспільно небезпечні дії. У судовій практиці наявні випадки неправильної кримінально-правової кваліфікації, коли умислом винного не охоплюється вчинення дій, передбачених ст. 436 КК України. Як приклад наведемо вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 20 травня 2020 р. Так, 25 вересня 2016 р., діючи умисно, усвідомлюючи протиправність своїх дій, використовуючи свою особисту сторінку (аккаунт) у соціальній мережі «Вконтакте», Л. власноруч відшукала та розмістила відповідне зображення та коментар до нього: «граждане юго-восточных областей Новоросии, пора нам выйти из состава Украины и войти в состав России! Давайте повторим референдум 2014 года и проведем его в Днепропетровске, Харькове, Запорожье!», які були доступні для загального перегляду всіма користувачами певної соціальної мережі, які відвідали її сторінку. Таким чином, усвідомлюючи, що сторінку, створену в соцмережі «Вконтакте», відвідує необмежена кількість людей, у тому числі громадяни України, шляхом особистого розміщення текстових записів із закликом до свідомих дій, спрямованих на зміну кордонів території та державного кордону України. з порушенням порядку, встановленого Конституцією України, Л. умисно розповсюдила такі матеріали.

Окрім того, 7 листопада 2016 р., діючи умисно, усвідомлюючи протиправність своїх дій, з політичних та ідеологічних мотивів, з метою поширення матеріалів із закликами до розв'язання військового конфлікту,

розмістила відповідне зображення та напис: «давайте уже поможем Донбасу! Хотя бы парой калибров Черного моря по Раде и по Порошенко!». «Защитили Абхазию. Путин, защити теперь нас, твой Донбасс!!!». В подальшому, 1 листопада 2018 р., діючи умисно, усвідомлюючи протиправність своїх дій, Л. розмістила власну фотографію, на якій вона одягнена у футболку зі символікою терористичної організації «Донецька народна республіка» та коментар: «Народ поднимайся, бери в руки оружие и гони украинцев с донбасской земли!», що перебували у вільному доступі для усіх користувачів зазначеної соціальної мережі, які відвідували її сторінку та автоматично надійшли як сповіщення всім користувачам.

Таким чином, Л., усвідомлюючи, що її сторінка, створена у соціальній мережі, відвідується необмеженим колом осіб, зокрема з-поміж громадян України, власноручно розмістивши на вказаній сторінці зображення із закликами до розв'язування воєнного конфлікту, умисно розповсюдила такі матеріали. За вироком суду дії особи отримали кримінально-правову оцінку за ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України [55]. Втім така кваліфікація є сумнівною. Видається, що умислом Л. охоплювалось лише розповсюдження інформації зі закликами до вчинення умисних дій, з метою зміни меж території та державного кордону України. Не зрозумілим є, на яких підставах суд дійшов висновку про розповсюдження матеріалів із закликами саме до воєнного конфлікту, а не до агресивної війни. Окрім того, у своїх зверненнях засуджена не закликала громадян РФ до вчинення таких дій, відповідне звернення було адресоване, найімовірніше, мешканцям Донбасу, який вважається частиною території України. Що стосується звернення до Путіна про так званий захист, то очевидно, що його однозначно не слід сприймати як одну з форм пропаганди війни, оскільки така «допомога» не обов'язково повинна полягати у розв'язанні воєнного конфлікту чи веденні агресивної війни. А тому дії Л. мають бути кваліфіковані лише за ч. 1 ст. 110 КК України, що відповідатиме положенням Конституції, відповідно до якої усі сумніви доведення винуватості особи трактуються на її користь (ст. 62).

При вчиненні злочину, передбаченого ст. 437 КК України, інтелектуальна ознака умислу полягає у тому, що злочинець повинен усвідомлювати, що його дії направлені на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави, проти якої використовуються збройні сили. Усвідомлення фактичної сторони вчинюваного свідчить і про усвідомлення його суспільної небезпеки. Так, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту є доступними для безпосереднього сприйняття, а тому злочинець чітко усвідомлює, що перебуваючи у складі так званих «ЛНР» чи «ДНР», здійснюючи обстріли та знищуючи живу силу, бойову техніку Національної гвардії України, ЗС України, він вчиняє злочин проти миру, що ставить під загрозу національну безпеку держави. А це засвідчує, що для злочину, передбаченого ст. 437 КК України, характерна умисна форма вини у виді прямого умислу. Вольова ознака умислу полягає у тому, що особа бажає вчинити відповідні злочинні дії, тобто цілеспрямовано виконує поставлені перед собою завдання. Така ж позиція відображена і в результатах нашого анкетування. Так, на запитання: «З якою формою вини вчиняються злочини, які полягають у пропаганді плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни?» 95% опитаних вважають, що вказані посягання вчиняються з умисною формою вини у виді прямого умислу (Додаток А).

У рамках аналізу психічного ставлення суб'єкта до вчиненого ним посягання потребує розгляду поняття помилки у кримінальному праві, характер якої може вплинути на правильність визначення змісту суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а відтак і на правову оцінку вчиненого [174, с. 256]. Наприклад, поняттям помилки вважається неправильне уявлення особи про фактичні та юридичні ознаки та властивості діяння та його наслідки [238, С. 233], як помилка особи щодо характеру та ступеня публічності небезпеки діяння та його кримінальної протиправності [202, с. 194].

Поняття юридичної помилки трактується як невірне уявлення особи про нормативно-правову сутність та наслідки вчиненого кримінального правопорушення [202, с. 196]. Її прийнято поділяти на три види: помилка у злочинності діяння; помилка у кваліфікації кримінального правопорушення; помилка у виді та розмірі покарання [177, с. 165]. Очевидно, що два останні види юридичних помилок аж ніяк не впливають на вирішення питання щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, в тому числі і за вчинення пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни. Водночас помилка у злочинності діяння може бути у двох випадках. У першому – коли помилка формує в особи уявлення, що її дії взагалі не є злочинними. Так, особа за грошову винагороду погодилась розповсюджувати листівки, у яких містились заклики до агресивної війни. Однак вона не знала про зміст цих листівок, оскільки вони були в запечатаному вигляді. Натомість її запевнили, що у таких листівках міститься інформація про можливе підвищення комунальних платежів. Таким чином, можна стверджувати, що у неї був відсутній умисел на вчинення злочину, передбаченого ст. 436 КК України, а відтак у її діях немає складу злочину. В іншому випадку можлива ситуація, коли особа вважає, що вчиняє злочин, тоді як він не передбачений КК України (наприклад, особа закликає до цесії, вважаючи, що це поняття тотожне анексії, тоді як перше вважається законним способом зміни меж території).

Що стосується поняття фактичної помилки, то воно трактується як неправильне сприйняття особи з реальними об'єктивними ознаками вчиненого нею діяння. При цьому типі помилки особа правильно оцінює правові, правові ознаки конкретного діяння як конкретного злочину, але помиляється в його фактичних ознаках. [121, с. 83]. Так, особа може помилково вважати, що її заклики доведені до відома широкого кола людей, тоді як насправді наявна протилежна ситуація, і жодна особа не чула їх змісту (наприклад, у зв'язку з поганими погодними умовами звук у мікрофоні періодично зникав). У такому випадку дії особи повинні отримати

кримінально-правову оцінку як замах на вчинення злочину, передбаченого ст. 436 КК України.

Далі необхідно з'ясувати, чи є мотив та мета обов'язковими ознаками складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту. Поняття «мотив» відповідає на питання, яке спонукає особу до руху, а «мета» визначає, власне, керунок руху [379, с. 45]. Мотиви поділяють на ті, що мають юридичне значення для кваліфікації, а також ті, що набувають значення за подальшого застосування КК України (при призначенні покарання можуть належати до обставин, які його пом'якшують чи обтяжують). А тому мотив має юридичне значення для всіх, без винятку, кримінальних правопорушень [133, с. 31]. Аналіз положень ст.ст. 436, 437 КК України свідчить про те, що мета та мотив не є обов'язковими ознаками розглядуваних складів злочинів, а тому на кваліфікацію не впливають. Попри те, вони потребують встановлення, що може «... слугувати підставою для індивідуалізації кримінальної відповідальності, оскільки без знання всіх мотивів і цілей злочину неможливо підібрати найефективніші методи виправлення та перевиховання злочинців» [23, с. 121]. Вочевидь, мотиви вчинення аналізованих злочинів можуть бути різними: корисливі мотиви, політичні мотиви, кар'єризм, ідеологічні спонукання, помста тощо (наприклад, особа може закликати до ведення агресивної війни чи брати участь у ній на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі). Показовим є те, що за результатами запропонованого анкетування на запитання: «Який мотив, на Ваш погляд, переслідує особа здійснюючи пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту?» 75% опитуваних вважають, що особа, вчиняючи злочини агресії, переслідує, за правило, корисливий мотив (Додаток А).

Таким чином аналіз складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни засвідчує,

що вони вчиняються виключно з умисною формою вини у виді прямого умислу. При цьому інтелектуальна ознака умислу полягає у тому, що злочинець повинен усвідомлювати, що його дії направлені на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави, проти якої використовуються збройні сили (ст.437 КК України), а також усвідомлювати те, що він повідомляє широкому колу осіб інформацію, зміст якої має викликати у них бажання до ведення агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту (ст.436 КК України). Вольова ознака умислу зводиться до бажання особи вчинити відповідні суспільно небезпечні дії.

Висновки до другого розділу

Констатовано, що кримінально-правова заборона пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни передбачена Розділом XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст.ст. 436, 437 КК України). Особливістю кримінальних правопорушень, закріплених у цьому розділі, є те, що вони посягають на міждержавні відносини та мають конвенційний характер. А тому «злочини агресії» існують у двох вимірах: у площині міжнародного права та внутрішньодержавного кримінального права.

Проаналізовано зміст і структуру суспільних відносин, які охороняються відповідними кримінально-правовими нормами. Встановлено, що предметом охоронюваних ст. 437 КК України суспільних відносин є суверенітет, територіальна цілісність або політична незалежність іншої держави, проти якої використовують збройні сили. Відповідні відносини складаються між такими учасниками: з однієї сторони таким учасником виступає держава або група держав (держава-агресор), яка першою незаконно застосовує збройні сили в порушення Статуту ООН, а з іншої – держава, яка потерпає від такої агресії (держава, яка зазнала агресії).

Встановлено, що юридичний зміст відносин з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності держави – це обов'язок їх учасників вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами, а відтак утримуватися в міжнародних відносинах від загрози застосування сили або її застосування для порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави, або як засобу вирішення міжнародних спорів (територіальних спорів, питань, що стосуються державних кордонів). Фактичний же зміст становить діяльність, спрямована на збереження миру, запобігання збройній агресії та збройному конфлікту.

Доведено, що дії особи повинні отримати кримінально-правову оцінку за ст. 436 чи ст. 437 КК України, якщо має місце пропаганда, планування, підготовка або розв'язування збройного конфлікту виключно міжнародного характеру, оскільки відповідні норми розміщені у Розділі XX Особливої частини КК України, який встановлює кримінально-правову заборону вчинення злочинів проти миру та безпеки людства у міжнародному просторі. З огляду на це такі норми спрямовані на охорону суспільних відносин від агресії виключно з боку зовнішніх ворогів, а не внутрішніх. У разі внутрішнього збройного конфлікту не порушуються відносини миру між державами, оскільки такий конфлікт відбувається на території конкретної держави між її урядовими збройними силами та організованими злочинними формуваннями. А тому такі дії не посягають на міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави.

Проаналізовано предмет охоронюваних ст. 436 КК України суспільних відносин, який становлять інформаційні відносини, що виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, проти якої використовують збройні сили. Носіями таких відносин, з однієї сторони, є держава в особі уповноважених нею органів, а з іншої – особа, яка здійснює пропаганду війни. Держава в особі уповноважених органів встановлює нормативні приписи та вказує правила

реалізації права на інформацію. Відтак на суб'єктів інформаційних відносин покладений обов'язок утримуватись від публічних закликів, виготовлення матеріалів із такими закликами або їх розповсюдження. У разі пропаганди війни здійснюється вплив на певне коло людей та нав'язується думка про необхідність агресивної війни або розв'язання воєнного конфлікту, що в подальшому може створити можливість вчинення відповідних злочинних дій.

Встановлено, що злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, можуть бути вчинені від імені та в інтересах юридичної особи (ч. 4 ст. 96-3). За загальним правилом, такій відповідальності підлягають особи, яким на дату скоєння злочину виповнилося 16 років. Водночас в окремих випадках може бути встановлена і вища вікова межа, з досягненням якої особа може бути піддана кримінальному покаранню (планування чи підготовку агресивної війни можуть здійснювати особи, які займають високі керівні посади, як-от глава держави, глава уряду, міністр оборони, керівник політичної партії та інші), а тому вік не може бути однаковим для всіх категорій.

Обґрунтовано, що злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, вчиняються з умисною формою вини. Мета та мотив не є обов'язковими ознаками розглядуваних складів злочинів, а тому на кваліфікацію не впливають (корисливі мотиви, політичні мотиви, кар'єризм, ідеологічні спонування, помста тощо).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ, КАРАНОСТІ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПРОПАГАНДУ, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКУ, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

3.1 Кваліфікація злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни

У теорії кримінального права під кваліфікацією кримінального правопорушення розуміють встановлення повної відповідності ознак фактично вчиненого діяння ознакам складу кримінального правопорушення, що передбачені однією чи декількома кримінально-правовими нормами [6, с. 6; 259, с.18]. Тобто при кримінально-правовій кваліфікації потрібно встановити ознаку протиправності, що зводиться до з'ясування питання, чи передбачене відповідне діяння у кримінальному законі України (визначити статтю, яка встановлює ту чи іншу кримінально-правову заборону), та вже згодом встановити відповідність ознак фактично вчиненого посягання всім ознакам кримінального правопорушення, яке передбачене відповідною статтею КК України [301, с. 164]. Зазвичай виокремлюють дві підстави кваліфікації: фактичну (інформація про вчинене кримінально-протиправне посягання, яку здобули правоохоронні органи) та юридичну (кримінально-правова норма, що передбачає ознаки кримінально-протиправного діяння) [367, с. 152; 234, с. 171–172].

Значення кримінально-правової кваліфікації для охорони прав та законних інтересів людини і громадянина, суспільства та держави важко переоцінити, оскільки від правильного застосування кримінально-правової

норми залежить загалом успіх розслідування кримінального провадження, обґрунтоване притягнення особи до кримінальної відповідальності, вирішення питання підслідності, підсудності, обрання запобіжного заходу тощо. Окрім того, від вибору кримінально-правової норми залежить можливість подальшого звільнення від кримінальної відповідальності та покарання або його відбування, застосування амністії. Відтак кваліфікація кримінального правопорушення є чи не найскладнішим видом правозастосування. Жодна інша правозастосовча діяльність, за твердженням Д. Ю. Кондратова, не вимагає врахування такої кількості особливих обставин вчинення забороненої дії, такого досконалого знання законодавства, що передбачає відповідальність за його вчинення, а також слідчо-прокурорської та судової практики [156, с. 54]. В. О. Навроцький не виключає ситуації, коли допускаються «натяжки та пересмикування» при правовій оцінці діянь, про що свідчать випадки змін у кваліфікації у процесі кримінального провадження та викликані цим процесуальні рішення, зокрема закриття кримінальних проваджень в ході досудового розслідування, скасування вироків за результатами апеляційного чи касаційного розгляду [232, с. 6].

Розвиваючи цю тезу, О. М. Кірова зазначає, що правозастосовні органи, через відсутність теоретичних розробок і практичних настанов, нерідко здійснюють кваліфікацію кримінальних правопорушень на підставі правосвідомості, інтуїції чи досвіду, що не завжди сприяє виконанню поставлених перед ними завдань. З огляду на це важливо зрозуміти, що характер помилки може значно вплинути на правильне встановлення дійсного змісту об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, на розв'язання питання правової оцінки скоєного [147, с. 3]. І такі міркування, безумовно, є слушними, оскільки помилки у кримінально-правовій кваліфікації перешкоджають втіленню принципів кримінально-правової політики та можуть призвести до необґрунтованого засудження чи виправдання особи.

Правила кримінально-правової кваліфікації на законодавчому рівні не закріплені. Водночас вони передбачені у теоретичних розробках науковців, хоча не завжди мають одностайний характер. Скажімо, В. В. Кузнецов запропонував своєрідний алгоритм здійснення правильної кваліфікації, а саме: аналіз фактичних обставин справи; пошук норм, що можуть бути застосовані; перевірка правильності тексту джерела, котре містить необхідну норму; визначення меж дії визначеної норми в часі, просторі й за колом осіб; здійснення тлумачення норми; прийняття відповідного рішення [195, с. 21].

У теорії кримінального права загальноприйнятою є позиція, що кримінально-правова кваліфікація підпорядковується певним правилам, які за рівнем узагальнення потрібно класифікувати на: загальні, типові (спеціальні) та одиничні (конкретні) [232, с. 78; 364, с. 35]. Так, загальні правила мають універсальний характер та поширюються на кримінально-правову оцінку будь-якого діяння. З-поміж них можна виокремити такі: діяння може отримати кримінально-правову оцінку, якщо воно передбачене у КК України; кваліфікація за аналогією суперечить закону; кваліфікація здійснюється з урахуванням принципів чинності кримінального закону у просторі та за колом осіб; підстава та порядок зміни кваліфікації повинні здійснюватись виключно відповідно до вимог чинного законодавства тощо [232, с. 78; 364, с. 35].

Своєю чергою, типові (спеціальні) правила кримінально-правової кваліфікації стосуються кваліфікації певних типів кримінально-протиправних посягань. До них належать: кваліфікація закінченого та незакінченого злочину; кваліфікація кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті; кваліфікація повторності, сукупності та рецидиву; кваліфікація при колізії та конкуренції кримінально-правових норм [232, с. 78; 364, с. 36]. Врешті, конкретні (одиничні) правила кримінально-правової кваліфікації застосовуються при кваліфікації певних видів кримінальних правопорушень, які є специфічними для окремих посягань [232, с. 78; 364, с. 36]. У контексті

нашого дослідження вважаємо за необхідне розглянути типові (спеціальні) правила кваліфікації, серед яких необхідно виокремити такі:

- 1) кваліфікація попередньої злочинної діяльності, що зумовлює потребу у визначенні стадій учинення аналізованих посягань;
- 2) кваліфікація співучасті у злочинах, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни;
- 3) кваліфікація сукупності кримінальних правопорушень.

Загально визнано, що стадіями вчинення кримінального правопорушення є етапи підготовки і здійснення умисного посягання, що відрізняються між собою за характером вчинення дій, моментом припинення кримінально-протиправної діяльності і ступенем реалізації протиправного наміру [130, с. 241]. Втім було б помилково вважати, що будь-яке умисне посягання проходить усі стадії (готування, замах та закінчене кримінальне правопорушення), що, вочевидь, залежить від особливостей конструкції складу кримінального правопорушення. Зокрема, існує чимало кримінально-протиправних діянь, при вчиненні яких стадія замаху є неможливою, скажімо, у разі наявності двох форм вини кримінального правопорушення або ж заподіяння шкоди при перевищенні меж необхідної оборони тощо. З огляду на це необхідно встановити можливі стадії вчинення злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Власне специфіка стадії готування зводиться до того, що кримінально-протиправні діяння, які вчиняються, не пов'язані з безпосереднім заподіянням шкоди, оскільки фактично лише створюються умови для подальшої успішної реалізації наміру винного. Відтак складно обґрунтувати суспільну небезпеку цієї стадії з урахуванням лише об'єктивних чинників [29, с. 17–18]. Таке твердження є цілком виправдане, оскільки на стадії готування важко спрогнозувати, якого злочинного результату прагнув досягти винний, а отже, і складно довести злочинний умисел. Так, як доповів головнокомандувач ЗС України Рослан Хомчак на позачерговому засіданні

ВРУ 30 березня 2021 р., останнім часом збройні сили РФ здійснюють поступове нарощення військ поблизу кордонів України на півночі, сході та півдні (у Брянській, Воронежській областях та в АР Крим). За твердженням представників РФ, таким чином вони здійснюють загальну підготовку до навчань «Захід-2021» [380]. Утім міністри закордонних справ держав так званої «Великої сімки» та представники Євросоюзу висловили своє занепокоєння щодо нарощування російських військ та закликали негайно припинити агресивні військові приготування з боку РФ біля кордонів України.

Повертаючись до питання попередньої злочинної діяльності, розглянемо передусім склад злочину, який передбачений ст. 436 КК України. З аналізу диспозиції цієї статті випливає, що стадія готування до пропаганди війни є можливою. Вона може проявлятися у разі підшукування співучасників для розповсюдження листівок чи звернень, у яких власне пропагується необхідність ведення агресивної війни. Іншим прикладом може бути спорудження сцени чи іншого приміщення, звідки здійснюватиметься відкрите звернення до громадян із відповідними злочинними ідеями чи вимогами.

Далі необхідно встановити, чи можлива стадія готування у формах вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України. Зауважимо, що законодавець в основному складі цього посягання встановив відповідальність за готування до агресивної війни як закінченого злочину, оскільки дії, які полягають в участі у змові, плануванні та підготовці агресивної війни охоплюються поняттям готування. Це, вочевидь, можна пояснити високим ступенем суспільної небезпеки аналізованого посягання. Відтак попередня злочинна діяльність кваліфікується як закінчене посягання. Так, у випадку участі у змові, що спрямована на планування, підготовку чи розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, дії особи отримують кримінально-правову оцінку як закінчений злочин без посилання на ст. 14 КК України. Ще одними із форм вчинення аналізованого посягання є планування та

підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту, зокрема складання та узгодження плану злочинних дій щодо вторгнення на територію іноземної держави (планування), пристосування засобів чи знарядь, що полягає у нарощуванні збройних сил чи накопичуванні запасів зброї (підготовка) тощо. Вказані діяння є ніщо інше як готування до вчинення злочину, караються на рівні із закінченим кримінальним правопорушенням, а тому у разі наявності таких дій посилання на ст. 14 КК України є зайвим. Своєю чергою, прикладом попередньої злочинної діяльності при розв'язуванні та веденні агресивної війни чи воєнного конфлікту є проведення розвідувальних заходів для з'ясування бойової підготовки сил супротивника, збільшення мобілізаційного резерву та їх спеціальних навчань тощо. Однак за таких умов вказані дії не слід кваліфікувати як готування до розв'язування чи ведення агресивної війни (ст. 14 – ст. 437 КК України), вони повинні отримати кримінально-правову оцінку як планування чи її підготовка (лише за ч. 1 ст. 437 КК України без посилання на ст. 14). Тобто йдеться про те, що готування до ведення агресивної війни за своїми ознаками тотожне з іншими закінченими злочинами (планування або підготовка до агресивної війни). А отже, можна зробити висновок, що для усіх форм учинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, стадія готування є неможливою.

Далі необхідно з'ясувати, чи можливий замах на вчинення кримінальних правопорушень, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. Зважаючи на те, що аналізовані посягання є злочинами з формальним складом, тому замах на їх учинення буде мати місце лише тоді, коли кримінально протиправне діяння вчинене не в повному обсязі. Втім у кримінально-правовій літературі з цього приводу є певні застереження. Так, І. В. Красницький та Л. С. Щутяк стверджують, що замах неможливий на такі кримінальні правопорушення з формальним складом: а) об'єктивна сторона яких включає лише одну обов'язкову ознаку – діяння; б) таке діяння є одномоментним (початок якого

одночасно є його закінченням, і таке діяння за жодних обставин не може бути тривалим); в) у складі такого кримінального правопорушення немає інших конститутивних об'єктивних ознак, за відсутності яких діяння кваліфікувалося б як замах на кримінальне правопорушення [170, с. 151]. Водночас В. О. Навроцький зауважує, що замах неможливий тоді, коли об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення охоплює лише одну обов'язкову дію чи бездіяльність. Відповідно, коли зазначену дію ще не розпочали виконувати, то йдеться про готування до вчинення кримінального правопорушення, однак коли вона виконана, то має місце закінчене посягання [232, с. 126]. Видається така позиція є більш прийнятною. Так, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 437 КК України, охоплює лише одне діяння у формі ведення агресивної війни. А тому власне обґрунтування ідеї війни, накопичення бойової техніки біля кордону, проходження бойової підготовки є підготовчими діями до ведення агресивної війни. З огляду на це лише сам початок застосування збройних сил однієї держави чи групи держав проти іншої вважатиметься актом агресії. З наведеного висновуємо, що замах на ведення агресивної війни є неможливим.

Що стосується інших форм вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, то з цього приводу є певні міркування. Як неодноразово зазначалось, планування, підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, є фактично готуванням до вчинення злочину. З огляду на це виникає питання: чи можливий замах на готування до вчинення аналізованого посягання? Гадаємо, що такі дії не є суспільно небезпечними, оскільки не становлять реальної загрози для миру та безпеки людства. Як приклад можна навести спробу аргументування ідеї ведення війни чи спробу придбання засобів для ведення війни тощо. З цього приводу у кримінально-правовій літературі В. О. Навроцький обґрунтовано зазначає, що «готування до готування» чи «замах до готування» у силу своєї віддаленості від

закінченого посягання не становлять суспільної небезпеки, а відтак не належать до злочинних [232, с. 158–159].

Ще одним питанням, яке потребує вирішення, є кваліфікація співучасті у злочинах, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. Під час учинення кримінального правопорушення характер та ступінь участі кожного зі співучасників є взаємозалежними, що дає змогу визначити індивідуальну караність співучасника за вчинене кримінально протиправне діяння. Водночас характер такої участі дає змогу відрізнити діяння одного співучасника від діянь іншого (приміром, організатора від пособника), а відтак його фактичну роль у вчиненому кримінальному правопорушенню. Про це, зокрема, йдеться у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. №2 [291]. В той же час у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 р. №8 [292] було зазначено, що кожна з осіб підлягає кримінальній відповідальності як співвиконавець, незалежно від того, яку роль вона виконувала (втратила чинність) [292].

У теорії кримінального права пропонують керуватися загальними правилами щодо відповідальності за співучасть у кримінальному правопорушенні, а саме: 1) усі співучасники підлягають кримінальній відповідальності за одне і те ж кримінальне правопорушення; 2) об'єктивні обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, враховуються стосовно всіх співучасників кримінального правопорушення; 3) суб'єктивні обставини, що є на стороні окремих співучасників посягання, враховуються індивідуально; 4) при недоведенні виконавцем кримінального правопорушення до кінця, з незалежних від його волі обставин, всі інші співучасники підлягають відповідальності за співучасть у готуванні чи замаху на кримінальне правопорушення [1, с. 114]. Судовій практиці відомі випадки вчинення розглядуваних злочинів у співучасті чи за попередньою

змовою групою осіб, оскільки, скажімо, підготовка чи ведення агресивної війни, вочевидь, не здійснюється одноосібно, а вимагає залучення чималої кількості осіб. Так, за вироком Рубіжанського міського суду Луганської області від 24 грудня 2019 р. особу було засуджено за ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України [188]. Злочин було вчинено за таких обставин. 2 червня 2014 р. С., діючи умисно, з особистих мотивів, разом із іншими невстановленими особами, з метою знищення живої сили та бойової техніки Збройних сил України, Національної Гвардії, підрозділів територіальної оборони, інших правоохоронних органів України на блокпостах в містах їх дислокації на території Луганської області, використовуючи автоматичну та стрілецьку вогнепальну зброю, здійснили озброєний напад та захоплення Луганського прикордонного загону. Крім того, безпосередньо здійснювали обстріли позицій, знищення живої сили та бойової техніки Збройних Сил України, Національної Гвардії, підрозділів територіальної оборони, інших правоохоронних органів України [72].

В іншій справі вироком колегії суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 1 червня 2017 р. [74], особу було засуджено за пособництво у веденні агресивної війни за попередньою групою осіб (ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України [188]). Так, О. в період із 28 червня 2014 р. по 1 липня 2014 р., діючи умисно, з особистих мотивів, з метою насильницької зміни меж території України у складі незаконного збройного формування «Народне ополчення Донбасу» терористичної організації «ДНР», виконуючи роль пособника у веденні агресивної війни проти держави України, за попередньою змовою групою осіб із іншими невстановленими учасниками терористичної організації «ДНР» здійснював функції охоронця складських приміщень, які знаходилися в м. Слов'янськ Донецької області та використовувалися указаною терористичною організацією для зберігання власних продовольчих запасів. Крім того, О. в період із 10 липня 2014 р. по 29 липня 2014 р. на виконання вказівки одного з невстановлених керівників терористичної організації «ДНР» у

с. Степанівка Шахтарського району Донецької області копав захисні окопи з позиціями для ведення стрілецького бою, які в подальшому учасниками терористичної організації використовували як захисні та вогневі позиції для ведення бою із силами антитерористичної операції. У подальшому в період зі середини серпня 2014 р. по 14 лютого 2015 р., виконуючи роль пособника у веденні агресивної війни проти держави України, перебуваючи в приміщенні Управління Служби безпеки України у Донецькій області, спільно з іншими невстановленими учасниками терористичної організації «ДНР», виконуючи визначені йому функції, для перешкодження ведення антитерористичної операції і відсічі збройної агресії РФ здійснював озброєну охорону [53]. Втім, гадаємо, що О. виступав не лише як пособник у веденні агресивної війни, а й як співвиконавець, оскільки разом зі своїми «соратниками» здійснював озброєну охорону для відсічі збройної агресії, а тому його дії потрібно кваліфікувати ще й із посиланням на ч. 2 ст. 27 КК України.

Далі потребує розгляду питання кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, зокрема й тих, які полягають у пропаганді, плануванні підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. У юридичній літературі прийнято виділяти ідеальну сукупність кримінальних правопорушень (одним діянням одночасно в один проміжок часу вчинено два чи більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями (частинами статті) КК України) та реальну (вчинення в різний проміжок часу двох чи більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями (частинами статті) КК України) [53, с. 27]. Так власне прикладом ідеальної сукупності злочинів є ведення агресивної війни із застосуванням засобів заборонених міжнародним правом (із використанням біологічної чи хімічної зброї). В такому випадку дії особи мають отримати кримінально-правову оцінку за ч. 2 ст. 437 та ч. 1 ст. 438 КК України. Натомість прикладом реальної сукупності злочинів є випадки, коли особа виготовляє матеріали із закликами до ведення агресивної війни та в подальшому бере участь у її підготовці (ст. 436 та ч. 1 ст. 437 КК України).

У судовій практиці існують випадки вчинення кримінальних правопорушень за сукупністю. Так, за аналіз судової статистики, яку веде Державна судова адміністрація України свідчить про те, що у 2018 р. було засуджено 7 осіб за сукупністю злочинів (за ч.2 ст.437 та іншою статтею Особливої частини КК України) [127]. Натомість, у 2019 р. їх кількість дещо зменшилась (2 особи) [128]. Як приклад наведемо вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р. [66]. У зв'язку з суспільно-політичною кризою в Україні В. відмовився від здійснення конституційних прав, покладених на нього Президентом України. Після прибуття на територію Російської Федерації останній вступив у змову з російською владою, яка вирішила використати його як пособника в агресивній війні, призначивши йому роль у спільному плані, який передбачав вчинення протиправних дій від його імені, в т.ч. законний президент України. спроби узаконити вторгнення підрозділів Збройних Сил Російської Федерації на територію півострова АРК та виправдати окупацію цієї території України.

Діючи за вказівками російської влади, виконуючи свій намір і відведену йому роль, створюється образ легітимності влади держави-агресора та створюється видимість законності вторгнення та окупації Збройних Сил України. щоб порушити його суверенітет. За мотивами він подав і представив представникам російської влади письмову заяву, ніби законного президента України, такого змісту: «Як законний президент України заявляю! Події на Майдані та незаконне захоплення влади в Києві призвели до того, що Україна опинилася на межі громадянської війни, в країні панує хаос і анархія, під загрозою життя, безпека та права людини, особливо на південному сході і в Криму є відкритий терор і насильство, людей переслідують з політичних і мовних мотивів, тому я звертаюся до Президента Росії з проханням використовувати Збройні Сили Російської Федерації для відновлення порядку, стабільності та захисту населення України. Своїми навмисними протиправними діями В. сприяв іноземній державі (РФ) та її представникам у підривній діяльності проти України,

державною зрадою допоміг російській владі вести агресивну війну з Україною.

Ця заява була використана 1 березня 2014 року як одна з підстав для звернення Президента до Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації про надання згоди на використання Збройних Сил України, а також для публікації та розповсюдження в Рада Безпеки ООН як офіційний документ. і спроба виправдати військову окупацію Кримського півострова. Таким чином обвинувачений допоміг органам влади та офіцерам Збройних сил РФ забезпечити військову окупацію території Кримського півострова шляхом агресивної війни. Дії винного отримали кримінально-правову оцінку за ст. 111; ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 437 КК України [66]. Така позиція суду є справедливою, оскільки відповідає фактичним обставинам кримінального провадження. Засуджений, виконуючи обов'язки Президента України, виступав гарантом державного суверенітету й територіальної цілісності України, склав присягу на вірність українському народу. Водночас він апелював в офіційному зверненні до діючого Президента РФ із проханням використати Збройні Сили РФ для начебто відновлення миру та стабільності держави, чим сприяв державі-агресору у захопленні частини території України.

Беззаперечним є той факт, що збільшення ризику появи помилок при здійсненні кримінально-правової кваліфікації зумовлене відсутністю законодавчо визначених правил в цій частині. Такі помилки у теорії кримінального права прийнято класифікувати на різні групи. Скажімо, В. О. Навроцький вважає, що неправильне застосування положень КК України може мати місце у таких випадках: «підміни» статей кримінального закону (замість статті, яка підлягає застосуванню, здійснюється посилання на іншу статтю); «надлишкового» застосування статей КК України (поряд із статтями КК України, які мають бути застосовані, кримінальне протиправне діяння оцінюється з використанням таких, які цього випадку не стосуються); «пропуску» статей КК України (незастосуванні їх за наявності до того

відповідних підстав) [232, с. 370]. Н. Ф. Кузнєцова також виокремлює групи кваліфікаційних помилок, до яких відносить: встановлення складу кримінального правопорушення в діяннях, коли він відсутній; неправильний вибір норми КК України для кваліфікації кримінального правопорушення; невизнання наявності складу кримінального правопорушення в діяннях, де він має місце [196, с. 21]. Про існування помилок у кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України, свідчать і результати нашого анкетування. Так, на запитання: «Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст.436, 437 КК України?» 33% респондентів зазначили, що у їхній практиці такі траплялися (Додаток А).

Однією з найбільш поширених помилок при здійсненні кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є «надлишкове» застосування статей КК України. Йдеться про випадки, коли злочинні дії, які полягають у веденні агресивної війни, кваліфікують ще й за іншими статтями КК України. Як приклад доречно навести вирок колегії суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 16 травня 2016 р. [74]. На початку травня 2014 р. громадянин України ОСОБА_5 під впливом інформації з мас-медіа РФ, а також закликів невстановлених на цей час представників терористичної організації «Донецька народна республіка» (Далі «ДНР») вирішив взяти участь у веденні агресивної війни проти України шляхом здійснення актів застосування збройної сили у складі терористичної організації «ДНР».

Діячи умисно, відповідно до відведеної ролі у сфері спільної злочинної дії та з метою виконання покладених на нього функцій, як співвиконавець, із використанням автомата та патронів до нього здійснив акти застосування збройної сили проти держави України в особі представників сил АТО, а саме: 1) здійснював пропускний режим шляхом зупинки, огляду автомобілів та перевірки документів громадян на блокпосту терористичної організації «ДНР»; 2) охороняв важливі об'єкти, техніку та озброєння терористичної

організації «ДНР», чим протидіяв силам АТО у відновленні контролю за вказаною територією; 3) збирав детальну інформацію про переміщення та розташування підрозділів Збройних Сил України, що беруть безпосередню участь у проведенні Антитерористичної операції у Донецькій області, яку передавав іншим учасникам терористичної організації з метою вогневого ураження сил АТО. На підставі наведеного колегія суддів прийшла до висновку про винуватість обвинуваченого у вчиненні таких злочинів, зокрема за ч. 1 ст. 258-3 КК України (участь у терористичній організації); ч. 1 ст. 263 КК України (носіння, зберігання та придбання вогнепальної зброї і бойових припасів без законодавчого дозволу); за ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України (ведення агресивної війни за попередньою змовою групою осіб) [52].

Така позиція суду видається спірною з певних міркувань. Агресія щодо однієї держави з боку іншої з метою захоплення відповідної території завжди здійснюється із використанням зброї, без якої, очевидно, не можливо силовими методами реалізувати злочинні плани. З огляду на це, видається, що кваліфікація дій винного за ч. 1 ст. 263 КК України як незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами [188] є зайвою. Дії обвинуваченого також не потребують додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 258-3 КК України, оскільки створення так званих «ДНР» та «ЛНР» є лише частиною злочинного плану РФ зі силового захоплення території України. А тому дії, які полягають у веденні агресивної війни та спрямовані проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави охоплюють злочинну діяльність терористичних організацій чи непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, руйнування чи пошкодження об'єктів, вчинення підпалів тощо. З урахуванням сказаного, видається, що дії обвинуваченого повинні отримати кримінально-правову оцінку лише за ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України [188].

Наступним видом помилок при здійсненні кримінально-правової кваліфікації аналізованих злочинів є «підміна» статей кримінального закону,

тобто неправильний вибір норми для кваліфікації злочину. Прикладом тут слугуватиме вирок колегії суддів Волноваського районного суду Донецької області від 23 вересня 2015 р. Обвинувачений Ю. сприяв діяльності терористичної організації за таких обставин: протягом січня 2015 р., діючи умисно, за власної ініціативи сприяв діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка», утвореної 7 квітня 2014 р. в м. Донецьку, одним із основних завдань є зміна кордонів території та державного кордону України у спосіб, що суперечить порядку, передбаченому Конституцією України. Ю. Він усвідомлював, що головною метою терористичної організації «ДНР» є примусова зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, зміна кордонів території України та державного кордону. Обвинувачений за власною ініціативою з метою сприяння злочинній діяльності терористичної організації «ДНР» з метою дестабілізації суспільно-політичної ситуації та втрати авторитету органів державної влади України умисно збирав та надав їй учасникам детальні дані. про розташування, кількість, маршрути українських та інших військових формувань України, які беруть участь в антитерористичній операції у Волновському районі Донецької області, зокрема в селах Волноваського району, Рибинське, Ближне, Бугас, для подальшого використання ними при здійсненні терористичної діяльності проти органів державної влади та військових формувань України, а саме для проведення артилерійських обстрілів місць дислокації військовослужбовців та військової техніки Збройних Сил України та інших військових формувань України, які беруть участь у антитерористичних операціях. операція. За рішенням суду обвинувачений визнаний винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-3 Кримінального кодексу України (сприяння терористичній організації) [49].

Така кваліфікація дій відповідача викликає певні сумніви. Перш за все, у вирокі зазначено, що головною метою терористичної організації «ДНР» є примусова зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної

влади в Україні та зміна кордонів території та державного кордону України. За таких умов відповідні кримінальні протиправні дії мали б отримати кримінально-правову оцінку ще й за іншими статтями (ст.ст. 109, 110 КК України). Однак у цьому разі посягання на територіальну цілісність держави здійснювалося би з її середини, тобто відбувався би внутрішній конфлікт, чого насправді немає. А тому, вважаємо, що зазначені дії є ніщо інше як ведення агресивної війни, оскільки створення так званих «ЛНР» та «ДНР» та участь у їх злочинній діяльності є лише певним етапом, так званим елементом у системі заходів держави-агресора, які спрямовані на захоплення території нашої держави.

Уже в іншому вирокі суду схожі за своїм змістом і характером злочинні діяння отримують кримінально-правову оцінку за ст. 437 КК України. Так, відповідно до вироку Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 вересня 2017 р.[54], обвинувачений вів спостереження за місцем розташування артилерії Збройних Сил України та передав цю інформацію по рації учасникам терористичної організації «ДНР» для подальшого використання у здійсненні терористичної діяльності проти законних військових формувань України. Суд кваліфікував його дії як співвиконавство у веденні агресивної війни проти України (ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст.437 КК України [188]) [54]. Це, вочевидь, зумовлено, найперше невизначеністю ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 437 КК України, а саме діяннями у формі «планування», «підготовки», «розв'язування» та «ведення» агресивної війни. Нерідко такі дії переплітаються з тими, що полягають в участі у діяльності непередбачених законами України воєнізованих формувань (ст. 260 КК України) або у сприянні діяльності терористичної організації (ст. 258-3 КК України [188]). По-друге, така неоднозначність (протилежність позицій) у кваліфікації тотожних злочинних проявів зумовлена різною офіційною юридичною оцінкою подій на Сході України. Відповідно до ЗУ «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 15

жовтня 2014 р. [289], бойові дії, що відбувалися на Сході України, були офіційно іменовані як антитерористична операція у період з 14 квітня 2014 р. до 24 лютого 2018 р. (практично чотири роки). А тому очевидно, що ведення агресивної війни як такої у більшості випадків отримало кримінально-правову оцінку не за ст. 437 КК України, а за ст. 258-3 КК України як сприяння діяльності терористичної організації.

Період завершення антитерористичної операції відбувся з моменту набрання чинності Законом України «Про особливості державної політики зі забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганських областях» від 24 лютого 2018 р. (втратив чинність), в якому вказувалось, «що збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності. На теперішній час, Законом України від 21 квітня 2022 року, внесені зміни до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території [288].

Ще одним різновидом помилок, які трапляються при здійсненні кримінально-правової кваліфікації аналізованих посягань, є невизнання наявності складу кримінального правопорушення в діяннях. Прикладом цьому слугує вирок Дружківського районного суду Донецької області від 21 вересня 2017 р., відповідно до якого обвинуваченого було виправдано за ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України [188]. Водночас органами досудового розслідування було встановлено обставини, за яких було вчинено цей злочин. Так, громадянин П. за власної ініціативи, діючи з метою участі в злочинній діяльності самопроголошеної так званої «Донецької народної республіки» про дестабілізацію суспільно-політичної обстановки та втрати авторитету органами державної влади України, на усну пропозицію її учасників, у червні 2014 р. вступив до так званої «спецбригади «Восток» та був забезпечений військовою камуфльованою формою одягу, а також вогнепальною зброєю

(пістолет «ПМ», автомат «АК»), босприпасами до неї, виконуючи, відповідно, функції стрільця так званого «1 взводу 1 роти» (у червні-вересні 2014 р.) та зброяра і старшини так званої «5 роти 2 батальйону» «спецбригади «Восток». Перебуваючи у складі цього непередбаченого законом збройного формування в період із червня 2014 р. по 27 лютого 2015 р., брав участь у їхній злочинній діяльності, а саме ніс чергову службу з вогнепальною зброєю на так званих «блок-постах» в Калінінському районі м. Донецька та в Ясинуватському районі Донецької області, а також здійснював обслуговування і ремонт озброєнь спецбригади «Восток».

Під час виконання обвинуваченим вказаних функцій він використовував позивний «Коробочка», наданий йому невстановленими органами досудового розслідування учасниками непередбачених законом збройних формувань «спецбригада «Восток». Утім зазначені злочинні дії П. було припинено військовослужбовцями ЗСУ та співробітниками Управління СБУ в Донецькій області через його затримання. Обвинувачений при затриманні був одягнений у військову форму, на рукаві якої був шеврон із надписом «батальйон «Восток», мав при собі вогнепальну зброю та заламіноване посвідчення батальйону «Восток» зі своїм фото і зазначенням позивного «Коробочка», а також пластикову картку з написами «Батальйон «Восток» та фотозображенням особи, зовні схожої на П., літерними та цифровими позначеннями «Министерство государственной безопасности ДНР. Батальйон «Восток», «Коробочка», «Vostok» із відтиском печатки «Патриотические силы Донбасса, Батальйон Восток, г. Донецк».

Утім колегія суддів дійшла висновку, що П. підлягає виправданню в межах обвинувачення за ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України [188].

Це підтверджується відсутністю доказів того, що обвинувачений вживав адміністративних заходів для реалізації агресивних планів, загальне керівництво всіма силами, які беруть участь у війні чи збройному конфлікті, керівництво збройними силами, ведення військових дій, зміну плану дій, формування нових планів військових дій [44].

Очевидно, відповідне рішення колегії суддів ґрунтувалося на розумінні того, що суб'єкт складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 437 КК України [188], є спеціальним, а тому дії П. не отримали кримінально-правової оцінки за цією статтею. Однак, гадаємо, що така кваліфікація є помилковою, позаяк суб'єкт ведення агресивної війни є загальним (ця позиція обґрунтовувалась у підрозділі 2.3. дослідження). Відомо, що неоголошена агресивна війна РФ проти України розпочалася 20 лютого 2014 р., коли на територію АРК без розпізнавальних знаків вступили російські військові. В подальшому за безпосереднього керівництва і підтримки РФ було створено псевдореспубліки «ДНР» і «ЛНР» (7 квітня та 27 квітня 2014 р.), злочинна діяльність яких була власне спрямована на зміну меж території України, а тому фактично відбулося незаконне відокремлення від нашої держави частини її території. Очевидним є те, що «ДНР» і «ЛНР», а також усі непередбачені законом воєнізовані або збройні формування, які перебувають у їхньому складі, є проектом РФ, мета якого – посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність нашої держави. З огляду на зазначене, вважаємо, що участь особи у такому незаконному військовому формуванні, виконання злочинних наказів керівництва та вчинення інших кримінальних протиправних дій, направлених на протидію Збройним Силам України, які на Сході нашої держави захищають її територіальну цілісність та недоторканність, є ніщо інше як ведення агресивної війни.

Ще одним етапом під час вивчення питань кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, критерієм розмежування яких є їхні ознаки. У теорії кримінального права зазначається, що суміжними є ті склади кримінальних правопорушень, які мають схожі ознаки у різних комбінаціях, а тому відмінні ознаки виконують роль критеріїв відмежування [369, с. 151–153]. Останні існують у трьох різновидах: 1) ті склади кримінальних правопорушень, які не мають між собою спільних ознак, окрім як осудності та віку, з якого може

наставати кримінальна відповідальність; 2) мають невелику кількість загальних ознак; 3) склади є тотожними, за винятком однієї ознаки [330, с. 80]. Очевидно, що у практичній діяльності існують труднощі при розмежуванні лише тих складів кримінальних правопорушень, які є спорідненими та збігаються за низкою ознак. Зокрема, як влучно зауважує Д. Ю. Кондратов, труднощів у встановленні явно відмінних ознак не виникає – непростим є завдання визначення неочевидних, латентних відмінних ознак, що може бути успішно вирішено за умови використання правильної методики, яка передбачає здійснення всіх необхідних досліджень послідовно та системно [329, с. 55]. Загальноприйнятим є алгоритм відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, який запропонував В. О. Навроцький. Учений зауважує, що передусім необхідно визначити спільне (таке, що об'єднує об'єкти, які диференціюються, і, які відзначаються як споріднені). Далі належить вивести ознаки, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою. Тоді залишається встановити, у чому полягає відмінність розмежувальних ознак [231, с. 59]. У кримінальному законі передбачений перелік складів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (ч. 2 ст. 109 – публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій [188]; ч. 1 ст. 110 – публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України) [188]; проти громадської безпеки (ст. 258-2 – публічні заклики до вчинення терористичного акту) [188]; проти громадського порядку та моральності (ст. 295 – заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку [188]; ст. 299 – публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій) [188]; проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. 442 – публічні

заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [188]), які є суміжними зі складом злочину, що встановлює кримінально-правову заборону пропаганди війни (ст. 436 КК України [188]).

Дотримуючись запропонованого В. О. Навроцьким алгоритму відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, насамперед виокремимо спільні ознаки аналізованих складів злочинів. Незважаючи на те, що злочини, передбачені ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 та ст. 436 КК України [188], розміщені у різних розділах КК України, їхні родові об'єкти певною мірою взаємопов'язані. Так, родовим об'єктом складів злочинів Розділу I є основи національної безпеки держави, натомість Розділу XX – мир та безпека людства. Водночас у разі ведення агресивної війни однією державою чи групою держав проти іншої під загрозою опиняються не лише відносини миру між державами, а й національна безпека як така. Що стосується безпосереднього об'єкта складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України [188], то він може збігатися. Зокрема, з аналізу диспозиції ст. 110 КК України очевидно, що ним є суспільні відносини в частині забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України, тоді як безпосереднім об'єктом пропаганди війни є суспільні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави (на основі аналізу поняття агресії згідно зі ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.). Збігаються аналізовані посягання і частково за ознакою предмета складів злочинів, оскільки, відповідно до ст. 110 КК України, наявні заклики до зміни кордонів у порушення порядку, регламентованого конституційно. Водночас у ст. 436 КК України йдеться про заклики до агресивної війни, що охоплює також посягання на територіальну цілісність.

Відтак у судовій практиці України виникають труднощі при розмежуванні складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 110 та ст. 436 КК України [188], що призводить до неточностей кримінальної правової

кваліфікації. Як підтвердження означеної позиції варто знову навести вирок Тернопільського міськрайонного суду від 11 червня 2015 р. Так, у березні 2014 р. в обвинуваченої Л., у період збройної окупації РФ частини території України –АРК, виник злочинний намір, спрямований на публічні заклики до вчинення умисних дій з метою зміни меж території України, всупереч положень Конституції України. Реалізуючи свій злочинний намір, використовуючи ноутбук, підключений до всесвітньої мережі Інтернет, вона розмістила публікацію, яка містить публічні заклики ввести іноземні війська держави агресора на територію України такого змісту: «Просимо вас відправити на Тернопільщину, як один з головних осередків фашизму партії «Свобода» та Правового сектору, захисників, як ви це зробили у Криму. Допоможіть нам, як наші батьки допомагали світові під час боротьби із Гітлером і формуваннями УПА та бандерівцями, які сьогодні залякали усе наше населення...». Вказані дії органом досудового розслідування та судом кваліфіковані за ч. 1 ст. 110 КК України [188] як публічні заклики до вчинення умисних дій з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України [76]. Втім така кваліфікація дій обвинуваченої є дещо помилковою, оскільки Л. закликала до безпосереднього нападу з боку іншої держави, а саме до застосування агресії з боку РФ щодо України. Відтак у цьому разі йдеться про публічні заклики до агресивної війни (ст. 436 КК України).

Аналогічна ситуація простежується й у вирокі Ковпаківського районного суду м. Суми від 21 жовтня 2015 р. Обвинуваченого було засуджено за ч. 1 ст. 110 КК України [188], за те, що останній розмістив такий запис у соціальній мережі «Вконтакте»: «Донбасс, ПМОП «Беркут» – оплот спокойствия страны»: «Братья русские! Спасибо, что забрали Крым! Заберите же нас (Днепропетровскую, Харьковскую, Донецкую, Луганскую, Николаевскую, Одесскую, Херсонскую, Запорожскую области). Не оставьте нас на растерзание фашистам с западных областей! Мы верим в вас!» [47]. З огляду на допущені помилки при наданні кримінально-правової оцінки

зазначеним посяганням, вкрай важливо вирізняти злочини, передбачені ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України [188], за ознакою адресата публічних закликів. Як бачимо, у цих двох виразах судів обвинувачені звертаються за підтримкою до РФ, щоб та відправила своїх «захисників» (як це зроблено в Криму) і забрала до свого складу також інші області. У цьому разі дії обвинувачених підпадають під ознаки складу пропаганди війни. Однак якби містились заклики до «своїх» громадян (співвітчизників) від'єднатись від території держави, як-от, наприклад, «жителі Закарпаття, давайте боротись за від'єднання від території України. Вийдемо на акції протесту зі зброєю в руках», то наявні будуть публічні заклики до зміни меж території, на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

Склади злочинів, що передбачені ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України [188], також певною мірою збігаються за ознаками об'єктивної сторони, а саме діями у формі публічних закликів до вчинення злочинного посягання, а також розповсюдження матеріалів із відповідними закликами. Окрім наявних спільних ознак, варто виокремити й розмежувальні. Такими є безпосередній об'єкт (ч. 2 ст. 109 – суспільні відносини, що виникають з приводу охорони конституційного ладу або державної влади; ч. 1 ст. 110 – суспільні відносини, що виникають з приводу охорони територіальної цілісності і недоторканності України; ст. 436 – суспільні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, у сфері здійснення права вільно поширювати інформацію) та окремі ознаки об'єктивної сторони складів злочинів (скажімо, лише у ст. 436 КК України встановлена кримінально-правова заборона виготовлення матеріалів із закликами до пропаганди війни з метою їх розповсюдження).

Суміжними зі складом пропаганди війни є також ті складі злочинів, що передбачені ст. 258-2, ст. 295, ст. 299 та ст. 442 КК України. Наведені посягання збігаються за ознаками об'єктивної сторони, а саме: публічні заклики до вчинення злочинних дій, виготовлення матеріалів з метою їх

розповсюдження та розповсюдження таких матеріалів. Натомість вони різняться передусім за об'єктом, яким є суспільні відносини щодо підтримання громадського порядку (ст. 295), суспільні відносини в частині забезпечення принципів моральності, що проявляються у ставленні людини до тварини (ст. 299), суспільні відносини, що покликані забезпечувати належні умови існування національної, етнічної, расової чи релігійної групи (ст. 442). Розмежувальною є також ознака предмета розглядуваних складів злочинів, оскільки мають місце заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295), до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), що мають ознаки жорстокого поводження (ст. 299), до агресивної війни (ст. 436), до геноциду (ст. 442).

Окрім того, суміжними зі складом злочину, передбаченого ст. 437 КК України, слід вважати склади злочинів за ст.ст. 110, 110-2, 111 та 447 КК України. У наведених кримінально-протиправних посяганнях частково збігається безпосередній об'єкт, яким є територіальна цілісність і недоторканність держави. Така думка випливає з аналізу диспозицій наведених статей, у яких міститься чітка вказівка на означений об'єкт. Скажімо, безпосереднім об'єктом складу злочину «державна зрада» є суспільні відносини, що покликані забезпечувати суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність, обороноздатність, державну, економічну та інформаційну безпеку України [286]. Що стосується складу злочину «планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», то таким об'єктом визнаються міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави [286]. Також спільними у складах злочинів, передбачених ст. 437 та ст. 110 КК України, є суспільно небезпечне діяння, а саме посягання на територіальну цілісність та недоторканність держави. З огляду на це, нерідко у правозастосовній діяльності допускаються помилки під час здійснення кримінально-правової кваліфікації. Так, вироком Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 9 вересня 2014 р. Ю. був засуджений за ч. 5 ст.

27 – ч. 1 ст. 110 КК України, тобто як за пособництво у посяганні на територіальну цілісність України. Злочин було вчинено за таких обставин. Обвинувачений з метою підтримки ідей стосовно відокремлення та виходу Донецького регіону із складу України та подальшого його вступу на правах суб'єкта до складу Російської Федерації зі середини квітня 2014 р. і до 21.07.2014 р. сприяв шляхом надання безпосередньої допомоги представникам незаконних збройних формувань «Донецька народна республіка» (ДНР). Вказана допомога полягала у наданні бойовикам ДНР послуг перевезення їхнього особового складу на незаконні блокпости, які були виставлені по Донецькій області представниками ДНР [46], а також у доставці бойовикам продуктів харчування, побутових речей, лікарських засобів [46]. Така кваліфікація дій Ю. є не правильною, оскільки, як неодноразово зазначалось у роботі, так звані ДНР та ЛНР є «проектом» РФ, метою якого є захоплення території нашої держави. А тому засуджений здійснював пособництво у веденні агресивної війни (ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 437 КК України). З огляду на наведене, задля уникнення таких помилок необхідно зважати на те, що планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни завжди здійснюється іншою державою чи групою держав чи відбувається за їхньої підтримки, тоді як умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України [46], вчиняються виключно «своїми громадянами».

Розмежувальними є ознаки об'єктивної сторони аналізованих посягань (ст. 110-2 – фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону [188]; ст. 111 – перехід на бік ворога; шпигунство; надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [188]; ст. 437 – планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни [188]; ст. 447 – вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців, їх участь у збройному конфлікті) та суб'єкта учинення злочину (громадянин України – ст. 111; найманець – ст. 437; загальний

суб'єкт – ст. 110-2; спеціальний суб'єкт – у формах планування, підготовки та розв'язування агресивної війни).

Таким чином, аналіз судової практики України щодо надання кримінально-правової оцінки діям, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, засвідчує, що досі не вироблено сталого підходу до кваліфікації аналізованих посягань. Розгляд типових (спеціальних) правил кваліфікації дає змогу зробити висновок, що для усіх форм учинення злочину, передбаченого ст.437 КК України стадія готування є неможливою. Встановлено, що планування, підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій є фактично готуванням до вчинення злочину. А тому вчинення замаху на вказані дії (фактично замаху на готування) не є суспільно-небезпечним, оскільки не становлять реальної загрози для миру та безпеки людства.

3.2 Караність та призначення покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни

Будь-яке дослідження кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого кримінального правопорушення буде неповним, якщо не розглядати питання караності та призначення покарання.

У кримінально-правовій санкції відображаються наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння, а тому вона виступає своєрідним гарантом законності та мірилом диференціації кримінальної відповідальності [246, с.234]. Санкція виступає мірилом диференціації кримінальної відповідальності та слугує так би мовити гарантом законності [246, с.234]. У ній визначено межі покарання, яке може бути застосоване у випадку, якщо особа вчинить кримінальне правопорушення. Однак в теорії кримінального права рефреном звучить думка про розбалансованість санкцій кримінально-

правових норм, оскільки нерідко законотворцем за однотипні посягання встановлено кардинально різні покарання [309, с. 261; 89, с. 222], що є алогічним. А тому на думку Н. О. Гуторової, законодавчі рішення не завжди є виваженими щодо покарань за вчинення окремих кримінально-протиправних діянь, а інколи виглядають інтуїтивними [92, с. 217]. Схожої позиції дотримується Є. В. Пилипенко, вказуючи, що законотворець часом не обґрунтовує окреслені ним межі санкції кримінально-правової норми або як орієнтир обирає санкції статей встановлюють кримінально-правову заборону за однорідні посягання [261, с. 168–169].

Очевидно, що у межах розгляду питань караності за вчинення так званих злочинів агресії, навряд чи можливо системно змінити підхід законодавця у частині запровадження виду та розміру покарання за вчинене кримінально протиправне діяння, втім такий аналіз дозволить з'ясувати настільки є ефективним та справедливим розмір покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Першочергово необхідно встановити належність розглядуваних злочинів до певної категорії тяжкості. З аналізу ст.12 КК України випливає, що пропаганда війни відноситься до нетяжкого злочину (ст.436 КК України). Натомість, санкція ст.437 КК України передбачає покарання від семи до дванадцяти років (ч.1 ст.437 КК України) та від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі (ч.2 ст.437 КК України), що свідчить про те, що розглядувані посягання є особливо тяжкими злочинами.

Санкції статей, які встановлюють кримінально-правову заборону «злочинам агресії» є одиничними (ст.437 КК України), альтернативними (ст.436 КК України) простими, відносно визначеними (ст.436, ст.437 КК України).

Загальновизнано, що для уникнення законодавчих хиб при побудові санкцій слід враховувати відповідні правила. Передусім, варіативність кримінально-правової санкції не може бути надмірно великою,

альтернативна кримінально-правова санкція не повинна передбачати більш як три види покарання. Так, за пропаганду війни щодо особи може бути застосовано покарання у виді виправних робіт, арешту та позбавлення волі. Тобто законодавцем при конструюванні санкції аналізованої статті було враховане вищевказане правило. Санкція ж ст.437 КК України передбачає безальтернативне покарання (позбавлення волі), що також є виправданим кроком, оскільки посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави має особливо високий ступінь суспільної небезпеки, що власне повинно виключати можливість передбачення у санкції ст.437 КК України альтернативного (більш м'якого) покарання.

Науковцями неодноразово підіймалося питання щодо застосування законодавцем у санкції кримінально-правової норми широких меж, що на їх думку розширює межі суддівського угляду. З цього приводу висловився С. І. Дементьєв, вважаючи, що у випадку, коли санкція статті визначає покарання у виді позбавлення волі, то розрив між її межами не може сягати вище 5 років [101, с. 142]. Відповідне правило не було порушено законодавцем при конструюванні санкції ст.437 КК України, оскільки розрив між нижньою та верхньою межею складає п'ять років.

Наступною важливою вимогою, якої не слід уникати при побудові кримінально-правової санкції є те, що мінімальна межа санкції статті кваліфікованого виду кримінального правопорушення не повинна «заходити» за максимальну межу некваліфікованого [334, с. 589].

Очевидно це правило не слід застосовувати до санкції ст.436 КК України, оскільки у цьому складі злочину не передбачено кваліфікуючих ознак. В той же час відповідна вимога була проігнорована при побудові санкції ст.437 КК України (ч.1 – позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; ч.2 - позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років) [188]. Тобто виходить, що за участь у змові, що спрямована на підготовку до агресивної війни чи воєнного конфлікту та безпосереднє

ведення агресивної війни (що є більш суспільно небезпечним) може бути призначене однакове покарання (10, 11 або 12 років позбавлення волі), що є алогічним.

Також простежуються й інші невідповідності. Як попередньо зазначалося, у санкціях ст.437 КК України встановлено покарання у виді позбавлення волі [188]. В той же час у Загальній частині КК України передбачено положення про заборону застосування покарання у виді довічного позбавлення волі за попередню злочинну діяльність, крім випадків вчинення злочинів, передбачених ст.437-439 КК України. Однак такий вид покарання не встановлений у ч.1 ст.437 КК України, яка передбачає відповідальність за планування, підготовку до агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові [188] на вчинення таких дій, що є фактично попередньою злочинною діяльністю.

У теорії кримінального права усталеною є позиція, що санкція статті повинна не лише відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, але бути погоджена з тими санкціями, які встановлені в однотипних кримінальних правопорушеннях [101, с. 32]. Тобто мова йде про те, що законодавець має встановлювати приблизно однакові покарання за ті кримінальні правопорушення, які є «спорідненими» за рівнем суспільної небезпеки. У КК України передбачено цілу низку норм у яких встановлена кримінально-правова заборона пропаганди (чч. 2, 3 ст. 109; ст. 110; ст. 258-2; ст. 295; ст. 299; ч. 2 ст. 442). При цьому однотипними у цій системі слід вважати кримінальні правопорушення, які полягають у публічних закликах до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу [188] (чч. 2, 3 ст. 109 КК України), публічних закликах до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України (ст. 110 КК України) [188] та публічних закликах до агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту (ст.436 КК України). Такий висновок ґрунтується на тому, що вищевказані злочини посягають на суспільні відносини, що виникають у

зв'язку з охороною територіальної цілісності держави та її суверенітету. Тобто вказані злочини є так би мовити «спорідненими».

З аналізу санкцій цих статей випливає, що законодавцем встановлені різні покарання за вчинення «однотипних» злочинів, що є свідченням відсутності системного підходу при побудові кримінально-правових санкцій. Так, найменш суворою є відповідальність за публічні заклики до агресивної війни (три альтернативних покарання у виді виправних робіт (до двох років), арешту (до шести місяців) та позбавлення волі (до трьох років). В той же час за вчинення злочину, передбаченого чч.2, 3 ст.109 КК України встановлено два альтернативних покарання (обмеження або позбавлення волі до трьох років). Врешті, позбавленню волі (від трьох до п'яти років) підлягає особа за публічні заклики до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону [188] (ст.110 КК України).

Такий стан речей зумовлений тим, що у ч.1 ст.110 КК України встановлена кримінально-правова заборона не лише публічних закликів, але й умисних дій, направлених на зміну меж території України, які очевидно становлять більший ступінь суспільної небезпеки у порівнянні з публічними закликами. Така позиція знайшла підтвердження і в ході аналізу судової практики України, де засудженим за публічні заклики до вчинення злочинних дій, що передбачені ч.1 ст.110 КК України зазвичай призначають середній розмір покарання в межах санкції статті (три роки позбавлення волі) [39; 41; 65; 70; 71; 63].

З огляду на те, що злочини, які передбачені ст.ст.109, 110 та ст.436 КК України є «спорідненими» посяганнями, то кримінально-протиправні діяння, які охоплюються відповідними складами злочинів, повинні каратись співмірно. У кримінально-правовій науковій літературі увага звертається на можливість порушення територіальної цілісності як внаслідок внутрішнього сепаратизму (заворушення відбуваються всередині держави, наприклад, з боку національних меншин), так і зовнішнього (напад іншої держави) [322, с. 80]. Якщо дотримуватись такого підходу, то за таких умов зовнішнім

сепаратизмом слід вважати ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту однією державою (групою держав) проти іншої. Натомість, внутрішній сепаратизм охоплюватиме дії, вчинені з метою зміни меж території держави (ст.110 КК України), а також дії, які спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ст.109 КК [188]).

Вказані злочини без заперечень відносяться до таких, що мають підвищений ступінь суспільної небезпеки, а тому важко переоцінити завдані наслідки. Втім з аналізу диспозиції ст.110 КК України випливає, що відповідне посягання не обов'язково вчиняється у насильницький спосіб. Як приклад можна навести «Договір про приєднання до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» [109], який мав місце після проведення незаконного референдуму на території АРК (18 березня 2014 р.) [109]. В той же час ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту завжди полягає у насильницьких діях та характеризується масовими вбивствами, спричиненням різного ступеня тілесних ушкоджень, знищенням об'єктів інфраструктури. Такі діяння у порівнянні з тими, що передбачені ст.109 та ст.110 КК України мають більш масштабний характер і є більш загрозливими, оскільки посягають на безпеку існування людства як такого. З урахуванням вищенаведеного, видається, що пропаганда війни чи воєнного конфлікту щонайменше повинна бути рівнозначним посяганням із тими, що передбачені ст.109 та ст.110 КК України [188]. Тому цілком логічно випливає висновок, що покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі у санкції ст.436 КК України (виправні роботи та арешт) є надмірно лояльним, оскільки не відповідає характеру та ступеню суспільної небезпеки.

Як додатковий вид покарання у санкціях ч.2,3 ст.109 та ст.110 КК України передбачено конфіскацію майна, яка згідно з положеннями Загальної частини КК України, встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки (ч.2 ст.59 КК України). Втім, видається, що відсутність у

цьому переліку вказівки на злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, зокрема і «злочинів агресії», навряд чи є виваженим з огляду на масштабність небезпеки, яку становлять ці посягання. Це пов'язано з тим, що при веденні агресивної війни чи воєнного конфлікту виникає загроза не лише відносинам миру між державами, але й під «прицілом» опиняється національна безпека держави на яку здійснено напад. В той же час у ч.5 ст.49 КК України законодавець намагається підкреслити особливо небезпечний характер аналізованих посягань, зазначаючи, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів, окреслених у ст.ст. 437–439 КК України. Такий стан речей є свідченням несистемного підходу законотворця в частині протидії «злочинам агресії». А тому важливим є внесення відповідних змін до ч.2 ст.59 КК України в частині можливості застосування покарання за злочини, які передбачені ст.436 та ст.437 КК України у виді конфіскації майна. Відтак санкція ст. 436 КК України має бути такого змісту: «караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої» [188].

Тимчасом поняття кримінально-правової санкції і покарання не можна ототожнювати, оскільки санкція як така описує лише можливі заходи впливу, навпроти ж покарання є реальним інструментом впливу, що позбавляє особу, винну у вчиненні кримінального правопорушення, відповідних благ, які вона до цього мала [376, с. 116]. А тому найбільш дієвим засобом перевірки ефективності конструювання кримінально-правових санкцій є аналіз практики призначення покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. У цьому контексті передусім проведено моніторинг основних показників діяльності органів досудового розслідування, підготовлених Генеральною прокуратурою (2018 р) та Офісом Генерального прокурора у період 2019–2020 рр. Так, 2018 р. за пропаганду війни (ст. 436 КК України) не зареєстровано жодного кримінального правопорушення; 2019 р. – лише одне;

2020 р. – 3. Щодо злочину, передбаченого ст. 437 КК України, то кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, хоча й не істотно, однак є більшою. Скажімо, 2018 р. їх налічувалось 4; 2019 р. – 6. Зрештою, 2020 р. – 4 [319].

Окрім того, було вивчено судову статистику, яку веде Державна судова адміністрація України за період 2018–2020 рр. Відповідно до неї, впродовж 2018–2020 рр. за пропаганду війни не було засуджено жодної особи [127]. Натомість 2018 р. за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни засуджено 7 осіб [127]; 2019 р. – 2 особи [128]; 2020 р. – 4 особи [129].

Загальні засади призначення покарання передбачені у ч.1 ст. 65 КК України, відповідно до яких суд повинен: призначати покарання у межах, установлених санкцією статті Особливої частини; враховувати положення Загальної частини КК України та ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; особу винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання [188]. Окрім того, певні настанови з цього приводу надаються Конституційним Судом України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [296]. Зокрема, у ньому зазначається, що окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому кримінальному правопорушенню; категорія справедливості передбачає, що покарання повинно бути домірним кримінальному правопорушенню. Справедливе застосування норм права полягає у недискримінаційному підході, неупередженості. А це означає не лише, що регламентований склад кримінального правопорушення й межі покарання повинні корелюватись між собою, а й те, що покарання має диференціюватись тяжкості та обставинам скоєного та особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкостю

кримінального правопорушення впливає з принципу правової держави, а також із конституційних прав та свобод людини і громадянина [296].

Однією зі загальних засад призначення покарання є врахування меж, установлених санкцією статті Особливої частини. У рамках написання дисертаційної роботи з Єдиного державного реєстру судових рішень України було опрацьовано 45 вироків у справах про кримінальні правопорушення, що полягають у пропаганді (4 вирок), плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни (41 вирок) (Додаток Г). У результаті такого аналізу встановлено, що у 25 (55,5%) вироків суди призначали покарання у межах установлених санкцією статті Особливої частини КК України. Водночас перевагу надавалася покаранню, яке відповідає мінімальній межі санкції (10 вироків – 22,2%). Також у 20% (9 вироків) призначалося середнє в межах санкції статті покарання. Натомість у 13,3% (6 вироків) випадках – ближче до максимальної межі санкції.

Врешті, не становлять винятку випадки винесення судами виправдувального вироку (5 вироків – 11, 1%). З цього приводу можна навести приклад із практики. Так, Приазовським районним судом Запорізької області встановлено, що К. було пред'явлено обвинувачення у скоєнні суспільно небезпечних діянь, регламентованих ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 437 КК України. Що стосується безпосередньо злочинного посягання у виді ведення агресивних воєнних дій, то аналізований злочин було вчинено за таких обставин. Підсудний у період із початку вересня 2014 р. по 3 жовтня 2015 р., діючи умисно, з корисливих мотивів, з метою отримання грошової винагороди від керівників незаконних збройних формувань терористичної організації «ДНР», а також ідеологічних мотивів, не погоджуючись з політикою представників української державної влади, вчиняв акти застосування збройної сили проти України в особі військовослужбовців та інших представників сил антитерористичної операції.

У серпні 2014 року К. у складі НЗО «Оплот» терористичної організації «ДНР» пройшов навчання з використання стрілецької зброї та погодився

вести агресивну війну проти держави Україна. Після навчання продовжував брати участь у складі «Оплот» для виконання завдань щодо здійснення обстрілів позиції Збройних сил України зі зброї типу ручного кулемета Калашникова як ведення агресивної війни проти України. Далі, у середині листопада 2014 року зайняв посаду стрільця, а також отримав військовий квиток від терористичної організації «ДНР», після чого продовжив участь у згаданому НЗО. В січні 2015 р. знаходився на блок пості, розташованому у с. Широкине Новоазовського району Донецької області, де здійснював контроль за проїздом через блокпост транспортних засобів, перешкоджаючи переміщенню в них українських військових та зброї, тобто вів агресивні воєнні дії проти держави Україна. Також брав активну участь у бойових діях на боці терористичної організації «ДНР» шляхом здійснення пострілів зі зброї типу ручного кулемета системи Калашникова в бік військовослужбовців, правоохоронців та інших військових формувань України, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції.

Втім колегія суддів дійшла висновку, що стороною обвинувачення не надано жодних доказів того, що К. вчинив дії відповідно до ч. 2 ст. 437 КК України. Тобто стороною обвинувачення суду не надано доказів, що К. вчиняв адміністративні дії для реалізації агресивних планів, загальне керівництво всіма силами, задіяними у війні чи збройному конфлікті, керівництвом Збройних сил, проводив бойові дії, змінював план. війни чи збройного конфлікту, створив нові плани ведення війни чи військових дій, а тому, на думку суду, він підлягає виправданню в цій частині обвинувачення [69].

У кримінально-правовій літературі зазначається, що призначення покарання в межах санкції статті Особливої частини КК України [188] як засада призначення покарання є найбільш чітко визначеною та водночас найбільш складною для розуміння. Це пов'язано з тим, що ця засада передбачає обов'язок не виходити за межі санкції статті та забезпечити обрання такого виду та розміру покарання, які та чи інша санкція передбачає.

Її складність полягає також у тому, що більшість статей передбачають відповідальність за вчинення альтернативних діянь, не встановлюючи чітких критеріїв, згідно з якими необхідно обрати відповідний вид чи розмір покарання [12, с. 86]. Така позиція є правильною, оскільки при призначенні покарання суд не може враховувати лише межі, установлені санкцією статті, а повинен брати до уваги положення Загальної частини КК України, скажімо, в частині врахування стадій вчинення кримінального правопорушення, можливості застосування інститутів звільнення від кримінального покарання звільнення від відбування покарання, призначення м'якшого покарання, аніж законодавчо передбачено. Щодо останнього, то у 33,3% випадків (15 вироків) за вчинення злочину за ст. 437 КК України суди призначають покарання нижче від найнижчої межі, регламентованої санкцією статті, а саме позбавлення волі на строк: один рік три місяці [56], один рік шість місяців [61;57], два роки [58], два роки чотири місяці [59], два роки шість місяців [74; 62; 72; 52], два роки вісім місяців [60], три роки чотири місяці [61], три роки десять місяців [54], чотири роки п'ять місяців [73], п'ять років [40; 48; 75]. Як приклад суттєвого заниження судом покарання можна навести вирок Волноваського районного суду Донецької області від 9 червня 2016 р. [40]. Так, С. у період з лютого 2015 р. по 8 травня 2015 р., діючи навмисно, з ідеологічних мотивів незгоди з політикою державних службовців, з метою особистої вигоди, в рамках підконтрольної російської влади терористичної організації «ДНР» та з за допомогою яких останні ведуть агресивну війну з Україною з метою зміни кордонів території та державного кордону України в порушення порядку, встановленого Конституцією України, діючи за попередньою домовленістю з групою осіб з іншими особами-членами цієї терористичної організації, застосовував збройну силу проти України в особі військовослужбовців та інших представників сил антитерористичної операції, а саме здійснював розвідувальну діяльність місць дислокації військовослужбовців і військової техніки Збройних Сил України та інших військових формувань України, які брали участь у проведенні

антитерористичної операції, а відтак вів агресивну війну проти України. Його дії отримали кримінально-правову оцінку за ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України – ведення агресивної війни за попередньою змовою групою осіб [188]. За вказані дії С. було засуджено до позбавлення волі на строк 5 років [40]. Варто нагадати, що санкцією ч. 2 ст. 437 КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [188]. З огляду на це судом було призначено фактично вдвічі м'якше покарання порівняно з нижньою межею нормативного. Втім таке рішення суду не суперечить закону, оскільки він вправі призначати більш м'яке покарання, ніж те, що передбачене санкцією статті. Щоправда, наскільки це рішення є виваженим – питання інше, оскільки суттєве зниження покарання без вагомих на те підстав фактично нівелює профілактичну та каральну дію санкції відповідної статті. Л. Л. Кругліков з цього приводу зауважує, що наявність лише пом'якшуючих обставин або їх перевага над обставинами, що обтяжують покарання, наближає його до нижньої межі покарання, тоді як підвищений ризик вчинення правопорушення та особи винного, наявність лише обтяжуючих обставин або їх перевага над обставинами, що пом'якшують покарання - до верхньої межі санкцій відповідно до статті КК України [192, с. 74]. Так, у зазначеному вирокі Волноваського районного суду Донецької області від 9 червня 2016 р. до обставин, які пом'якшують покарання, віднесено визнання підсудним своєї вини, щире каяття та відсутність судимості. Втім, гадаємо, що зазначені обставини аж ніяк не знижують суспільну небезпеку вчиненого посягання, оскільки фактично відбуваються постфактум (щире каяття та визнання вини). Загалом аналіз 45 вироків у правах про злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, засвідчує, що до обставин, які пом'якшують покарання, суди зазвичай відносять такі: щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, визнання своєї вини, наявність на утриманні неповнолітніх дітей чи батьків похилого віку [61; 74; 48; 72; 52]. У поодиноких випадках такими обставинами також визнаються:

наявність тяжкого захворювання, позитивна характеристика за місцем проживання, відсутність тяжких наслідків від вчиненого, непричетність обвинуваченого до будь-яких бойових зіткнень [56; 48], добровільне припинення злочинних дій [54], статус сироти та тяжкий матеріальний стан [48]. Як приклад можна навести вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 вересня 2017 р. Так, 10 серпня 2015 року Ю., будучи учасником «ОПЛОТ» терористичної організації «ДНР», отримав завдання від невстановлених слідством керівників указаної терористичної організації, контрольованих представниками влади Російської Федерації, на ведення агресивних бойових дій, вчинення терористичних актів, нападів на громадян і представників сил Антитерористичної операції, які тримали оборону в районі населених пунктів Славне, Тарамчук, Березове та Новомихайлівка Мар'їнського району Донецької області. У період з 10–18 серпня 2015 року Ю. виявляв та здійснював спостереження за місцями дислокації військової техніки, особового складу представників сил Антитерористичної операції, а отриману інформацію передавав по рації невстановленим досудовим розслідуванням представникам терористичної організації «ДНР». Як наслідок представниками артилерійських підрозділів бригади «ОПЛОТ» проводився обстріл позицій Збройних Сил України.

Під час зазначеного обстрілу Ю. здійснював спостереження за напрямком артилерійського вогню, що вівся підрозділами Збройних Сил України у відповідь на обстріли незаконних збройних формувань. У період 15–16 серпня 2015 р. Ю. за результатами спостереження отриману інформацію про розташування артилерії Збройних Сил України в районі населеного пункту Тарамчук Мар'їнського району Донецької області передав по рації учасникам терористичної організації «ДНР» для подальшого використання у здійсненні терористичної діяльності проти військових формувань України. Зокрема, у період 10–18 серпня 2015 р. штабом Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей зафіксовано 7 обстрілів, а саме 3 мінометних та 4 артилерійські обстріли

незаконними збройними формуваннями терористичної організації «ДНР» по позиціях представників сил Антитерористичної операції в районі населених пунктів Новомихайлівка, Тарамчук, Славне, Березове Мар'їнського району Донецької області. Своїми вказаними умисними діями підсудний взяв безпосередню участь як співвиконавець у веденні агресивної війни проти України (ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України). До обставин, що пом'якшують покарання, суд відносить з'явлення із зізнанням, каяття та сприяння розкриттю злочину. Крім того, як обставину, що пом'якшує покарання обвинуваченого, судом враховується те, що він добровільно, через незначний час після початку своїх злочинних дій припинив їх [54].

Виходячи з особливостей складу злочину, передбаченого ст. 437 КК України, до обставин, які пом'якшують покарання, можна відносити такі: вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність [188]. Натомість до обставин, які обтяжують покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, суд зазвичай відносить лише одну – вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою. Про це також засвідчує аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, які підготовлені Генеральною прокуратурою України. Зокрема, у 2018 р. ця обтяжуюча обставина була врахована в 1 вирокі суду за вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України; у 2019 р. – у 2; 2020 -2 [319].

Водночас на основі аналізу ст. 67 КК України обставинами, які обтяжують покарання за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, можуть бути такі: вчинення особою злочину повторно та рецидив злочинів, вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, тяжкі наслідки, завдані злочином, вчинення злочину з особливою жорстокістю, вчинення злочину загальнонебезпечним способом.

Що стосується складу злочину пропаганди війни, то аналіз судової практики (всього чотири вироки) засвідчує, що лише в одному вирокі судом передбачено максимальне покарання у вигляді 3 років позбавлення волі [43], натомість в трьох інших – позбавлення волі на строк один рік [55; 64; 77]. Обставин, які обтяжують покарання, судом не встановлено. Те ж саме можна сказати і про обставини, які пом'якшують покарання (виняток становить лише один вирок). Прикладом цьому слугує вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 4 березня 2020 р. Зокрема, В., використовуючи свій персональний комп'ютер та авторизувавшись у соціальній Інтернет-мережі «ВКонтакте», здійснив публічні заклики до розв'язання воєнного конфлікту, а саме: розмістив на «Стіні» публікацію, яка містить зображення двох військових на тлі прапорів Російської Федерації та України з написом: «Брат, развернем штыки против киевско-американской хунты! Превратим войну братоубийственную в войну освободительную» та публікацію у вигляді фотографії, на якій зображений чоловік з гранатометом на плечі, який поцілений у бік будівлі Верховної Ради України з написом: «Один выстрел и в Украине наступит мир!», що доступні для загального ознайомлення всім користувачам мережі Інтернет, а також вказаної соціальної Інтернет-мережі «ВКонтакте», які відвідували сторінку, та автоматично були надіслані у форматі сповіщень усім користувачам цієї соціальної мережі. Тут до обставин, які пом'якшують покарання, суд відносить щире каяття, вчинення злочину вперше, а також статус ветерана війни – учасника бойових дій. З огляду на зазначені обставини суд постановив визнати В. винним у пропаганді війни і призначити покарання у виді позбавлення волі на строк один рік [64].

Необхідно також з'ясувати, чи законодавчо допустиме щодо осіб, які вчинили «злочини агресії», застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання чи його відбування. З аналізу санкцій ст. 437 КК України очевидно, що застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за планування, підготовку,

розв'язування та ведення агресивної війни є неможливим із певних причин. По-перше, таке посягання належить до категорії особливо тяжких злочинів, тоді як умовами звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину (ст.ст. 45, 46 КК України) чи нетяжкого злочину (ст.ст. 47, 48 КК України). По-друге, ці злочини віднесені до категорії таких, щодо яких давність не застосовується (ч. 5 ст. 49 КК України) через їхню високу суспільну небезпеку, оскільки не лише несуть загрозу національним інтересам, а й мають руйнівний вплив на мирне співіснування людства.

Водночас у деяких випадках передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення пропаганди війни, зокрема у разі передачі особи на поруки (ст. 47 КК України), зміни обстановки (ст. 48 КК України) та закінчення строків давності (ст. 49 КК України). Про це також свідчить аналіз статистичної інформації про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування [319] за 2018-2020 р. Так, у 2020 р. одна особа була звільнена від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст.436 КК України [319].

Застосування цього інституту до осіб, які вчинили злочин за ст. 436 КК України у зв'язку із закінченням строків давності викликає певні сумніви. Злочини, передбачені ч. 1 ст. 110 та ст. 436 КК України [188], є однотипними (однорідними), оскільки в першому випадку загроза територіальній цілісності та недоторканності держави виникає зі середини, а в другому – зовні (від іншої держави чи групи держав). З огляду на це, можна зробити висновок, що законодавець, вочевидь, «точково» (однобічно, несистемно) підійшов до вирішення окресленої проблеми. Саме через зазначене нагальним вважаємо внесення змін до ч. 5 ст. 49 КК України, передбачивши її у наступній редакції: «Давність не застосовується у разі вчинення злочинів... проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 436, 437–439 і частині першій статті 442 цього Кодексу» [188].

Окрім того, кримінальний закон у деяких чітко регламентованих випадках встановлює заборону застосування до осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 437 КК України, інституту звільнення від покарання та його відбування. Це, зокрема: звільнення від покарання з випробуванням (ст. 75), звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79) [188]; звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80) [188]; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83) [188]. Така заборона застосовується до засуджених осіб у виді позбавлення волі на строк більше 5 років за умисні тяжкі та особливо тяжкі суспільно небезпечні діяння. А тому щодо осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 436 КК України, можуть бути застосовані усі види звільнення від покарання та його відбування, оскільки санкція аналізованої статті як альтернативне найбільш суворе покарання передбачає позбавлення волі на строк до 3 років.

Водночас звільнення від покарання осіб, які брали участь у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, ймовірно у разі хвороби (ст. 84) та на підставі акта про помилування (ст. 87). Щодо звільнення на підставі акта про амністію, то у ст. 4 ЗУ «Про застосування амністії в Україні» від 24 листопада 1996 р. № 392/96-ВР визначено категорію осіб, до яких вона не може бути застосована, а саме до тих, котрих засуджено за такі кримінальні правопорушення: проти основ національної безпеки України; терористичний акт; бандитизм; умисне вбивство; катування; насильницьке донорство [275]; та інші. Однак у зазначеному переліку не згадуються злочини проти миру та безпеки людства, а зокрема й ті, що передбачені ст.ст. 436, 437 КК України, попри те, що у ньому вказано на близькі за видом і ступенем суспільної небезпеки посягання (проти основ національної безпеки). Тимчасом загальновідомо, що національна безпека залежить також від так званої «міжнародної безпеки», яка покликана забезпечувати мир у відносинах між державами.

Варто зазначити, що у ст. 4 Закону від 24 листопада 1996 р. вказується, що можуть визначатись й інші категорії осіб, на яких не поширюється амністія. Очевидно, що до цієї категорії мають бути включені й ті особи, які вчинили окремі злочини проти миру й безпеки людства (за аналогією ч. 5 ст. 49 КК України), а також ті, які власне полягають у пропаганді війни (ст. 436 КК України). А тому необхідно доповнити п. «г» ст. 4 ЗУ «Про застосування амністії в Україні» від 24 листопада 1996 р. № 392/96-ВР, виклавши його у такій редакції: «осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти миру та безпеки людства (ст. 436, ст.ст. 437–439, ч. 1 ст. 442)...» [275].

Отже, аналіз караності за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, засвідчує порушення окремих правил конструювання кримінально-правових санкцій. Порівняльний же аналіз санкцій «злочинів агресії» зі санкціями однорідних посягань вказує на відсутність системного підходу у їхній побудові, що демонструє соціальну несправедливість. Що стосується практики призначення покарання за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України, то вона ще остаточно не склалася (у Єдиному державному реєстрі розміщено лише 45 вироків у справах про вчинення аналізованих посягань).

Висновки до третього розділу

У рамках вивчення питань кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни чи воєнного конфлікту, встановлено, що законодавець в основному складі цього посягання передбачив відповідальність за готування до агресивної

війни як закінченого злочину, оскільки дії, які полягають в участі у змові, плануванні та підготовці агресивної війни, охоплюються поняттям готування. А тому така попередня злочинна діяльність кваліфікується як закінчене посягання без посилання на ст. 14 КК України.

Розглядувані посягання є злочинами із формальним складом, а тому замах на їх учинення буде наявне лише тоді, коли кримінально-протиправне діяння вчинене не в повному обсязі. Обґрунтування ідеї війни, накопичення бойової техніки біля кордону, проходження бойової підготовки є підготовчими діями до ведення агресивної війни. З огляду на це лише сам початок застосування збройних сил однієї держави чи групи держав проти іншої вважатиметься актом агресії, що свідчить про те, що замах на ведення агресивної війни є неможливим.

Аналіз «злочинів агресії» продемонстрував, що пропаганда війни (ст. 436 КК України) є нетяжким злочином, тоді як планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України) є особливо тяжким злочином. Санкції цих посягань є простими (не передбачають додаткового покарання), відносно визначеними (ст. 437 КК України – вказано мінімальну та максимальну межі покарання; ст. 436 КК України – лише максимальну), одиничними (ст. 437 КК України – передбачають лише одне основне покарання), альтернативними (ст. 436 КК України – містить вказівку на декілька видів основних покарань).

Констатовано, що застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни є неможливим, оскільки аналізоване посягання належить до категорії особливо тяжких злочинів, а також таких, щодо яких давність не застосовується (ч. 5 ст. 49 КК України) через їх високу суспільну небезпеку, оскільки не лише несуть загрозу національним інтересам, а й мають руйнівний вплив на мирне співіснування людства.

Встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення пропаганди війни можливе у разі передачі особи на поруки (ст. 47

КК України), зміни обстановки (ст. 48 КК України) та закінчення строків давності (ст. 49 КК України). Також щодо осіб, які вчинили злочин за ст. 436 КК України можуть бути застосовані усі види звільнення від покарання та його відбування, оскільки санкція аналізованої статті як альтернативне найбільш суворе покарання передбачає позбавлення волі на строк до трьох років. Водночас звільнення від покарання осіб, які брали участь у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, ймовірно лише через хворобу (ст. 84) та на підставі акта про помилування (ст. 87).

ВИСНОВКИ

Дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни підтвердило його актуальність та своєчасність. А тому визначення форм «злочинів агресії», співвідношення їх зі суміжними складами кримінальних правопорушень, оцінка законодавства в частині окресленої тематики покликані сприяти точній кримінально-правовій оцінці злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України, що слугуватиме запорукою справедливого застосування КК України.

1. Узагальнення теоретичних напрацювань щодо питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни засвідчує, що відповідна проблематика належно не розкрита. На основі теоретичних напрацювань простежується широкий діапазон підходів, що є закономірно для науки. Відтак розглянуто низку досі невисвітлених чи дискусійних питань (щодо співвідношення форм злочинної поведінки у виді планування агресивної війни та участі у змові, що спрямована на вчинення таких дій; співвідношення понять «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт»; кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни; щодо питань караності та призначення покарання за аналізовані посягання).

Огляд історії вітчизняного кримінального законодавства засвідчив, що проблема кримінально-правової охорони відносин миру між державами не завжди була настільки актуальною. Це власне можна пояснити тим, що ведення війни проти іншої держави вважалося правомірним, а відтак не було злочинним, оскільки саме у такий спосіб регулювались відносини між народами і державами та відбувались процеси державотворення, утверджувались «позиції на міжнародній арені». Впродовж тривалого часу злочини агресії не піддавались кримінально-правовій оцінці. Лише з розвитком людської цивілізації заборона ведення агресивних воєнних дій

набула імперативного характеру. Попри це, норми, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, розвиваються і сьогодні, а відтак вирішення питання щодо їх дієвості й ефективності, оцінки виваженості караності таких діянь можливе лише на основі всебічного дослідження.

2. У рамках аналізу міжнародно-правових стандартів протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни чи воєнного конфлікту констатовано, що акти агресії не завжди здійснюються з метою захоплення території іншої держави. Доведено, що поняття агресії не охоплює інформаційного чи економічного впливу, оскільки такі дії є складовими ідеологічної боротьби, метою якої є послабити сили супротивника та, відповідно, зміцнити власні позиції. Такий вплив може бути передумовою агресивних воєнних дій чи спонукати до їх ведення, однак він не є різновидом агресії однієї держави проти іншої, для якої характерне застосування насильства і примусу. Розглянуто випадки, коли допускається застосування сили однієї держави проти іншої. Обґрунтовано, що здійснення Україною відсічі агресивним воєнним діям РФ належить вважати правомірною індивідуальною самообороною, оскільки запобігти нападу іншими засобами було неможливо.

Вивчення кримінального законодавства держав, які є членами Європейського Союзу, а також держав, що входили до складу колишнього Радянського Союзу, в частині регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни дало змогу виокремити положення, які є вартими для наслідування українським законотворцем (передбачення як кваліфікуючої ознаки агресивних воєнних дій розв'язування та ведення агресивної війни, оскільки зазначені дії є більш суспільно небезпечними у порівнянні з тими, які полягають у плануванні й підготовці агресивної війни; диференціація відповідальності пропаганди агресивної війни з урахуванням суб'єкта вчинення злочину (особи, які займають державні посади чи відповідальні державні посади), та ті, які є невдалими (передбачення кримінальної відповідальності за одні і ті ж злочинні дії, зокрема за пропаганду війни та

заклики до збройного нападу однієї держави на іншу; запровадження надмірно широких меж покарання за вчинення аналізованих посягань, що є порушенням правил конструювання кримінально-правових санкцій).

3. Юридичний аналіз складів злочинів, які встановлюють кримінально-правову заборону пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, засвідчує, що родовим об'єктом таких посягань є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують мир та безпеку людства. Поняття «мир» та «безпека» не можуть співіснувати одне без одного. А тому, якщо має місце застосування збройної сили однією державою щодо іншої, то не лише здійснюється посягання на мир, а й, як наслідок, виникає реальна загроза для безпеки людства.

Безпосереднім об'єктом складів злочинів, які полягають у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни (ст. 437 КК України), є міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, що унеможлиблює вирішення дилем та суперечностей за опосередком сили або за допомогою неї. Безпосереднім же об'єктом складу пропаганди війни є суспільні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, у сфері здійснення права вільно поширювати інформацію. Розглянуті посягання не мають додаткових обов'язкових об'єктів. Тимчасом додатковим факультативним об'єктом можуть бути суспільні відносини щодо охорони життя та здоров'я, прав та свобод людини і громадянина, громадського порядку тощо.

4. Проаналізовано форми злочинного діяння, передбаченого ст. 437 КК України, а саме: «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту», «розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», «ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій» [188]. Обґрунтовано потребу відмовитися від використання у диспозиції означеної статті понять «підготовка» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій». Констатовано, що використання у ч. 2 ст. 437 КК України поняття «агресивні воєнні дії» є свідченням невваженого

законодавчого підходу в частині конструювання відповідної кримінально-правової норми. Відтак запропоновано встановити кримінально-правову заборону за ведення збройного конфлікту. Аргументовано, що ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту полягає не лише в управлінських діях, а й у безпосередній участі у боях.

Розглянуто форми пропаганди війни («публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту», «виготовлення матеріалів із закликами», «розповсюдження таких матеріалів») та виокремлено ознаки публічних закликів: інформаційні дії, які виражають антисуспільний, злочинний характер; звернені до широкого кола осіб, відповідної публіки; такі, що доведені до відома значної кількості людей; схиляння адресантом людей до вчинення ними злочинних дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави.

5. У статтях, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, не міститься вказівки на спеціального суб'єкта складу злочину. Однак не для всіх форм вчинення злочину за ст. 437 КК України характерним є вчинення посягання пересічним громадянином. Лише службові особи, які займають особливо відповідальне становище, із використанням владних повноважень мають потенційну можливість та відповідні засоби для участі у змові, плануванні, підготовці або розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту.

6. Пропаганда, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни вчиняються винятково з умисною формою вини у виді прямого умислу. Аналізовані посягання описані як такі, що мають формальний чи усічений склади, тобто їх наслідки знаходяться за межами складу злочину, що є свідченням того, що відповідальність за їх вчинення настає незалежно від їх спричинення. Це пояснюється тим, що агресія чи її пропаганда є діями, які самі по собі становлять високий ступінь суспільної небезпеки. Нерідко ступінь заподіяної шкоди складно визначити, оскільки спричинені дії важко піддаються конкретизації.

7. Розглянуто типові (спеціальні) правила кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни чи воєнного конфлікту, а саме: кваліфікацію закінченого та незакінченого злочину; кваліфікацію кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті; кваліфікація сукупності норм.

Констатовано, що для усіх форм учинення злочину за ст. 437 КК України стадія готування є неможливою. Встановлено, що планування агресивної війни або воєнного конфлікту чи підготовка до таких дій, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, є фактично готуванням до вчинення злочину. А тому вчинення замаху на вказані дії (фактично замаху на готування) не є суспільно небезпечним, оскільки не становить реальної загрози для миру та безпеки людства.

Виокремлено перелік складів кримінальних правопорушень, які є суміжними зі складом злочину, що встановлює кримінально-правову заборону пропаганди війни (ст. 436 КК України): ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 258-2, ст.ст. 295, 299, ст. 442 КК України. Окрім того, суміжними зі складом злочину за ст. 437 КК України слід вважати склади злочинів, що передбачені ст.ст. 110, 110-2, 111 та 447 КК України. Виокремлено їхні спільні та розмежувальні ознаки.

8. Проаналізовано правила конструювання кримінально-правових санкцій. Порівняльний аналіз санкцій відповідних статей засвідчив відсутність системного підходу законотворця до їх побудови, оскільки за посягання «спорідненої» небезпечності фактично встановлені різні покарання.

У рамках написання дисертаційної роботи опрацьовано з Єдиного державного реєстру судових рішень України 45 вироків, зокрема: у справах про злочини, які полягають у пропаганді (4 вирок), плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни (41 вирок). У результаті здійснення такого аналізу встановлено, що у 25 (55,5%) вироків суди призначають покарання у межах, установлених санкцією статті Особливої частини КК України. Водночас перевагу надають покаранню, яке відповідає

мінімальній межі санкції (10 вироків – 22,2%). Також у 20% (9 вироків) призначають середнє в межах санкції статті покарання. Натомість у 13,3% (6 вироків) випадках – ближче до максимальної межі санкції. Врешті, трапляються випадки винесення судами виправдувального вироку (5 вироків – 11,1%). Такий показник, з одного боку, слугує своєрідним сигналом щодо потреби корегувати санкції у бік пом'якшення. Втім, з іншого, це може свідчити про надмірну лояльність суддів при вирішенні питання призначення покарання за вчинення суспільно небезпечних діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. А отже, зважаючи на важливість суспільних відносин, яким заподіюється шкода внаслідок вчинення «злочинів агресії», необхідно більш виважено підходити до питання призначення покарання.

За результатами виконаного дослідження окреслено напрями вдосконалення КК України:

– викласти зміст диспозиції ст. 436 КК України у такій редакції: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування збройного конфлікту міжнародного характеру, а також виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів»;

– ч. 1 ст. 437 КК України сформулювати так: «Підготовка або розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру»;

– ч. 2 ст. 437 КК України викласти у такій редакції: «Ведення агресивної війни або збройного конфлікту міжнародного характеру».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю. В. До проблеми кваліфікації дій окремих співучасників злочину. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Х. : Право. 2011. Вип. 21. С. 112–120.
2. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. *Львівський держ. ун-т внутрішніх справ*. Львів. 2008. 222 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/planuvaty> (дата звернення: 22.04.2020).
4. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : дис... канд. юрид. наук. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». *Київський національний університет внутрішніх справ*. К. 2009. 209 с.
5. Акимов Н. А. Вооруженные конфликты: понятие, виды, причины и способы разрешения. *Федеральное издание : военно-юридический журнал*. 2010. № 4. С. 2–5.
6. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2017. 896 с.
7. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. К. : КНТ. 2007. 328 с.
8. Андрушко П. П. Щодо відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення у вигляді застосування до них заходів кримінально-правового характеру. *Проблеми впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб* : матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Харків, 1–14 квітня 2013 р.). URL: <http://ivpz.org/internet-konferents-ya-2013> (дата звернення: 09.02.2020).

9. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. Очерки сравнительного права / отв. ред. В. А. Туманов. М.: Прогресс. 1981. С. 38–41.
10. Арямов А. А. Преступления против мира и безопасности человечества: хрестоматийный курс лекций. М. : Юрлитинформ. 2012. 243 с.
11. Атаманова Н. В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 10–1. Т. 1. С. 22–24.
12. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні : теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф. 2019. 488 с.
13. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса : Юрид. л-ра. 2000. Ч. 2. 412 с.
14. Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве. *Проблеми законності*. Х. 1995. Вип. 3. С. 114–115.
15. Базов О. Деякі питання щодо визначення злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 123–133.
16. Баймуратов М. О. Міжнародний правопорядок та його роль у функціонуванні правової демократичної державності: правові підходи. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. Вип. 2. 2009. С. 160–168.
17. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. К. : Вид-во НА СБ України. 2004. 168 с.
18. Березніков О. Родовий об'єкт злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 155–160.

19. Березовський А. А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 143–147.
20. Бескорвайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 116–126.
21. Битва на озері Хасан. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%96_%D0%A5%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BD (дата звернення: 22.04.2020).
22. Боднар Н. А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. С. 79–96.
23. Богонюк Г. І. Кримінально-правова характеристика невиконання судового рішення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». *Львівський державний університет внутрішніх справ*. Львів. 2016. 203 с.
24. Бойко І. І. Визначення агресії в міжнародному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 178–179.
25. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. М. : Юрид. лит. 1967. 240 с.
26. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / автор вступ. стат. М. Я. Азаров. К. : Атіка. 2000. 288 с.
27. Броневицька О. М. Відповідність регламентації відповідальності за злочини проти миру і безпеки людства міжнародним договорам України кримінально-правового характеру. *Форум права*. 2012. № 1. С. 135–141.
28. Броневицька О. М. Чи можливо притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності за злочин агресії проти України? *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 270–279.

29. Бурдін В. М. Суспільна небезпека готування до злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 15–22. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/burdin.pdf> (дата звернення: 12.04.2020).

30. Вавілова Н. В., Сівоха І. М., Леонов В. В. Право держав на застосування сили в міжнародних відносинах. Центр воєнно-стратегических исследований Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского. Киев. URL: [file:///C:/Users/Kyryl/Downloads/127716-272778-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Kyryl/Downloads/127716-272778-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 22.04.2021).

31. Важна К. А. Визначення агресії у сучасному міжнародному праві. Україна і світ : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 квітня 2016 р.). *Україна і світ : науковий журнал Факультету журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв*. К. : КНУКіМ. 2016. Вип. 1. С. 84–92.

32. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. К. 2013. 243 с.

33. Vandiver John. SACEUR: Allies must prepare for Russia «hybrid war». URL: <http://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war1.301464>(дата звернення: 22.05.2020).

34. Васильєв А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkp.pdf> (дата звернення: 20.04.2021).

35. Василюшин В. О. Основні підходи до розуміння пропаганди тероризму. *Інформація і право*. 2016. № 2 (17). С. 99–103.

36. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.). / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2007. 1736 с.

37. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : монографія. К. : Атіка, 2005. 224 с.

38. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 18 листопада 2015 р. Справа № 219/8206/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53594084> (дата звернення: 22.04.2021).

39. Вирок Бабушкінського районного суду від 16 липня 2019 р. Справа № 200/2313/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83034349> (дата звернення: 22.04.2021).

40. Вирок Волноваського районного суду Донецької області від 9 червня 2016 р. Справа № 221/3702/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

41. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 1 квітня 2021 р. 750/1877/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95964368>(дата звернення: 22.04.2021).

42. Вирок Держинського міського суду Донецької області від 25 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51687905> (дата звернення: 22.04.2021).

43. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 23 січня 2020 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87113179>(дата звернення: 22.04.2021).

44. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 21 вересня 2017 р. Справа № 1-кп/229/41/2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/7029718>(дата звернення: 22.04.2021).

45. Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 9 черпня 2017 р. Справа № 263/15014/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68182221>(дата звернення: 22.04.2021).

46. Вирок Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 9 вересня 2014 р. Справа № 623/2311/14 к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40401295> (дата звернення: 22.04.2021).

47. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 21 жовтня 2015 р. Справа № 592/5161/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/5254241> (дата звернення: 22.04.2021).

48. Вирок колегії Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 2 червня 2016 р. Справа № 219/7279/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

49. Вирок колегії суддів Волноваського районного суду Донецької області від 23 вересня 2015 р. Справа № 221/1556/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51123690> (дата звернення: 22.04.2021).

50. Вирок Колегії суддів Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 27 січня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64316400> (дата звернення: 22.04.2021).

51. Вирок Колегії суддів Лисичанського міського суду Луганської області від 10 квітня 2019 р. Справа № 415/459/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81092219> (дата звернення: 22.04.2021).

52. Вирок колегії суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 16 травня 2016 р. Справа № 243/3706/16-к. : <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

53. Вирок колегії суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 1 червня 2017 р. Справа № 243/4702/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66885637>(дата звернення: 22.04.2021).

54. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 вересня 2017 р. Справа № 235/9442/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2021).

55. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 20 травня 2020 р. Справа № 1-кп/235/425/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89330733> (дата звернення: 22.04.2021).

56. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 6 березня 2017 р. Справа № 408/27/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

57. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 30 березня 2016 р. Справа № 415/395/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

58. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 22 березня 2016 р. Справа 415/1243/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

59. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 23 березня 2016 р. Справа № 415/2302/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

60. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 27 травня 2016 р. Справа № 415/1810/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

61. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 30 березня 2016 р. Справа № 415/395/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

62. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 15 лютого 2016 р. Справа № 415/3253/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

63. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 15 вересня 2017 р. Справа № 161/10984/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68965241>(дата звернення: 22.04.2021).

64. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси 4 березня 2020 р. Справа № 521/1945/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

65. Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 26 травня 2020 р. Справа № 948/364/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89436469> (дата звернення: 22.04.2021).

66. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р. Справа № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79393240>(дата звернення: 22.04.2021).

67. Вирок Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 12 квітня 2017 р. Справа № 265/7705/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65990469>(дата звернення: 22.04.2021).

68. Вирок Попаснянського районного суду Луганської області від 14 січня 2016 р. Справа № 423/1063/15-к. URL: http://mv-mazur.at.ua/2016/vyrok_437-1-.pdf (дата звернення: 22.04.2021).

69. Вирок Приазовського районного суду Запорізької області від 29 травня 2017 р. Справа № 325/266/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66759767> (дата звернення: 22.04.2021).

70. Вирок Приморського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 17 січня 2020 р. Справа № 266/6354/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86970009> (дата звернення: 22.04.2021).

71. Вирок Приморського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 13 червня 2019 р. Справа № 266/2333/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82431211>(дата звернення: 22.04.2021).

72. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 24 грудня 2019 р. Справа № 1-кп/425/207/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86610791>(дата звернення: 22.04.2021).

73. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 27 жовтня 2017 р. Справа №419/2610/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

74. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 грудня 2016 р. Справа № 243/7084/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

75. Вирок Старобільського районного суду Луганської області від 21 квітня 2016 р. Справа № 1-кп/431/136/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.04.2021).

76. Вирок Тернопільського міськрайонного суду від 11 червня 2015 р. Справа № 607/7708/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46922081>(дата звернення: 22.04.2021).

77. Вирок Щорського районного суду Чернігівської області 12 липня 2021 р. Справа № 749/90/21. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.09.2021).

78. Воєнна доктрина України затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення 20.03.2020).

79. Волова Л. И. Принцип территориальной целостности и неприкосновенности в современном международном праве. Ростов : Издат. Ростовского ун-та. 1981. 192 с.

80. Володавська О. С. Історичний аспект становлення кримінальної відповідальності за перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 43–53.

81. Про відкриття військових дій : Гаазька конвенція від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text (дата звернення: 22.09.2021).

82. Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Реалізація державного суверенітету та суверенних прав держави в умовах Євроінтеграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 89–98.

83. Гапончук В. Публічні заклики до протиправних дій як наскрізне кримінально-правове поняття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 1 (21). С. 11–21.

84. Герасимов А. В. Внутренние вооруженные конфликты в современном мире: политико-правовой анализ. *Ленинградский юридический журнал*. 2007. № 3 (9). С. 71–86.

85. Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Л. : Изд-во Ленинградского ун-та. 1979. 128 с.

86. Гнатівський М. М., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
87. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник НАДУ*. 2015. № 1. С. 136–141.
88. Горбатенко В. П. Пропаганда. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голов. редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл. 1998. Т. 1 : А–Г.
89. Готін О. М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / наук. ред. А. А. Музика. Луганськ : РВВ ЛАВС. 2004. 288 с.
90. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльно-правове дослідження : монографія / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС. 2013. 247 с.
91. Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів : Львівський університет. 1993. 137 с.
92. Гуророва Н. О. Методологічні проблеми пеналізації злочинів. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 жовтня 2012 року) / редкол. В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право. 2012. С. 217–221.
93. Гуророва Н. А. Соучастие в преступлении в Уголовном праве Украины : учеб. пособ. Х. : РУБИКОН П. 1997. С. 25–26.
94. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 22.09.2021).
95. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів від 14 грудня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317 (дата звернення: 22.09.2021).

96. Декларація щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи держав, захисту їх незалежності та суверенітету від 21 грудня 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_818 (дата звернення: 22.09.2021).

97. Декларація про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах від 18 листопада 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_571 (дата звернення: 22.09.2021).

98. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 22.09.2021).

99. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 квітня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480 (дата звернення: 22.09.2021).

100. Декрет о мире от 26 октября 1917 г. URL: <https://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?id=691&idr=690> (дата звернення: 22.09.2021).

101. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов : Издательство Ростовского университета. 1986. 157 с.

102. Денисов С. Ф., Кардаш К. С. Визначення поняття «агресивна війна» у кримінальному праві України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 3. С. 96–106.

103. Деструктивна пропаганда : шляхи протидії та проблеми відповідальності : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 травня 2015 р.); упор. : В. М. Фурашев, В. М. Поперечнюк. К. : ТОВ «ІВА». 2015. 197 с.

104. Дзюба В. Т. Потерпілий від злочину в сфері господарської діяльності: його види та юридичні ознаки // Відповідальність за злочини у

сфері господарської діяльності : матер. наук.-практ. конф.. X. : Вид-во «Кроссрод». 2006. С. 59–65.

105. Дідик С. Є. Деякі питання кримінальної відповідальності присяжних в Україні // Актуальні проблеми держави та системи права України в умовах світової глобалізації» : зб. наук. пр. учасників Міжвуз. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Київ, 15 березня 2007 р.) / ред. кол. : В. І. Курило, В. О. Шамрай та ін. К. : Вид. центр НАУ. 2007. С. 177–179.

106. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К. 2009. 207 с.

107. Дімітров М. К. Відповідальність за погрозу в пам'ятках українського права. *Наше право*. 2019. № 1. С. 11–17.

108. Дітей на Донбасі використовують як інформаторів та живі щити – Держдепартамент США. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28585596.html> (дата звернення: 22.09.2021).

109. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20605> (дата звернення: 22.09.2021).

110. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 22.09.2021).

111. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 22.09.2021).

112. Доповідь заступника начальника департаменту контррозвідувального захисту в сфері інформаційної безпеки СБУ Юлії Лапутіної 12 червня 2018 р. на круглому столі в Укрінформі на тему :

«Гібридна (інформаційна) агресія РФ. Відповіді України». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/2243886-gibridne-pole-bou-vidpovidi-ukraini-na-informacijnu-agresiu-rf.html> (дата звернення: 22.09.2021).

113. Дудоров О. О. Група осіб за попередньою як форма співучасті в злочині. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 3. С. 130–138.

114. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. К. : Юридична практика. 2003. 924 с.

115. Дудоров О. О., Каменський О. О. Кримінальна відповідальність американських корпорацій за економічні злочини : від витоків до сьогодення. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. С. 103–145.

116. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К. 2014. 944 с.

117. Дяченко В. І., Цюрупа М. В., Шумський П. В. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів. Ч. І. Історія становлення. К. : Сфера. 1999. 128 с.

118. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». *Національний університет «Львівська політехніка»*. Львів. 2018. 258 с.

119. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 22.09.2021).

120. Жукорська Я. М., Дранчук Л. М. Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації. *Право і суспільство*. 2016. № 3. Ч. 2. С. 149–154.

121. Загороднюк С. О. Поняття помилки та її значення для кримінальної відповідальності. Кримінально-правові та криминологічні

аспекти протидії злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2017 р.). Одеса : ОДУВС. 2017. С. 82–85.

122. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки, 1 августа 1975 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 22.09.2021).

123. Закон о защите мира от 12 марта 1951 г. URL: <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1928> (дата звернення: 22.09.2021).

124. Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини від 25 грудня 1958 р. URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/zakon-srsr-pro-kriminalnu-vidpovid-alnist65048.html> (дата звернення: 22.09.2021).

125. Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 3 листопада 1947 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_274 (дата звернення: 22.09.2021).

126. Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав та міжнародних організацій щодо засудження ескалації збройної агресії Російської Федерації проти України від 7 лютого 2017 р. № 1837-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1837-19> (дата звернення: 22.09.2021).

127. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2018 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 3.06.2021).

128. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 3.06.2021).

129. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2020 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 3.06.2021).

130. Зінченко О. І. Стадії вчинення злочину за кримінальним правом України та Англії: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Національного*

університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2013. № 2 (13). С. 240–251.

131. Злобин Г. А., Никифоров Б. С. Умысел и его формы. М. : Юрид. лит. 1972. 264 с.

132. Епель О. В. Об'єктивні ознаки публічних закликів до вчинення терористичного акту. *Форум права*. 2011. № 1. С. 329–334 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11eovvta.pdf> (дата звернення: 3.10.2020).

133. Єднак В. М. Корисливий мотив як ознака постановлення суддею (суддями) звідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 27. Т. 3. 2014. С. 29–32.

134. Ємельянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 2. С. 125–135.

135. Ємельянов В. П. Щодо визначення предмету злочину та класифікації об'єктів злочинів: дискусійні питання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 225–232.

136. Иногамова-Хегай Л. В. Публичные призывы в системе Особенной части УК РФ // Системность в уголовном праве : матер. II Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. 2007. С. 157–160.

137. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. К. : КУП НАНУ. 2013. 892 с.

138. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 289–295.

139. Carrelaege G., Grandjean A. Введение в концепцию международных стандартов в области правосудия относительно

несовершеннолетних. Сб. междунар. стандартов и норм ООН в области правосудия относительно несовершеннолетних. М. : ЮНИСЕФ. 2001. 128 с.

140. Канцір В.С., Скрекля Л.І., Кончук Н.С. Об'єкт складу злочину «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни». *Європейські перспективи*. 2021. №4. С.79-83

141. Канцір В. С., Олійник Х. В. Іноземний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2020. Т. 7. № 1. С. 191–196.

142. Канцір В. С., Олійник Х. В. Планування та підготовка агресивної війни як форми вчинення злочину, передбаченого ст. 437 Кримінального кодексу України. Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір : збірник матер. Міжнар. конф. (30 жовтня 2020 року); кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ. 2020. С. 259–262.

143. Канцір В., Олійник Х. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни : матер. Міжнар. конф. «Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні» (7 червня 2019 року); кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ. 2019. С. 94–97.

144. Карпец И. И. Преступления международного характера. М. : Юрид. лит. 1979. 264 с.

145. Касинюк І. В. Сучасні проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності за злочин агресії. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 38. Т. 2. 2016. С. 150–153.

146. Кибальник А. Г., Соломоненко И. Г. Преступления против мира и безопасности человечества. СПб. : Юрид. центр Пресс. 2004. 383 с.

147. Кірова О. М. Проблеми кваліфікації діянь при помилці в кримінальному праві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. *Чорноморський національний університет імені Петра Могили*. Миколаїв. 2019. 13 с.

148. Коблан Л. Б. Загальний аналіз правового регулювання воєнних дій: міжнародне та національне законодавство. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 151–158.

149. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ. 2009. 215 с.

150. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 3.10.2020).

151. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 26 березня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 3.10.2020).

152. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 3.10.2020).

153. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU89K01U.html (дата звернення: 3.10.2020).

154. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах від 10 січня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009323-11> (дата звернення: 3.10.2020).

155. III Конвенція про відкриття воєнних дій від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text (дата звернення: 3.10.2020).

156. Кондратов Д. Ю. Відмежування втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) від суміжних складів злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 53–62.

157. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.10.2020).

158. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис.. канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». *Львівський державний університет внутрішніх справ*. Львів. 2019. 227 с.

159. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : лекція. К. 1997. 112 с.

160. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М. : Акад МВД СССР. 1980. 248 с.

161. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. Волгоград : ВСШ МВД СССР. 1976. 188 с.

162. Коржанський М. Й. Ще раз про об'єкт злочину. *Юридичний вісник України*. 1996. № 29. С. 23–25.

163. Короткий словник політологічних термінів. Політологія. Бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-term-371.html> (дата звернення: 13.10.2020).

164. Коруц У. З. Кримінальна відповідальність за пропаганду війни в Україні: сучасний стан та досвід зарубіжних країн. *Права держава*. 2019. № 36. С. 91–97.

165. Коруч У. З., Вишневецький Б. С. Міжнародно-правова відповідальність за злочини пропаганди та дезінформації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 238–241.

166. Костенко О. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства). *Право України*. 2010. № 9. С. 36.

167. Костенко О. М. Роль доктрини в кримінальному праві. Законодавство України : проблеми та перспективи розвитку : матер. міжвуз. наук. студент. конф. (30 січня – 2 лютого 2000 р.). Косів. 2000. Вип. 1. С. 27–28.

168. Котляр М. Ф. Договори Київської Русі з Візантією. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во Наукова думка. 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dogovory_KR_z_Vizantieyu (дата звернення: 13.10.2019).

169. Кравченко В. Ю. Теорія справедливої війни для XXI століття. *Політологія*. 2011. № 3 (77). С. 162–165.

170. Красницький І. В., Щутяк Л. С. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : монографія. Львів: ЛьвДУВС. 2015. 224 с.

171. Кривуля О. М., Куц В. М. Чи можуть суспільні відносини бути об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 70–75.

172. Крылова Н. Е. Основные черты нового уголовного кодекса Франции. М. : Спарк. 1996. 124 с.

173. Крим. Війна: передумови російської агресії : аналітичні матеріали. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html> (дата звернення: 13.10.2020).

174. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 5-те вид., переробл. та допов. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько,

О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К. : Атіка. 2009. 408 с.

175. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського та ін. К. : Юрінком Інтер. 1997. 512 с.

176. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер. 2005. 480 с.

177. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.-Х. : Юрінком Інтер; Право. 2001. 416 с.

178. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 3-тє вид., переробл. та допов. / Ю. В. Олександров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К. : Юридична думка. 2004. 352 с.

179. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. / Ю. В. Олександров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-є вид. К. : Атіка. 2008. 712 с.

180. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М. І. Бажанов та ін.; за ред. : М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. К. : Харків : Юрінком Інтер; Право. 2001. 494 с.

181. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-тє вид., переробл. і допов. Х. : Право. 2010. 608 с.

182. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житній та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Х. : Вид-во ХНУВС. 2011. 572 с.

183. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб / С. Г. Волкотруб та ін. ; за ред. О. М. Омельчука. К. : Алерта. 2010. 496 с.
184. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина : посібник для підготовки до іспитів / за заг. ред. В. А. Клименка. К. : Атіка. 2003. 288 с.
185. Кримінальне право. Особлива частина / О. С. Стеблинська. К. : Ін-т крим.-викон. Служби. 2014. 358 с.
186. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Х. : Одісей. 2009. 469 с.
187. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар: у 2 т. 5-те вид., допов. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х. : Право. 2013. 1145 с.
188. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.10.2021).
189. Кримінальний кодекс УРСР затверджений Центральним Виконавчим Комітетом УРСР 8 червня 1927 року (офіційний текст із змінами та доповненнями станом на 1 листопада 1949 року, з постатейними матеріалами та додатками). К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР. 1950. 168 с.
190. Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/card4#History> (дата звернення: 13.10.2020).
191. Кроз М. В., Ратинов А. Р., Ратинова Н. А. Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая характеристика / под. ред. А. Р. Ратинова. М. : Юрлитинформ. 2005. 256 с.
192. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве : учеб. пособ. Ярославль : ЯрГУ. 1977. 83 с.
193. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М. : Госюриздат. 1960. 244 с.

194. Кузнецов В. О., Стрельбицкий М. П., Гіжевський В. К. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посібник. К.: Істина. 2005. 380 с.
195. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник. 2-ге вид., перероб. / за заг. ред. Є. М. Моїсєєва та О. М. Джужи ; наук. ред. І. А. Вартилицька. К. : КНТ. 2007. 300 с.
196. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений : лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» науч. ред. В. Н. Кудрявцева. М. : Издательский Дом «Городец». 2007. 336 с.
197. Кузнецова Н. Ф. Цели и механизм реформы Уголовного кодекса. *Советское государство и право*. 1992. № 6. С. 82.
198. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту : первісні роздуми. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 12. С. 187–189.
199. Курс уголовного права : в 5 т. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : Зерцало, 1999–2002. Т. 5. 2002. 512 с.
200. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36–40.
201. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1996. Вип. 1. С. 17–23.
202. Кучера А. В. Помилки у праві: помилки, які допускають особи при вчиненні посягань. С. 193–203. URL: http://pju.at.ua/vypusk1/Visnyk_2011_1/Kuchera.pdf. (дата звернення: 13.10.2021).
203. Ладыненко А. П. Виды вооруженных конфликтов и применимое к ним право. *Альманах международного права*. 2009. № 1. С. 136–150.
204. Лазарев А. М. Субъект преступления. М. : ВЮЗИ. 1981. 63 с.
205. Лайнбарджер П. Психологическая война. М. : Воениздат. 1962. – 350 с.

206. Ландіна А. В. Проблема визначення об'єкта злочину в кримінальному праві // Теорет. та приклад. пробл. сучасного кримін. права : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2012. С. 278–279.

207. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2006. 573 с.

208. Ломако В. А. Умисел та його види // Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х. : Право. 2015. С. 174–178.

209. Лоссовський І. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «Нової доктрини обмеженого суверенітету» («доктрина Путіна»). Зовнішні справи. *Політичні науки*. 2015. № 5. С. 12–15.

210. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учебник. М. : Волтерс Клувер. 2005. 544 с.

211. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура. URL: http://journals.-iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489 (дата звернення: 13.10.2020).

212. Майснер А. В. Міжнародний злочин «агресія» в сучасній доктрині міжнародного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право». *Інститут законодавства Верховної Ради України*. Київ. 2018. 225 с.

213. Малахова О. В. Агрессия как преступление по национальному и международному уголовному праву : автореф. дисс. на соиск. ученой степени. канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь. 2003. 20 с.

214. Малинин В. Б., Парфенов А. Ф. Объективная сторона преступления. СПб. : Издательство Юридического института. 2004. 301 с.

215. Маляр Г. Аналіз вітчизняного законодавства та судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за підготовку,

розв'язування та ведення агресивної війни. Центр громадських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/news/analiz-vitchyznianoho-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktyky-shchodo-prytriahnennia-do-kryminal-noi-vidpovidal-nosti-za-pidhotovku-rozviazuvannia-ta-vedennia-ahresyvnoi-viyny/> (дата звернення: 13.10.2021).

216. Манько М. В. Діти-солдати учасники бойових дій. *Держава і права. Юридичні і політичні науки*. Вип. 60. 2013. С. 400–407.

217. Маслова О. О. Вчинення злочину в обстановці публічності. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 98–100.

218. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К. : А.С.К. 2001. 352 с.

219. Мельник М. І. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. К. : Юридична думка. 2012. 1316 с.

220. Михайлова В. А. К вопросу о возрасте уголовной ответственности. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 2001. Вип. 1. С. 73–83.

221. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве : монография. Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета. 1983. 300 с.

222. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 (дата звернення: 13.10.2020).

223. Міжнародна Конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_229/print (дата звернення: 13.10.2020).

224. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич та ін., за ред. Т. Р. Короткого. Київ–Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс. 2017. 145 с.

225. Москаль Д. П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К. 2009. 292 с.

226. Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11 / наук. конс. В. Я. Тацій. *Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Х. 2014. 39 с.

227. Мошняга Л. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». *Харк. нац. ун-ет внутр. справ*. Х. 2011. 220 с.

228. Музика А. А. Категорія «Кваліфікація злочину» та інші, суміжні категорії, в аспекті формулювання тем дисертаційних досліджень. Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика) : тези Міжнар. наук. конф. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 161–163.

229. Навроцький В. О. Злочини проти держави : лекції для студ. юрид. фак. *Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. Юридичний факультет*. Львів : [б.в.]. 1997. 48 с.

230. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2000 р.). К. : Атіка. 2001. 272 с.

231. Навроцький В. О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання особливої частини. Львів : Юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка. 1999. 56 с.

232. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер. 2006. 704 с.

233. Навроцький В. Поняття та ознаки міжнародних злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична*. Вип. 38. 2003. С. 437–444.

234. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації. К. : Атіка. 1999. 464 с.

235. Навроцький В. О., Тростюк З. А. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України). Львів. 1997. 127 с.

236. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Каннон, А.С.К. 2001. 1104 с.

237. Кримінальний кодексу України : Науково-практичний коментар / під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. К. : «Форум». У 2-х ч. 2001. С. 3–34.

238. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. М. : НОРМА. 1996. 547 с.

239. Николаева Ю. В. Преступления против мира и безопасности человечества. М. : Наука. 1999. 364 с.

240. Нікітін А. А. Збройний конфлікт як вид воєнного конфлікту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 52–59.

241. Об усилении эффективности принципа отказа от угрозы силой или ее применения в международных отношениях: Декларация принята резолюцией 42/22 Генеральной Ассамблеи от 18 ноября 1987 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_571 (дата звернення: 13.10.2020).

242. Олійник Х. Історія розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни : матер. Міжнар. конф. «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір» (25 жовтня 2019 року); кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ. 2019. С. 250–252.

243. Олійник Х. В. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол. : Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін. Львів :

Видавництво Львівського торговельно-економічного університету. 2019. Вип. 8. С. 117–124.

244. Олійник Х. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 191–195.

245. Олійник Х. В. Особливості суб'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 121–126.

246. Олійник Х. В. Караність злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2021. № 7. С. 234–237.

247. Олійник Х. В. Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Наше право*. 2021. № 3. С. 97–102.

248. Олійник Х. В. Міжнародний досвід протидії агресивній війні. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.). Х. : Східноукраїнська наукова юридична організація. 2019. С. 82–86.

249. Олійник Х. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 06 грудня 2019 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьВДУВС. 2019. С. 415–420.

250. Олійник Х. В. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : зб. матер. Всеукр. конф. (26 березня 2021 року); кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ. 2021. С. 213–216.

251. Ортинський В. Л., Канцір В. С. Окремі історичні нариси до розуміння ст.437 КК України. *Наше право*. 2021. №4. С.55-59.

252. Орловська Н. А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни (в світлі законопроекту №2689). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. №4.

253. Определение агрессии: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 3314 (XXIX) от 14 декабря 1974 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74 (дата звернення: 13.10.2020).

254. О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций: Декларация принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 13.10.2020).

255. Офіс генпрокурора почав розслідування за фактом вербування бойовиками неповнолітніх на Донбасі. URL: <https://ua.112.ua/ato/ofis-henprokurora-pochav-rozsliduvannia-za-faktom-verbuvannia-boiovykamy-perovnolitnikh-na-donbasi-538017.html> (дата звернення: 13.10.2020).

256. Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2001. 318 с.

257. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. *Проблемы правоведения. Республиканский междуведомственный научный сборник*. К. 1984. Вып. 45. С. 68–72.

258. Пекар П. В. Кримінально-правова характеристика пропаганди війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Служба безпеки України, Нац. акад. Служби безпеки України. К. 2017. 20 с.

259. Пикуров Н. И. Квалификация преступлений с бланкетными признаками состава : монография. М. : Российская академия правосудия. 2009. 288 с.

260. Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. ½ (33/34). С. 143–146.

261. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів : ЛьвДУВС. 2018. 224 с.

262. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Х. : Харьков юридический. 2005. 664 с.

263. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву: Курс советского уголовного права. Общая часть. М. : Госюриздат. 1961. 666 с.

264. Про утворення міжвідомчої комісії з розгляду питань, пов'язаних з визнанням осіб такими, що були позбавлені свободи внаслідок збройної агресії проти України, та здійсненням заходів, спрямованих на їх соціальний захист: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 17.07.2020. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0779-20#n8>. (дата звернення: 17.12.2020).

265. Полторак А. И., Савинский Л. И. Вооруженные конфликты и международное право. М. : Наука. 1976. 415 с.

266. Попович К. Б., Буянова М.О., Ганюшкина Е. Б., Ганюшкин Б. В. и др. Щодо поняття «міжнародний правопорядок». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 17. 2012. С. 17–20. Юридический энциклопедический словарь / под ред. М. Н. Марченко. М. : Проспект. 2006. 810 с.

267. Поповичук В. О. Визначення категорії «злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 320–323.

268. Поправка до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. URL: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/> (дата звернення: 17.12.2020).

269. Поцелуев Е. Л. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: причины принятия и история создания. *Известия ВУЗов. Правоведение*. 2003. № 3. С. 193–196.

270. Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.: наукове видання / під ред. Ю. С. Шемшученка. К. : АТ «Книга». 1997. 96 с.

271. Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків: Заява схвалена Постановою ВРУ від 21 квітня 2015 р. № 337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19> (дата звернення: 17.12.2020).

272. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

273. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20?find=1&text>. (дата звернення: 17.12.2020).

274. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 року. № 314-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 17.12.2020).

275. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 24 листопада 1996 р. № 392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

276. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 17.12.2020).

277. Про затвердження Змін до Інструкції про розміри і порядок виплати винагороди військовослужбовцям Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту за безпосередню участь у воєнних конфліктах, в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду : Наказ Міністерства оборони України від 20 травня 2019 р. № 523/33494. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0523-19> (дата звернення: 17.12.2020).

278. Про затвердження Порядку виплати середнього заробітку особам, уповноваженим на виконання функцій держави, які зникли безвісти у зв'язку з виконанням службових обов'язків під час збройного конфлікту, воєнних дій, заворушень всередині держави, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 433. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2019-%D0%BF> (дата звернення: 17.12.2020).

279. Про затвердження Порядку виплати винагороди військовослужбовцям Служби безпеки України за безпосередню участь у воєнних конфліктах, в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду : Наказ Служби безпеки України від 22 березня 2016 р. за № 419/28549. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0419-16> (дата звернення: 17.12.2020).

280. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав та парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України, незаконної анексії Автономної Республіки Крим і міста

Севастополя та окупації окремих районів Донецької і Луганської областей, політичних репресій проти громадян України та звільнення політичних в'язнів – громадян України : Постанова Верховної Ради України від 30 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/571-20> (дата звернення: 17.12.2020).

281. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

282. Про внесення змін до Інструкції про порядок та розміри виплати винагороди військовослужбовцям Державної прикордонної служби України, розвідувального органу Адміністрації Державної прикордонної служби України за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17 грудня 2019 р. № 1248/34219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1248-19> (дата звернення: 17.12.2020).

283. Про внесення зміни до пункту 6 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2020-%D0%BF> (дата звернення: 17.12.2020).

284. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 17.01.2021).

285. Про концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 р. № 772/2012. (втратило чинність) URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-12#n3> (дата звернення: 17.12.2020).

286. Про національну безпеку України: Закон України від 28 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.12.2020).

287. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 17.12.2020).

288. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганських областях: Закон України від 24 лютого 2018 р. № 2268-VIII (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>; Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21 квітня 2022. № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173> (дата звернення 22.04.2022).

289. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 15 жовтня 2014 р. № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (дата звернення 22.04.2022).

290. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення 1.06.2022).

291. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0002700-03> (дата звернення 22.04.2022).

292. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня

2005 р. № 8. (втратила чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0008700-05>. (дата звернення 22.04.2022).

293. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М. : ООО «Профобразование». 2001. 133 с.

294. Резнік Ю. С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в міжнародному кримінальному праві. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 83–90.

295. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/106073> (дата звернення 22.04.2022).

296. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення 22.04.2022).

297. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. М. : Международные отношения. 1983. 224 с.

298. Ржевська В. С. Право держави на самооборону і міжнародна безпека. К. : Проміні. 2005. 251 с.

299. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 22.04.2022).

300. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х. 2008. 259 с.

301. Романюк І. М. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче

право». *Львівський державний університет внутрішніх справ*. Львів. 2018. 238 с.

302. Ромашкин П. С. Преступления против мира и человечества. М. : Наука. 1967. 357 с.

303. Российское законодательство X–XX веков : Текст и комментарии: в 9 т. / под ред. и с пред. О. И. Чистякова. Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма (отв. ред. А. Г. Маньков). М. : Юрид. лит. 1986. 511 с.

304. Российское законодательство X–XX веков. Законодательство первой половины XIX века / под ред. О. И. Чистякова. Т. 6. М. : Юридическая литература. 1988. 432 с.

305. Рубцов В. В. Кримінально-правова оцінка порушень, допущених у ході експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». *Львівський державний університет внутрішніх справ*. Львів. 2016.

306. Рубашенко М. А. Видовий об'єкт посягання на територіальну цілісність і недоторканість України. *Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. 2013. Вип. 2. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/39_1.pdf (дата звернення 02.04.2021).

307. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Х. : Право. 2016. 288 с.

308. Рубашенко М. А. Співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у кримінальному праві України (ст. 110 КК). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 26. С. 223–226.

309. Рябчинська О. П. Система покарань серед засобів кримінально-правового впливу. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність :

матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право. 2012. С. 259–262.

310. Савченко А. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в Україні та США (на рівні Федерації): порівняльний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 1. С. 116–119.

311. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. К. 2007. 36 с.

312. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посібник / К.: « Центр учбової літератури». 2015. 312 с.

313. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2016. С. 289–293.

314. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посібник. К. : Центр учбової літератури. 2008. 496 с.

315. Сірий С. Сутність поняття «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. *Політичний менеджмент*. К. 2006. № 4. С. 124–134.

316. Система преступлений против мира и безопасности человечества в уголовном законодательстве Украины – их классификация в теории уголовного права / А. В. Шамара. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. Вип. 11 (2). С. 80–83.

317. Соборное уложение 1649 года. *Российское законодательство X–XX веков*: в 9 т. Т. 3. Акты Земских соборов. М. : Юрид. лит. 1985. 512 с.

318. Стасюк С. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами. *Віче*. 2010. № 24. С. 20–24.

319. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2018–2020 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 22.04.2022).

320. Статут Організації Об'єднаних Націй. Департамент громадської організації ООН. К. 2008. URL: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 22.04.2022).

321. Стиранка М. Б. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 127–133.

322. Стиранка М. Б. Кримінально-правова характеристика сепаратизму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». *Львівський державний університет внутрішніх справ*. Львів, 2020. 265 с.

323. Стиранка М. Б. Родовой и видовой объекты сепаратизма. *Leges vivata*. 2019. № 2/2. С. 116–120.

324. Строган А. Ю. Состав злочину як підстава кримінальної відповідальності : навч. посібник. К. : Атіка. 2007. 424 с.

325. Судебник 1947 г. Памятники русского права. М. 1955. Вып. III. С. 339–374.

326. Сухонос В. В., Білокінь Р. М., Сухонос В. В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. В. В. Сухоноса. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга». 2020. 672 с.

327. Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. С. 324–333.

328. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть Общая. СПб. 1874. Кн.1. 749 с.
329. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. К. : Юринком. 2005. 208 с.
330. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву. Х. : Издат. при Харьковском гос. Университете. 1988. 160 с.
331. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : монографія. *Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Х. : Право. 2016. 256 с.
332. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матер. наук.-практ. конф. К. 1998. С. 53–54.
333. Тельберг Г. Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. М. 1912. 453 с.
334. Ткачук Ю. О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 588–591.
335. Trafficking in Persons Report (june, 2016). URL: www.state.gov/j/tip(дата звернення 4.03.2020).
336. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. Х. : Фоліо. 2002. 540 с.
337. Трегубенко А. С. Міжнародне право про застосування сили в системі колективної безпеки. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 104–110.
338. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. К. : Атіка. 2003. 144 с.
339. Турчин Я. Російсько-український конфлікт як новий виклик світовій системі безпеки. Зовнішні справи. *Політичні науки*. 2016. № 11. С. 14–16.

340. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359 (дата звернення 22.04.2022).

341. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. статья С. В. Милюкова; предис. Эриста Ойгена Фабрици; перев. с немец. Л. С. Вихровой. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2004. 352 с.

342. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред. И. М. Рагимова; перевод с азербайджанского Б. Э. Аббасова. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2001. 325 с.

343. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. и предисл. Н. И. Мацнева / пер. с фр. Г. И. Мачковского. СПб. : Юридический центр Пресс. 2004. 560 с.

344. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава. СПб. : Издательство «Юридический Центр Пресс». 2002. 409 с.

345. Уголовный кодекс Дании / научн. ред. и предисл. С. С. Беляева; пер. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб. : Юридический центр Пресс. 2001. 230 с.

346. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предис. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова. М. : Издательство «Зерцало». 1998. 218 с.

347. Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред. и перевод с эстонского В. В. Запезалова; вступ. СПбГУ Н. И. Мацнева. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2001. 262 с.

348. Уголовный закон Латвийской Республики / адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. Мн. : «Тесей». 1999. 176 с.

349. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: www.toktom.kg/lawcoll/15076.1.htm

350. Уголовный кодекс Республики Армения / Е. Р. Азаряна, Н. И. Мацнева; предис. Е. Р. Азаряна; перев. с армянск. Р. З. Авакяна. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс». 2004. 450 с.
351. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова; пер. с болгар. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. статья И. И. Айдарова. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2001. 298 с.
352. Уголовный кодекс Республики Беларусь / пред. Б. В. Волженкина; обзорная статья А. В. Баркова. СПб. : «Юридический центр Пресс». 2001. 474 с.
353. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. № 167/ пред. И. И. Рогова. *Ведомости Парламента РК*. 1997. № 15–16. СПб. : Издательство «Юридический Центр Пресс». 2001. 466 с.
354. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступ. статья А. И. Лукашова. СПб. : Изд-во «Юридический Центр Пресс». 2003. 408 с.
355. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. Мн. : Тесей. 2009. 128 с.
356. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. СПб. : Юрид. Центр Пресс. 2001. 410 с.
357. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. на 15 июля 2001 г. / вступ. статья М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2001. 338 с.
358. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / под ред. С. С. Яценко. 3-е изд. К. : А.С.К. 2003. 1088 с.
359. Уголовный кодекс ФРГ. М. : Издательство «Зерцало». 2000. 208 с.

360. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой; перев. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2002. 650 с.
361. Уголовный кодекс Швеции / пер. с англ. С. С. Беляева. М. 2000. 167 с.
362. Уголовное уложение (Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года). СПб. : Издание юридического книжного склада «Право», 1903. 396 с. URL: <http://www.knigafund.ru/books/18301>. (дата звернення 05.03.2019).
363. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер. 2013. 712 с.
364. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Х. : Право. 2018. 368 с.
365. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси от 08.08.1945 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення 22.04.2022).
366. Устав Организации Объединённых Наций от 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення 22.04.2022).
367. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2013. 216 с.
368. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 1 січня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення 22.04.2022).
369. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: дис. ... докт. юрид. Наук : 12.00.08. К. : Академія адвокатури України. 2004. 301 с.
370. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). К. : Істина. 2001. 192 с.
371. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.

372. Філіпінська Н. О., Задніпровська О. Ю. Протидія використання дітей-солдат у військових конфліктах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 238–241.

373. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. К. : Атіка. 2004. 488 с.

374. Фролов Е. А. Объект уголовно–правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовноисправительное право». Свердловск. 1971. 601 с.

375. Фурсіна Н. А. Теорія виникнення військових конфліктів, воен. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 81–88.

376. Хабибуллин М. Х. Личность преступника. Казань : Казан. ун-т. 1973. 167 с.

377. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К. 1998. 25 с.

378. Хавронюк М. І. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. М. І. Хавронюка, М. І. Мельника. 9-те вид., перероб. та доп. К. : Юридична думка. 2012. 780 с.

379. Харазашвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси : Цодна. 1963. 285 с.

380. Хомчак на військовому комітеті НАТО: Росія тримає біля України 80 тисяч особового складу. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3248035-homcak-na-viiskovomu-komiteti-nato-rosia-trimae-bila> (дата звернення 22.02.2022).

381. Чеховська М. Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 150–154.

382. Чмут С. В. Безпосередній об'єкт статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. *Держава і права*. 2009. № 45. С. 452–459.
383. Чорней С. В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2012. Вип. 618. С. 125–128.
384. Чувакова О. А. Преступления против основ национальной безопасности Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. Х. : ООО «Одиссей». 2002. С. 281–292.
385. Шамара А. В. Система преступлений против мира и безопасности человечества в уголовном законодательстве Украины – их классификация в теории уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 2. С. 80–83.
386. Шаповал В. М. Суверенітет державний. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2003. С. 684–685.*
387. Шевчук А. В., Дякур М. Д. Кримінальне право України (Особлива частина) : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т. 2013. 472 с.
388. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х. 2011. 246 с.
389. Шинкарьов Ю. В. Основні засади індивідуалізації покарання за Кримінальним уложенням 1903 р. // *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. Вип. 18. 2012. С. 98–105.
390. Шоста річниця початку АТО: цифри і факти. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/04/14/infografika/bezpeka/shosta-richnycya-pocha-tku-ato-cyfr-y-fakty>(дата звернення 22.04.2022).
391. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.» 1998. 672 с.*
392. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. 2004. Т. 6. 768 с.*

393. Юртаєва К. С. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. 2010. 230 с.

394. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2010. 408 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ
ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ І СУДДІВ
ЛЬВІВСЬКОЇ І ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ**

АНКЕТА

**для проведення соціологічного опитування працівників
правоохоронних органів і суддів
з питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування,
підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (250 осіб)**

На кафедрі кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» розроблено у межах дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни анкету.

Враховуючи ваш досвід роботи, запрошуємо Вас взяти участь у вивченні питань, пов'язаних із виявами агресії однієї держави проти іншої чи пропаганди відповідних злочинних дій. Будь ласка, відзначте варіант відповіді, який найбільшою мірою відображає Ваше ставлення до окресленої проблеми.

Анкетування анонімне. Гарантуємо конфіденційність відповідей. Результати опитування сприятимуть дослідженню. Заздалегідь вдячні!

Відомості про респондента**1. Місце вашої праці:**

☐ СБУ	130 (52%)
☐ прокуратура	40 (16%)
☐ суд	80 (32%)

2. Ваша посада:

☐ слідчий	82 (33%)
☐ оперуповноважений	48 (19%)
☐ суддя	80 (32%)
☐ прокурор	40 (16%)

3. Досвід роботи за спеціальністю:

☐ від 1 до 5 років	60 (24%)
☐ від 5 до 10 років	87 (35%)
☐ понад 10 років	103 (41%)

4. Чи доцільне вживання у КК України поняття «агресивна війна»?

☐ так	134 (53,5%)
☐ ні	111 (44,5%)
☐ складно відповісти	5 (2%)

5. Чи потрібно, на ваш погляд, внести зміни та доповнення у статті, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни?

☐ так	234 (94%)
☐ ні	16 (6%)

6. Як Ви вважаєте, чи тотожні поняття «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій»?

☐ так	188 (75%)
☐ ні	40 (16%)
☐ складно відповісти	22 (9%)

7. Чи тотожні, на вашу думку, поняття «публічні заклики до агресивної війни» та «розповсюдження таких матеріалів із закликами»?

☐ так	116 (46,5%)
☐ ні	110 (44%)
☐ складно відповісти	24 (9,5%)

8. Чи доцільним є застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України?

☐ так	243 (97%)
☐ ні	7 (3%)
☐ складно відповісти	0 (0%)

9. Чи тотожні, на ваш погляд, поняття «агресивна війна» та «агресивні воєнні дії»?

☐ так	203 (81%)
☐ ні	40 (16%)
☐ складно відповісти	7 (3%)

10. З якою формою вини вчиняються злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни?

☐ з прямим умислом	237 (95%)

☐ з непрямим умислом	0 (0%)
☐ умисна форма вини	13 (5%)
☐ необережна форма вини	0 (0%)

11. Які форми злочину, передбаченого ст. 437 КК України, можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом?

☐ планування агресивної війни чи воєнного конфлікту	77 (31%)
☐ підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту	72 (29%)
☐ розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту	101 (40%)
☐ ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій	0 (0%)

12. Чи траплялися вам випадки притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку?

☐ так	0 (0%)
☐ ні	250 (100%)

13. Який мотив, на ваш погляд, переслідує особа, здійснюючи пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту?

☐ корисливий мотив	187 (75%)
☐ політичний мотив	48 (19%)
☐ ідеологічні спонування	15 (6%)
☐ будь-який інший мотив	0 (0%)

14. Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації злочинів, передбачених ст. ст. 436, 437 КК України?

☐ так	82 (33%)
☐ ні	168 (67%)

15. Чи обґрунтовано законодавцем визначені види та міри покарань за вчинення злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни?

☐ так	49 (19,5%)
☐ ні	201 (80,5%)

Дякуємо за участь у дослідженні.

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

за результатами анкетування працівників правоохоронних органів і суддів Львівської і Тернопільської областей з питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (опитано 250 осіб)

У результаті анкетування працівників правоохоронних органів і суддів, спрямованого на дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, що проводилося впродовж 2021 р. (всього роздано 250 анкет, усі анкети повернуто), отримано такі статистичні дані:

№ з/п	Зміст запитання	Варіанти відповідей	Кількість осіб	Показник (%)
1.	Де Ви працюєте?	СБУ	130	52%
		Прокуратура	40	16%
		Суд	80	32%
2.	Ваша посада	Слідчий	82	33%
		Оперуповноважений	48	19%
		Суддя	80	32%
		Прокурор	40	16%
3.	Досвід роботи за спеціальністю	Від 1 до 5 років	70	24%
		Від 5 до 10 років	59	35%
		Понад 10 років	53	41%
4.	Чи доцільне вживання у КК України поняття «агресивна війна»?	Так	134	53,5%
		Ні	111	44,5%
		Складно відповісти	5	2%
5.	Чи потрібно, на ваш погляд, внести зміни та доповнення у статті, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни?	Так	234	94%
		Ні	16	6%
6.	Як Ви гадаєте, чи тотожні поняття «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій»?	Так	188	75%
		Ні	40	16%
		Складно відповісти	22	9%
7.	Чи тотожні, з вашого погляду, поняття «публічні заклики до агресивної війни» та «розповсюдження таких матеріалів із закликами»?	Так	116	46,5%
		Ні	110	44%
		Складно відповісти	24	9,5%

№ з/п	Зміст запитання	Варіанти відповідей	Кількість осіб	Показник (%)
8.	Чи доцільним є застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочинів, передбачених ст. ст. 436, 437 КК України?	Так	243	97%
		Ні	7	3%
		Складно відповісти	0	0%
9.	Чи тотожні, з Вашого погляду, поняття «агресивна війна» та «агресивні воєнні дії»?	Так	203	81%
		Ні	40	16%
		Складно відповісти	7	3%
10.	З якою формою вини вчиняються злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни?	З прямим умислом	237	95%
		З непрямым умислом	0	0%
		Умисна форма вини	13	5%
		Необережна форма вини	0	0%
11.	Які форми злочину, передбаченого ст. 437 КК України, можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом?	Планування агресивної війни чи воєнного конфлікту	77	31%
		Підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту	72	29%
		Розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту	101	40
		Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій	0	0%
12.	Чи траплялися вам випадки притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 437 КК України, осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку?	Так	0	0%
		Ні	250	100%
		Складно відповісти	32	16%
13.	Який мотив, на ваш погляд, переслідує особа, здійснюючи пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту?	Корисливий мотив	187	75%
		Політичний мотив	48	19%
		Ідеологічні спонукання	15	6%
		Будь-який інший мотив	0	0%

№ з/п	Зміст запитання	Варіанти відповідей	Кількість осіб	Показник (%)
14.	Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст. 436, 437 КК України?	Так	82	33%
		Ні	168	76%
15.	Чи обгрунтовано визначені законодавцем види та міри покарань за вчинення злочинів, які полягають у пропаганді плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни?	Так	49	19,5%
		Ні	201	80,5%

0001715

237

Додаток Б

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, тел. (380-32) 237-49-93, 258-27-58, факс: (380-32) 258-26-80
ел. пошта: coffice@lpnu.ua, інтернет: www.lp.edu.ua

26.11.2021 № 67-01-2104

на № _____

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційного дослідження
Олійник Христини Василівни на тему:
«Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку,
розв'язування та ведення агресивної війни»
у викладанні навчальних дисциплін**

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Олійник Христини Василівни на тему: Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право») впроваджені в навчальний процес Національного університету «Львівська політехніка» та застосовуються при викладанні дисциплін «Кримінальне право», «Основи кримінально-правової кваліфікації», передбачених навчальним планом підготовки студентів за спеціальністю «Право».

Зокрема, в навчальний процес впроваджені запропоновані Олійник Х.В.:

- ідеї щодо розуміння змісту та співвідношення понять «планування», «підготовка», «участь у змові на вчинення таких дій» (розділ 2, підрозділ 2.2 «Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни»);

- наукові положення з урахуванням яких аналізуються міжнародно-правові стандарти регламентації відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (розділ 1, підрозділ 1.2 «Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни»);

- теоретичні позиції з урахуванням яких обґрунтовуються умови відповідальності за пропаганду війни (розділ 2, підрозділ 2.2 «Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни»);

- питання кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни (розділ 3, підрозділ 3.1 «Питання кваліфікації злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни»).

Проректор

з науково-педагогічної роботи

Національного університету

«Львівська політехніка»,

к.т.н., доц.

О.Р. Давидчак

УКРАЇНА

0001722
238

Додаток В

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, тел. (380-32) 237-49-93, 258-27-58, факс: (380-32) 258-26-80
ел. пошта: coffice@lpnu.ua, інтернет: www.lp.edu.ua

16.09.2022 № 63-72-88

на № _____

Голові Комітету з питань
правоохоронної діяльності
Верховної Ради України
Іонушасу С.К.

01008, м. Київ – 8
вул. Михайла Грушевського, 5

Вельмишановний Сергію Костянтиновичу!

В інституті права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» аспіранткою кафедри кримінального права і процесу Олійник Х.В. проведено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право») на тему: «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни». За його результатами обґрунтована потреба внесення ряду змін до чинного Кримінального кодексу України в частині, яка стосується регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.

Пропозиції дисертанта викладені у проекті відповідного закону та пояснювальної записки до нього, щодо даються.

Прошу оцінити ці пропозиції та повідомити Інституту права, психології та інноваційної освіти про те, наскільки вони є прийнятними.

Додаток на 5 арк.

З повагою

**Голова спеціалізованої вченої ради
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
д.ю.н., проф.**

О.М. Гумін

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни)»

1. Обґрунтування необхідності прийняття проекту

В Україні донедавна норми про пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни взагалі не застосовувались. Втім із 2014 р. у зв'язку зі збройним вторгненням РФ на Сході України назріла необхідність розробки ефективних кримінально-правових засобів протидії проявам агресії. Водночас аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, які підготовлені Генеральною прокуратурою України, засвідчує, що 2018 р. за пропаганду війни (ст. 436 КК України) не зареєстровано жодного кримінального правопорушення; 2019 р. – лише одне; 2020 р. – 3. Щодо злочину за ст. 437 КК України, то кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, хоча й не істотно, однак є більшою. Скажімо, 2018 р. їх налічувалось 4; 2019 р. – 6. Зрештою, 2020 р. – 4. Така ситуація пояснюється неоднозначним трактуванням фактичних подій на Сході України, що, своєю чергою, породжує неправильну кримінально-правову кваліфікацію.

Питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані. У практичній діяльності виникають також труднощі щодо визначення конкретної форми агресії з боку іншої держави (планування агресивної війни чи участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій). А з'ясування цього має важливе значення, аби відповідати принципу повноти та точності кримінально-правової кваліфікації. Також трапляються випадки неоднакового застосування кримінального закону (наприклад, одні і ті ж дії особи кваліфікують як ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України), а в інших – як посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 110 КК України) чи участь у непередбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях (ст. 260 КК України) або ж у терористичній організації (ст. 258-3 КК України). Наведене не вичерпує переліку правозастосовних проблем, які потребують негайного вирішення. Через невизначеність суб'єкта ведення агресивної війни суди нерідко виносять виправдувальний вирок особі за вчинення дій, які за змістом і характером посягання підпадають під ознаки складу злочину за ст. 437 КК України.

Проблеми правозастосовної практики значною мірою пов'язані з недосконалістю законодавчих конструкцій складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, що суттєво ускладнює забезпечення реалізації принципу верховенства права та не враховує вимог принципу правової визначеності закону.

Норми, що містяться у ст.436 та ст.437 КК України потребують удосконалення, що обумовлено низкою обставин, серед яких необхідно виділити суперечливість законодавчих конструкцій, що ускладнює розуміння змісту диспозицій аналізованих статей та, як наслідок, призводить до помилок під час проведення кримінально-правової кваліфікації.

Таким чином, внесення запропонованих змін і доповнень до КК України, в частині регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, забезпечить належний рівень єдності правозастосування у сфері кримінального права. Прийняття запропонованого проекту Закону сприятиме реалізації вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання злочинам агресії, а також надасть можливість правильно здійснювати кримінально-правову кваліфікацію.

2. Цілі й завдання прийняття акта

Завданням проекту Закону є посилення боротьби з пропагандою, плануванням, підготовкою, розв'язуванням та веденням агресивної війни шляхом удосконалення відповідних норм.

Метою прийняття законопроекту є внесення змін до КК України, в частині регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, що є необхідним для забезпечення типовості, схожості законодавчих конструкцій, а також для створення умов щодо єдності кримінально-правової кваліфікації.

3. Загальна характеристика та основні положення проекту акта

Законопроектом пропонується нові редакції ст.436, ст. 437 КК України, в яких закріплені такі положення.

1.Пропозиція внести зміни до ст.436 та ст.437 КК України, виключивши поняття «воєнний конфлікт» обумовлена тим, що у міжнародному законодавстві це поняття не фігурує, натомість міститься посилання на «збройний конфлікт». Окрім того термін «збройний конфлікт» використовується у ст. 111 «Державна зрада», ст. 149 «Торгівля людьми» та ст. 447 «Найманство» КК України. А тому для забезпечення єдності термінології, а також увідповіднення до норм міжнародного права українському законотворцю необхідно відмовитись від використання поняття «воєнний конфлікт».

2. Доповнення диспозиції ст.436 та ст.437 України вказівкою на юридичну конструкцію «збройний конфлікт міжнародного характеру» обґрунтовується тим, що збройний конфлікт може бути внутрішнім (неміжнародного характеру), і зовнішнім (міжнародного характеру). Втім дії особи мають отримати кримінально-правову оцінку за ст.436 чи ст. 437 КК України, якщо має місце пропаганда, планування, підготовка або розв'язування воєнного конфлікту винятково міжнародного характеру,

оскільки відповідна норма спрямована на охорону суспільних відносин від агресії виключно з боку зовнішніх ворогів, а не внутрішніх. Натомість при внутрішньому збройному конфлікті не порушуються відносини миру між державами, оскільки такий конфлікт відбувається на території конкретної держави між її урядовими збройними силами та організованими злочинними формуваннями. А тому такі дії не посягають на міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави.

3. Пропозиція виключити із ст.436 та ст.437 КК України юридичну конструкцію «агресивні воєнні дії» обумовлена, по-перше, тим, що у жодному нормативно-правовому акті України не згадується це поняття; по-друге, агресивні воєнні дії характерні як для агресивної війни, так і для збройного конфлікту міжнародного характеру; по-третє, така розмаїтість форм агресії створить ще більшу плутанину у законодавчій термінології.

4. Пропозиція виключити із ч.1 ст.437 КК України поняття «планування» та «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» обумовлюється тим, що вони охоплюються ширшим за змістом та обсягом поняттям (підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту). Власне ці форми агресивної війни є взаємопов'язаними та взаємозалежними.

5. Пропозиція внести зміни до ст. 436 КК України, включивши поняття «зберігання» як одну з форм вчинення пропаганди війни здійснена задля забезпечення системного підходу до вживання термінології у КК України, оскільки в інших статтях кримінального закону (ст. 258-2, ст. 295) зберігання матеріалів злочинного змісту з метою розповсюдження є кримінально-караним. Окрім того діяльність із розповсюдження матеріалів із закликами до агресивної війни чи воєнного конфлікту не є одномоментною, оскільки їй передують й інші дії, як-от виготовлення та зберігання.

4. Стан нормативно-правової бази у даній сфері правового регулювання

У даній сфері правового регулювання поряд з КК України діють норми міжнародних актів, Законів України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, Розпорядження Кабінету Міністрів України, які регулюють правовідносини щодо охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави.

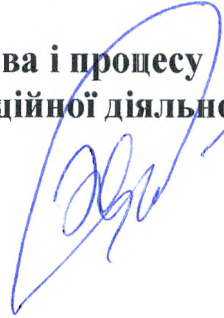
5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни)» не потребує виділення додаткових коштів з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття акта

Прийняття проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни)» сприятиме більш ефективній боротьбі з проявами агресії та належним чином врегулює питання відповідальності осіб за вчинення відповідних посягань. Запропоновані конструкції складів злочинів будуть більшою мірою відповідати потребам правозастосовної практики.

**Аспірант кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної діяльності
НУ "Львівська політехніка"**

Х.В. Олійник

ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

«Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни)»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести зміни до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131):

1. ст.436 КК України викласти у такій редакції:

«Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування збройного конфлікту міжнародного характеру, а також виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів»;

2. ч. 1 ст. 437 КК України сформулювати так:

«Підготовка або розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту міжнародного характеру»;

3. ч. 2 ст. 437 КК України викласти у такій редакції:

«Ведення агресивної війни або збройного конфлікту міжнародного характеру».

ІІ. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Президент України

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
1.	Колегія суддів Лисичанського міського суду Луганської області, 10 квітня 2019 р. Справа № 415/459/17	Ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 1 ст. 437 КК України	Позбавлення волі строком на сім років
2.	Дзержинський міський суд Донецької області, 8 лютого 2017 р. Справа № 225/311/17	Ч.1 ст. 258-3, ч.1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Позбавлення волі строком на десять років
3.	Лисичанський міський суд Луганської області, 6 березня 2017 р. Справа № 408/27/17	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Позбавлення волі на строк один рік три місяці
4.	Колегія суддів Лисичанського міського суду Луганської області, 21 вересня 2018 р. Справа № 415/452/17	Ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Позбавлення волі строком на тринадцять років
5.	Дзержинський міський суд Донецької області, 25 вересня 2015 р. Справа № 225/5523/15-к	Ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 332-1, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 263 КК України	Позбавлення волі строком на чотирнадцять років
6.	Жовтневий районний суд м. Маріуполя Донецької області, 9 серпня 2017 р. Справа № 263/15014/15-к	ч. 2 ст.28, ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Позбавлення волі строком на десять років
7.	Оджонікідзевський районний суд м. Маріуполя Донецької області, 12 квітня 2017 р. Справа № 265/7705/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 27 – ч. 2 ст. 437 КК України	Визнати невинуватою у пред'явленому обвинуваченні та виправдати у зв'язку з недоведеністю, що в її діях є склад злочинів

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
8.	Оджонікідзевський районний суд міста Маріуполя Донецької області, 24 квітня 2017 р. Справа № 265/4500/16-к	Ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 263-1, ч. 2 ст. 437 ч. 2 ст. 28 КК України	За ч. 2 ст. 437 – ч. 2 ст. 28 КК України у вигляді 12 (дванадцяти) років позбавлення волі
9.	Чернігівський районний суд Запорізької області, 20 лютого 2017 р. Справа № 326/195/16-к	Ч. 2 ст. 260, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	У частині пред'явленого обвинувачення у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України – виправдати за недоведеністю вчинення ним злочину
10.	Колегія суддів Лисичанського міського суду Луганської області, 12 червня 2019 р. Справа № 415/2645/17	Ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28 - ч. 1 ст. 437 КК України	Позбавлення волі строком на вісім років
11.	Святошинський районний суд м. Києва, 18 березня 2019 р. № 1-кп/759/75/19	Ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 110, ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 111, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України,	За ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України – у виді позбавлення волі строком на 12 років
12.	Колегія Дзержинського міського суду Донецької області, 4 липня 2016 р. Справа № 225/6623/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	Ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України – позбавлення волі строком на десять років
13.	Красноармійський міськрайонний суд Донецької області, 22 вересня 2017 р. Справа № 235/9442/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437, ч. 1 ст. 263 КК України	Ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України, із застосуванням ст. 69 КК України, у вигляді трьох років десяти місяців позбавлення волі

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
14.	Красноармійський міськрайонний суд Донецької області, 11 грудня 2017 р. Справа № 235/7506/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 , ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України,	Ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України – 10 років позбавлення волі
15.	Попаснянський районний суд Луганської області, 9 лютого 2017 р. Справа № 423/1750/16-к	Ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 260, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України – у вигляді чотирнадцяти років позбавлення волі
16.	Колегія суддів Токмацького районного суду Запорізької області, 25 лютого 2016 р. Справа № 328/67/16-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Позбавлення волі строком на одинадцять років
17.	Колегія суддів Білокуракинського районного суду Луганської області, 13 грудня 2016 р. Справа № 409/2799/16-к	Ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 та ч. 1 ст. 258-3 КК України	Позбавлення волі строком на дванадцять років
18.	Приазовський районний суд Запорізької області, 29 травня 2017 р. Справа № 325/266/16-к	Ч. 2 ст. 437, ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 КК України	В частині пред'явленого обвинувачення за ч. 2 ст. 437 КК України – виправдати
19.	Колегія суддів Красноармійського міськрайонного суду Донецької області, 27 січня 2017 р. Справа № 235/9919/15-к	Ч. 2 ст. 28 - ч. 2 ст. 437, ч. 2 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 КК України	Позбавлення волі строком на десять років
20.	Волноваський районний суд Донецької області, 9 червня 2016 р. Справа № 221/3702/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України – покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі
21.	Сватівський районний суд Луганської області, 12 грудня 2019 р. Справа № 642/6196/17	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України – виправдати

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
22.	Слов'янський міськрайонний суд Донецької області, 28 грудня 2016 р. 243/7084/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України, на підставі ст. 69 КК України у виді позбавлення волі на 2 (два) роки 6 (шість) місяців
23.	Лисичанський міський суд Луганської області 27 травня 2016 р. Справа № 415/1810/15-к	Ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 28 - ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України – позбавлення волі на строк два роки вісім місяців
24.	Лисичанський міський суд Луганської області, 18 травня 2020 р. Справа № 415/2182/20	Ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 260, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України	Позбавлення волі строком на десять років
25.	Колегія Артемівського міськрайонного суду Донецької області, 21 серпня 2019 р. Справа № 219/10228/15-к	Ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України у вигляді чотирнадцяти років позбавлення волі
26.	Колегія Артемівського міськрайонного суду Донецької області, 2 червня 2016 р. Справа № 219/7279/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України, на підставі ст. 69 ч. 1 КК України у виді позбавлення волі на п'ять років
27.	Попаснянський районний суд Луганської області, 14 січня 2016 р. Справа № 423/1063/15-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 332-1 і ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	Ч. 2 ст. 28 ч. 2 ст. 437 КК України – у вигляді 12 років 6 місяців позбавлення волі

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
28.	Оболонський районний суд м. Києва, 24 січня 2019 р. Справа №756/4855/17	Ч. 1 ст. 111, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 437 КК України, у виді 12 років позбавлення волі
29.	Колегія суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області, 1 червня 2017 р. № 243/4702/17	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437, ч. 1 ст. 438 КК України	За ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України у виді позбавлення волі на 10 (десять) років
30.	Лисичанський міський суд Луганської області, 30 березня 2016 р. Справа № 415/395/16-к	Ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 28 - ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України, на підставі ст. 69 КК України, у виді позбавлення волі на строк один рік шість місяців
31.	Лисичанський міський суд Луганської області, 22 березня 2016 р. Справа № 415/3522/14-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України – на підставі ст. 69 КК України, у виді позбавлення волі на строк три роки чотири місяці
32.	Лисичанський міський суд Луганської області, 22 березня 2016 р. Справа № 415/1243/15-к	Ч. 2 ст. 260, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	За ст. 28 ч. 2 ст. 437 ч. 2 КК України, на підставі ст. 69 КК України – позбавлення волі на строк два роки
33.	Дружківський міський суд Донецької області, 21 вересня 2017 р. Справа № 1-кп/229/41/2017	Ч.1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	Визнати невинуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України та виправдати

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
34.	Лисичанський міський суд Луганської області, 15 лютого 2016 р. Справа № 415/3253/14-к	Ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України , на підставі ст. 69 КК України , – у виді позбавлення волі на строк 2 (два) роки 6 (шість) місяців
35.	Рубіжанський міський суд Луганської області, 24 грудня 2019 р. Справа № 409/155/19	Ч. 3 ст. 28, ч. 5 ст. 260, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України , на підставі ст. 69 КК України – позбавлення волі на строк два роки шість місяців
36.	Рубіжанський міський суд Луганської області, 27 жовтня 2017 р. Справа № 419/2610/15-к	Ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437, ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України із застосуванням ст. 69 КК України у вигляді чотирьох років п'яти місяців позбавлення волі
37.	Колегія суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області, 16 травня 2016 р. Справа № 243/3706/16-к	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28 ч. 2 ст. 437 позбавлення волі на строк два роки шість місяців
38.	Колегія суддів Голосіївського районного суду м. Києва, 18 квітня 2016 р. Справа № 752/15787/15-к	Ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437; ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 258-3; ч. 3 ст. 258 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України у виді позбавлення волі на строк чотирнадцять років
39.	Колегія Артемівського міськрайонного суду Донецької області, 11 грудня 2017 р. Справа № 219/10228/15-к	Ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України у вигляді чотирнадцяти років позбавлення волі

№ з/п	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Призначення покарання
40.	Старобільський районний суд Луганської області, 21 квітня 2016 р. Справа № 1-кп/431/136/16	Ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України, з застосуванням ст. 69 КК України, у виді позбавлення волі строком на п'ять років
41.	Лисичанський міський суд Луганської області, 23 березня 2016 р. Справа № 415/2302/15-к	Ч.1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 28 – ч. 2 ст. 437 КК України	За ч. 2 ст. 28 – ч. 2 437 КК України, на підставі ст. 69 КК України, – у виді позбавлення волі на строк два роки чотири місяці
42.	Деснянський районний суд м. Чернігова, 23 січня 2020 р. Справа № 750/8058/16-к	Ст. 436 КК України	Позбавлення волі строком на три роки
43.	Красноармійський міськрайонний суд Донецької області, 20 травня 2020 р. Справа № 1-кп/235/425/20	Ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України	За ст. 436 КК України – позбавлення волі на строк один рік
44.	Малиновський районний суд м. Одеси, 4 березня 2020 р. Справа № 521/1945/20	Ч.1 ст. 436, ст. 436-1 КК України	За ст. 436 КК України – позбавлення волі на строк один рік
45.	Щорський районний суд Чернігівської області, 12 липня 2021 р. Справа № 749/90/21	Ч. 1 ст. 263, ст. 436 КК України	За ст. 436 КК України – позбавлення волі на строк один рік

ДОВІДКА

**про впровадження та апробацію результатів *Додаток Д*
дисертаційного дослідження Олійник Христини Василівни
на тему: «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування,
підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни»**

Питання кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки внаслідок активізації російської збройної агресії проти України, окуповано Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, частину Донецької і Луганської областей України, а також зруйновано інфраструктуру цілого регіону. Акти агресії, посягають на мир та безпеку людства та, створюють загрозу суверенітету, територіальній недоторканності або політичній незалежності іншої держави. Тому основним завданням при наданні кримінально-правової оцінки таким діям є забезпечення єдності судової практики судами України та призначення необхідного та достатнього покарання за вчинення відповідних посягань.

Дисертаційне дослідження Олійник Х.В. має практичне спрямування. Сформульовані у роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності правоохоронних органів та суддів як рекомендації щодо кваліфікації відповідних злочинів. Особливе практичне значення в діяльності судів мають запропоновані автором підходи щодо розмежування відповідних посягань від суміжних складів злочинів; з'ясування об'єктивних та суб'єктивних ознак відповідних складів злочинів; питання призначення покарання за вчинення проявів агресії. Впровадження результатів дисертаційного дослідження Олійник Х.В. у діяльність судів дозволить уникнути труднощів під час кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст.436, 437 Кримінального кодексу України, а також надасть можливість врахувати запропоновані пропозиції на практиці.

Керівник апарату
Франківського районного
суду м. Львова

Святослав ЛАБА

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Додаток Е
UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
LVIV REGIONAL
BAR COUNCIL

79008, м. Львів, вул. Винниченка, 6
тел.: +38 (032) 255-36-76, факс: +38 (032) 255-36-64
e-mail: b.pavlyshyn@unba.org.ua, www.unba.org.ua

6 Vynnychenka Street, Lviv, 79008 Ukraine
phone: +38 (032) 255-36-76, факс: +38 (032) 255-36-64
e-mail: b.pavlyshyn@unba.org.ua, www.unba.org.ua

№ 272 від 29 вересня 2021 р.

*Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
у роботу Ради адвокатів Львівської області*

Радою адвокатів Львівської області при проведенні заходів з підвищення кваліфікації адвокатів враховано наукові положення, пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства України, а також методичні рекомендації, викладені у дисертації **Олійник Христини Василівни** на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, на тему «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни», як такі, що є достатньо обґрунтованими, мають суттєве теоретичне і практичне значення та можуть використовуватись при підготовці відомчої нормативної бази та методичних рекомендацій у діяльності адвокатів. Актуальність теми дослідження зумовлена активізацією російської збройної агресії на сході України, а відтак потребою захисту кримінально-правовими засобами відносин, що забезпечують умови охорони миру та безпеки людства, а також національної безпеки України.

Заступник голови Ради
адвокатів Львівської області

Уляна КОВНА

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,
в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:**

1. Олійник Х. В. Особливості суб'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 121–126.

2. Олійник Х. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 191–195.

3. Олійник Х. В. Караність злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2021. № 7. С. 234–237.

4. Олійник Х. В. Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Наше право*. № 3. 2021 р. С. 97–102.

Які додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Олійник Х. В. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол. Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2019. Вип. 8. С. 117–124.

6. Канцір В. С., Олійник Х. В. Іноземний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки. Т. 7. 2020. № 1. С. 191–196.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Канцір В., Олійник Х. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні* : матер. Міжнар. конф. (7 червня 2019 року); кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 94–97.

8. Олійник Х. Історія розвитку кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір* : матер. Міжнар. конф., (25 жовтня 2019 року); кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 250–252.

9. Олійник Х. В. Міжнародний досвід протидії агресивній війні. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства* : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.). Х. : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 82–86.

10. Олійник Х. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 06 грудня 2019 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 415–420.

11. Канцір В. С., Олійник Х. В. Планування та підготовка агресивної війни як форми вчинення злочину, передбаченого ст. 437 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір* : зб. матер. Міжнар. конф. (30 жовтня 2020 року); кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2020. С. 259–262.

12. Олійник Х. В. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : зб. матер. Всеукр. конф. (26 березня 2021 року); кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 213–216.